

Boris Marian

După 4000 de Ani

Editura Ideea Europeană

noiembrie 2008

Scurtă prefață a autorului

Preocuparea pentru istoria evreilor nu îmi este străină, deși un eminent istoric și bun prieten mi-a spus: „Să lăsăm istoria istoricilor“. M-am gândit în sinea mea: „Doamne ferește“. Nu pot intra în competiție cu un chirurg, cu o sumedenie de alți specialiști, dar cred în dreptul fiecăruia de a avea o părere despre istoria pe care a citit-o, a auzit-o, a trăit-o. Iar dacă mai ești și iubitor al scrisului, adică, în termeni ostili „grafoman“, calea ți-e deschisă. Cu o singură condiție: să nu încerci să minți ori să scrii despre ceea ce nu ai habar. Gradul de specializare, de cunoaștere este, evident, important, dar nu poate fi o opreliște. Prudența oricum nu strică. După *Evreii, istorie, valori* (Ed. Hasefer – 2000), *Dicționar sentimental* (Ed. Nouă – 2006), *File de calendar profan* (Ed. Hasefer – 2007), mă încumet să reiau „firul istoriei“, dar cu un imbold sporit de multele controverse legate de criza identitară a lui Sebastian, care m-a afectat profund, deși nu am apucat acele nefericite vremuri. Nae Ionescu i-a spus (scris) lui Sebastian că „Iuda trebuie să sufere“. Am sentimentul că el s-a adresat cu o trufie de neimaginat tuturor evreilor care s-au născut și se vor naște de-a lungul întregii istorii. Suntem cu toții, metaforic vorbind, copiii lui ADAM și ai EVEI, ai pământului și ai vieții (astfel se traduc numele primilor oameni, în *Biblie*). Nevoia de suferință a inventat-o diavolul. Dar istoria este istorie și, evreii o au pe a lor, cu bune și rele. Desigur, cititorul nu se poate aștepta să fie obiectiv. Eu nu sunt chirurg, nu judec la rece. Scuze.

Boris MARIAN

CUPRINSUL

DE 4000 DE ANI

PARTEA I – EVREII ÎN LUME

Cap. 1. – [Originea evreilor. Patriarhii. Exodul](#)Cap. 2. – [Judecătorii. Regatul unic. Profetii](#)Cap. 3. – [Diaspora de două mii de ani](#)3.1. [Coexistența cu creștinismul și islamismul](#)3.2. [Cristalizarea culturii iudaice](#)3.3. [Timpurile moderne](#)3.4. [Din istoria Bibliei](#)3.5. [Templul din Ierusalim](#)3.6. [Perioada de aur a Spaniei](#)3.7. [Hasidismul – rolul său istoric](#)3.8. [Literatura de la Mendelssohn la Bialik](#)3.9. [Iudaismul în secolele XVIII-XX](#)3.10. [Evreul rătăcitor între legendă și realitate](#)3.11. [„Aliatul uitat“](#)3.12. [Germania și evreii ei](#)3.13. [Momente tragice premergătoare Holocaustului](#)3.14. [Prologul și epilogul Holocaustului](#)3.15. [Holocaust](#)3.16. [Evreii s-au opus Holocaustului](#)3.17. [Diaspora evreiască \(în cifre\)](#)3.18. [Există un antisemitism teologic?](#)3.19. [Când va dispărea antisemitismul?](#)3.20. [Aliaua a construit Israelul](#)3.21. [Israelul văzut din afară](#)

3.22. [Israelul – Țara sfântă](#)

Cap. 4 – [Personalități exemplare](#)

- 4.1. [Mose Rabeinu în trecut și în prezent](#)
- 4.2. [Ben Zakai](#)
- 4.3. [Philo din Alexandria](#)
- 4.4. [Spinoza](#)
- 4.5. [Baal Sem Tov](#)
- 4.6. [Leopold Zunz](#)
- 4.7. [Disraeli](#)
- 4.8. [Th. Herzl](#)
- 4.9. [Ben Yehuda](#)
- 4.10. [Herman Cohen](#)
- 4.11. [Henri Bergson](#)
- 4.12. [Elias Canetti](#)
- 4.13. [Simon Dubnov](#)
- 4.14. [Leo Baeck](#)
- 4.15. [Leon Poliakov](#)
- 4.16. [Osip Mandelstam](#)
- 4.17. [Albert Einstein](#)
- 4.18. [Trotzki](#)
- 4.19. [Andre Neher](#)
- 4.20. [Gershom Scholem](#)
- 4.21. [Jakob Wassermann](#)
- 4.23. [Marc Chagall](#)
- 4.24. [Paul Celan](#)
- 4.27. [Elie Wiesel](#)
- 4.28. [Actualitatea ideilor lui Martin Buber](#)

PARTEA A II-A – EVREII DIN ROMÂNIA

- Cap. 1 – [Demografie, evoluții \(secolele I-XIX\)](#)
- Cap. 2 – [Viața comunitară](#)
- Cap. 3 – [Emanciparea, modernitatea \(secolele XIX-XX\)](#)
- Cap. 4 – [Holocaustul și noua dictatură postbelică](#)
- Cap. 5 – [Pastori spirituali ai evreilor \(secolele XVI-XIX\)](#)

- Cap. 6 – [Atitudinea față de evrei în Istoria literaturii române](#)
- Cap. 7 – [Antisemitismul combătut de intelectuali români](#)
- Cap. 8 – [Un episod sângeros al Holocaustului](#)
- Cap. 9 – [Rezistența liderilor evrei din România anilor 1941-1945](#)
- Cap. 10 – [Din istoria sionismului în România](#)
- Cap. 11 – [Antisemitism și falsificarea istoriei](#)
- Cap. 12 – [Parlamentarii evrei din România](#)
- Cap. 13 – [Un secol de modernism](#)
- Cap. 14 – [Moses Schwarzfeld](#)
- Cap. 15 – [B. Fundoianu](#)
- Cap. 16 – [Despre Sebastian se va mai scrie](#)
- Cap. 17 – [Tristan Tzara](#)
- Cap. 18 – [Norman Manea – Gloria ascendentă a unui exilat](#)
- Cap. 19 – [Norman Manea – Dialog cu Leon Volovici](#)
- Cap. 20 – [Politica mitului ori mitul politicii? \(Andrei Oișteanu\)](#)

PARTEA I

EVREII ÎN LUME

Cap. 1 Originea evreilor – Patriarhii – Exodul

Evreii sunt unul dintre popoarele cele mai vechi pe pământ, care au rezistat unei istorii de 4000 de ani. Terah, tatăl lui Abraham, trăia departe de Canaan, în orașul Ur (lângă Golful Piersic) și se închina unor zei locali. Primii evrei se ocupau de creșterea vitelor și de agricultură. Numele de evreu provine din „habiru“, denumire dată de localnici pentru „cei de pe celălalt mal al „fluviului“ (Euftrat). Abram, care în urma revelației divine, adică a recunoașterii lui Dumnezeu, își schimbă numele în Abraham („tatăl popoarelor“ apare și în Coran sub numele de Ibrahim) conduce tribul său, care includea și robi spre Canaan, trecând prin Babilon, Aram (actuala Sirie; arameii erau semiți, înrudiți cu evreii). El face o incursiune în Egipt, puterea dominantă în zonă, revenind în Canaan unde duce numeroase războaie cu localnicii. Abraham a avut doi fii: Ismael (părintele ismailiților, strămoșii arabilor) cu roaba Hagar și Isaac cu soția sa

Sarah. Isaac s-a căsătorit cu Rebeca, fiica lui Nahor, unchiul său. Rebeca a avut cu Isaac doi fii: Iacob și Esau. Există povestea biblică, în care, Esau cedează lui Iacob, pentru „un blid de linte“, dreptul primului născut.

Iacob a avut două revelații divine: viziunea scării pe care îngerii „coborau și urcau“ și „lupta cu Îngerul“, care îl întruchipa pe Domnul. De atunci, Iacob s-a numit Israel (adică „cel ce s-a luptat cu Domnul“, „El“ fiind unul din numele Domnului, ca și Elohim, Adonai, Șabaot, Yhwh (adică Iahwe). Abraham, Isaac și Iacob sunt cei trei patriarhi biblici care au trăit aproximativ între sec. XX-XVIII î.e.a., când în Egipt existau dinastii de faraoni, în Babilon a domnit marele rege antic Hamurabi care a dat primul cod de legi. Abraham a avut revelația întâlnirii cu Domnul în fața orașului Sodoma, oraș ce a fost apoi distrus, ca și Gomora, pentru păcatul încălcării legii ospetiei și pentru păcatul „sodomiei“, al necredinței etc.

Apoi a fost Legământul, prin care Domnul cerea credință absolută oferind totodată protecție în fața dușmanilor și o patrie, Canaanul. Ca dovadă a credinței a fost impusă circumcizia rituală (brit-mila) pentru toți bărbații. Abraham și-a dovedit fidelitatea față de Domnul, când a fost gata să-și jertfească fiul, pe Isaac, iar Domnul l-a înlocuit, pe jertfelnic cu un berbec. Evreii au adus astfel două elemente noi în civilizația lumii: credința într-un singur Dumnezeu și renunțarea la jertfa umană. Dar ei nu erau încă un popor. Patriarhul Iacob a avut 12 fii cu soțiile Lea, Rahela și o slujnică, toți fiii fiind egali în drepturi. Iosif a fost vândut de frații săi unor tâlhari ce mergeau în Egipt. După multe peripeții, frații săi ajung și ei în Egipt. Istoricii afirmă că în acea perioadă (sec. XVIII î.e.a.) Egiptul a fost cucerit de hicsoși. Aceștia au agreat venirea evreilor în Egipt, fiindu-le mai fideli decât băștinașii. În Egipt, evreii au devenit o populație numeroasă, au ajuns dregători, dar revenirea faraonilor locali i-a adus în starea de robie. Cel care i-a scos din Egipt, „Casa robiei“ a fost Dumnezeu, prin alesul său, Moise. Moise, conform Bibliei, era un copil evreu, salvat de la masacrul ordonat de faraon, de fiica acestuia. El a ajuns, dându-se drept egiptean (numele este egiptean, Moses) mare dregător la curtea faraonului, dar, văzând starea în care se aflau evreii, s-a revoltat, a ucis un slujitor care-l bătea pe un rob evreu și a pornit o campanie de ieșire a evreilor din Egipt. El a avut revelația divină a misiunii sale, de a aduce poporul evreu înapoi, în Canaan. Este Exodul, care a durat 40 de ani, până când generația de robi s-a schimbat cu aceea de oameni liberi. Pe Muntele Sinai, Moise a primit Tablele Legii, Tora, dar evreii rămași fără conducător, au început să se închine „vițelului de aur“ un idol păgân. Moise a spart Tablele, dar Dumnezeu, după ce l-a îndemnat să-i pedepsească pe necredincioși, i-a dat a doua oară Tora. În Biblie, Tora înseamnă și Cele Cinci Cărți ale lui Moise, dar, inițial, Tora este echivalentă cu decalogul cunoscut în egală măsură de evrei și de creștini. Prin Lege (cele zece porunci), Dumnezeu cerea

recunoașterea sa ca Unic, Cel ce l-a scos pe Israel din Egipt, Casa Robiei, interzicea omorul, adulterul, jurământul fals, furtul unui bun al altuia, cerea respectarea Șabatului, a părinților. Era forma cea mai concisă și limpede a drepturilor și îndatoririlor omului, din acea vreme (sec. aprox. XV-XIII î.e.a.). Pentru că a lovit o stâncă, în pustiu, spre a obține apa pentru poporul său, Moise nu a mai ajuns în Canaan, el a murit, fără a avea după el un mormânt.

Cap. 2 Judecătorii. Regatul unic. Profeții

Moise este părintele poporului evreu. El i-a dat demnitate și a fost intermediarul care a adus Legea. Josua, un general iscusit a început cucerirea Canaanului, începând cu cetatea Ierihon. În final, a împărțit țara între cele 12 triburi. Au urmat nesfârșite lupte, în special cu filistenii, un „popor al mării“, de origine ionică. În cele mai grele perioade era ales un judecător care conducea poporul, era șef militar, administra treburile interne, judeca pricini. Se evidențiază printre aceștia Debora, femeia-războinică care împreună cu generalul Barak au salvat poporul, în fața năvălitorilor, Samson, căzut pradă dușmanilor din cauza pasiunii pentru Dalila și Samuel. Samuel era și proroc, preot. Pentru a stabili țara, el l-a uns rege pe Saul. Spre sfârșitul vieții, Saul a fost nevoit să cedeze puterea lui David, un fost păstor, cântăreț din harpă, luptător încercat (v. lupta cu Goliath), organizator talentat.

David a domnit între anii 1004-967 î.e.a., a mutat capitala de la Hebron la Ierusalim, oraș care avea o vechime de circa 1000 de ani (Salem, Urusalim), fiind în timpul lui David ocupat de iebusiți.

Muntele Sion din centrul noii capitale, ca și Ierusalimul au devenit simboluri ale poporului evreu, iar David fondator al unui stat mare care cuprindea teritoriul de azi al Israelului, ca și teritorii învecinate în Siria, dincolo de Iordan, în Sinai etc. Dintre numeroșii fii ai lui David, Solomon, fiul ultimei soții a lui David, Batșeba (fosta soție a lui Urie hititul, trimis la moarte de David) a fost moștenitorul tronului, domnind între anii 967-928 î.e.a. Solomon (Șlomo) este „regele păcii“, constructor al Primului Templu, autor presupus al „Cântării Cântărilor“, „Proverbelor“, „Ecleziastului“ (Kohelet), așa cum David ar fi scris „Psalmii“ (deși ele se referă la vremuri de după David, până în sec. V î.e.a.). După moartea lui Solomon, regatul s-a divizat în două regate mai mici: Israel cu capitala la Samaria și Iudeea cu capitala la Ierusalim.

Pe lângă păcatul necredinței pe care l-au făptuit regii ca Ahab ș.a., slăbirea autorității a dus la dispariția regatului Israel, cu cele 10 triburi care îl constituiau, în 721 î.e.a. și a regatului Iudeei în 587-586 î.e.a., când a fost distrus Primul Templu și a avut

loc Prima Diasporă în tot Orientul Mijlociu. Aceste nenorociri au dus la apariția unor „mântuitori“, profeți care aveau autoritatea morală să critice stările de fapt și să prevadă viitorul.

Se remarcă (v. Cartea Profetilor, „Neviim“): Isaia (Ieșaiahu) din vremea căderii regatului Israel, Ieremia (Irmiahu) din perioada distrugerii Primului Templu, Ezechiel, Daniel (din vremea ocupației persane ce a urmat celei babiloniene; a profețit venirea Mesiei) ș.a.

În anul 538 î.e.a. regele persan Cyrus a permis evreilor să revină la Ierusalim. Începe reconstrucția Templului, iar în sec. V î.e.a., preotul Ezra comentează Tora, scriind primul „midraș“ (literatură premergătoare Talmudului).

În anul 330 î.e.a. Alexandru cel Mare ocupă tot Orientul Mijlociu. Cultura greacă pătrunde și influențează culturile locale. În sec. III î.e.a. este elaborat Ecleziastul, iar 70 de învățați evrei traduc Pentateuhul (Tora) în greacă, monument cultural ce va purta numele de Septuaginta, inspiratoare a creștinismului, peste alte trei secole.

În anul 165 î.e.a. Matatihu Hașmoneul, preot la Modein declanșează răscoala împotriva lui Antioh IV, care încerca să impună politeismul și a pângărit Templul din Ierusalim. Este răscoala Macabeilor (Macabi înseamnă „ciocan“) care a adus o nouă dinastie de regi. Între evrei apar grupări: saduceii (aristocrați, înclinați spre asimilism), farisei (învățați din clasa de mijloc, păstrători ai tradiției), zeloți (luptători ce vor continua lupta cu romanii, când dominația greacă a fost anihilată) și secta esenienilor (asceți de la Qumran, la Marea Moartă). Dinastia hașmonaică decade, prin intrigi, lupte interne, dinastia edomită (neevrei) a Irozilor îi ia locul. Romanii domină în Orientul Apropiat.

Irod cel Mare reface Templul, îi dă strălucire, acționând ca un rege credincios religiei mozaice. În primii 33 de ani ai erei noi, trăiește, se pare, Iosua numit și Isus Christos, considerat de creștini, trimis al Domnului, Mesia. Creștinismul devine o religie datorită evreului Saul, numit de creștini Paul (Pavel).

În primii ani ai erei noi trăiesc doi învățați evrei: Hilel și Șamai. Lui Hilel îi aparține dictonul: „Ce ție nu-ți place, altuia nu-i face. Aceasta este esența învățaturii, restul sunt vorbe.“ Creștinismul, ca morală, a preluat învățătura lui Hilel, ca și ascetismul moral al esenienilor. În anul 70 e.n. Titus, fiul Împăratului Vespasian distruge Templul și orașul Ierusalim, în urma răscoalei zeloților. După alți 65 de ani, în 135 e. a. are loc răscoala lui Bar Kochba („Fiul stelelor“) susținută de rabi Akiba, căruia îi datorăm dictonul: „Iubește-ți aproapele, ca pe tine însuși.“

Rabinul a fost ucis de romani, prin jupuirea pielii. Marea Diasporă a evreilor, începută în anul 70 e.n. a însemnat, cum spune cuvântul grecesc, „risipirea“ a 4-5 milioane de evrei pe întinsul Imperiului Roman (10% din populația Imperiului), de la

Marea Caspică la Mediterana și Oceanul Atlantic, inclusiv în nordul Africii.

Cap. 3 Diaspora de două mii de ani

3.1 Coexistența cu creștinismul și islamismul (sec. I-X)

Creștinismul s-a născut după răstignirea lui Isus și, anume, prin inițiativa celui mai activ apostol pe nume Paul (era evreul Saul), fost elev al lui rabi Gamaliel, mare învățat la Ierusalim. Se cunosc călătoriile și scrisorile apostolului Paul (Pavel), la fel cum se știe că apostolul Petru (evreul Simon) a ajuns la Roma, fiind considerat primul pontif al viitorului Vatican. Evreii trăiau la Roma de peste un secol, într-o comunitate care, la venirea creștinilor – evrei și neevrei –, s-a delimitat de aceștia. Religia mozaică nu permite credința în Dumnezeu cu chip de om ori de altă ființă, nici nu admitea venirea lui Mesia, fără judecata promisă, fără un Ierusalim liber. De asemenea întruchiparea prin pictură, sculptură a lui Dumnezeu este o încălcare a poruncii din Decalog: „Să nu-ți faci chip cioplit.“ Simplu: evreii l-au ignorat pe Isus, chiar dacă el a existat în carne și oase. Nici Treimea nu corespundea mozaismului, pentru că Dumnezeu e Unul (în ebraică: „Ehad“).

Teologic nu există o punte între credința evreilor și credința creștină. Pe de altă parte, biserica creștină suferea de mari frământări interne, natura dublă a Divinității, Trinitatea (Tatăl, Fiul, Sfântul Duh) fiind mereu puse în discuție.

Cele patru Evanghelii (a lui Matei, Marcu, Luca, Ioan) acuzau pe evrei de trădare a Mântuitorului, deși evangheliștii nu au fost martori direcți ale celor relatate. De aici s-a născut acuzația gravă de „deicid“, ca și de trădare, întruchipată de apostolul evreu Iuda („cei treizeci de arginți“).

Antievreismul devenit în secolul XIX antisemitism, avea o „bază teologică“. Iudaismul a evoluat în acest timp. În anul 215 e.n. rabi Iehuda Hanasi întocmește „Mișna“ („repetiție“), prima parte din comentariul Torei (Pentateuhul) numit în sec. VI, Talmud (învățătură). A doua parte, Ghemara („studiu“) a fost elaborată în paralel de școala învățătorilor din Babilon și din Ierusalim.

Astfel, în sec. VI e.n. exista Talmudul babilonian și Talmudul ierusalimitean. În Talmud există două componente paralele: Agada (povestiri, pilde) și Halaha (reguli pentru rit, sărbători, agricultură, relații de familie, sociale, alimentație etc.).

Unul dintre părinții bisericii creștine, Origene a tradus Biblia ebraică în greacă, numind-o „Hexapla“ („șase coloane“), spre deosebire de Septuaginta amintită într-un

subcapitol anterior. Împăratul Constantin, fiul lui Constantin și al Elenei, recunoaște biserica creștină, iar pe evrei îi numește „o sectă periculoasă“ pentru imperiul romano-bizantin. În jurul anului 400 apare *Sefer ha-yetsirah* („Cartea Creației“) o scriere ebraică, gnostică, care introduce noțiunea de „sefirot“ – „cifre“, de fapt sfere concentrice față de Divinitate. Această scriere va sta la baza Cabalei, ca și profețiile lui Ezechiel.

În anul 415, evreii sunt expulzați din Alexandria creștină (Egipt) după o existență de un mileniu în acest oraș. Împărații Teodosie I și II îi persecută pe evrei, cerându-le să se creștineze, deși Evanghelia nu prevede creștinarea în forță.

În anul 624 e.a., profetul Mohamed îi izgonește pe evrei din Peninsula Arabia, impunând cu sabia panislamismul. Se naște o nouă religie având la bază Coranul, care preia părți din Biblia ebraică, din Evangheliile și, desigur, elemente specifice tradiției arabe. Califii și emirii, ca și, mai târziu, sultanii otomani au dus, în general, o politică favorabilă evreilor, atrăgându-i în funcții de stat, în comerț, finanțe. În anul 638 e. a., când musulmanii cuceresc Ierusalimul, evreii revin în orașul ridicat cândva de regele David (în Coran el este numit „Daud“). În anul 740, kaganul (regele) Khazar Bulan adoptă, împreună cu supușii săi, numeroși locuitori ai Khazariei (imperiu între Marea Caspică și Nistru), religia mozaică. După trei secole de lupte cu Bizanțul și cu cnejii ruși, imperiul dispare, iar khazarii se risipesc în Europa. Se pare că „Uriașii“, „Jidovii“, „Omul roșu“ din mitologia românească sunt tocmai acești khazari.

În anul 765 se formează secta caraimilor, a evreilor care nu acceptă Talmudul, ci numai Tora. Ei s-au retras în Egipt, apoi în Rusia, în Palestina, astăzi fiind puțin numeroși. În sec. IX-X, evreii trăiau în toate zonele Europei, iar cei din Germania, Franca (Franța nu exista încă, fiind un conglomerat celto-german de limbă latină) au început să vorbească treptat un dialect german, cu elemente ebraice și influențe slave, latine, limba numindu-se idiș. Va fi limba askenazimilor (evreii din Europa centrală și de Est).

3.2 Cristalizarea culturii iudaice

Deși nu erau numeroși în Orient, în Europa, în Africa de Nord, evreii și-au pus în valoare cultura și aportul la cultura și civilizația altor popoare. În 1070, Rași (Rabinul Șlomo ben Isac, Rași) înființează o „academie iudaică“ la Troyes, în Champagne, unde se făceau și traduceri în limba franceză timpurie. În anul 1099 cruciații mobilizați de Papa de la Roma cuceresc Ierusalimul; Godefroy de Bouillon devine rege; evreii sunt masacrați. În sec. XII, evreii ajung în Anglia, sub regele Henry I, care îi protejează.

Evreii erau buni meșteșugari, neguțători ș.a. Împăratul Heinrich IV al Germaniei încurajează imigrația evreilor. În sec. XII, în Rusia kievleană se formează comunități evreiești. În Spania maură, se nasc mari personalități precum Maimonide (Rambam), Iehuda Halevi (poet, autor al tratatului-dialog „Kuzari“, despre Khazarii mozaici). În Anglia, după moartea lui Henry I, încep persecuții, violențe împotriva evreilor. La fel în Franța. Principala acuzație împotriva evreilor este cea de „omor ritual“, adică evreii ar folosi sânge de creștin (mai des, de copil) pentru a-și pregăti matzat. La procesul nefericitului Beilis, din Kiev, în 1913, această acuzație absurdă a traversat secole și țări fără putința de a-i opri pe acuzatori, deși Vaticanul a intervenit în mai multe rânduri, în favoarea evreilor. O altă acuză a fost de „deicid“ (am scris în subcapitolul anterior), de trădare, iar maranii (evreii convertiți care practicau pe ascuns religia mozaică, numiți „porci“, în spaniolă „marani“) erau permanent hărțuiți, adeseori arși de vii, pe rug. În sec. XII Benjamin de Tudela face o călătorie de zece ani în sudul Europei, în Orient. În 1182, regele Franței Filip Augustus îi alungă pe evrei. În 1190, Saladin recucereste Ierusalimul și permite revenirea evreilor. În 1200 este scris Zoharul („Cartea splendorii“), primul tratat cabalistic, pornind de la Sefer ha-Yetsirah.

În sec. XIII-XIV, dominicanii, franciscanii îi urmăresc și îi persecută pe evrei, pornind de la prevederile antievreiești stabilite la al patrulea Conciliu Lateran convocat de Papa Inocențiu III. Praga devine un centru al culturii evreiești. Papa Grigore IX ordonă arderea Talmudului. În sec. XIII, Germania cunoaște mari persecuții antievreiești, pogromuri. În Italia, Thomas d'Aquino (Sf. Toma) îndeamnă pe seniori să confişte averile evreilor. În 1290, regele Edward I dă un edict de expulzare totală a evreilor din Anglia. Din 44 de milioane de locuitori în Europa, evreii reprezintă circa 1%. Cazimir, regele Poloniei încurajează venirea evreilor în țară. Concomitent, evreii sunt izgoniți din Ungaria (1344). În timpul epidemiei de ciumă, care a ucis milioane de oameni, evreii sunt acuzați că ei au adus această molimă. În sec. XIV-XVI apar ghetouri (cartiere izolate, cuvântul fiind de origine italiană) în Germania (Nürnberg), Italia (Veneția), Portugalia ș.a. Până în sec. XIX vor fi ghetouri în Europa, în special în Galiția, Polonia, iar în sec. XX va exista ghetoul din Varșovia ocupată de naștiți. În 1355 are loc un masacru al evreilor din Toledo. Tot în Toledo, Samuel Abulafia (o familie de mari cărturari și oameni politici) finanțează construcția sinagogii El Transito, monument de arhitectură maură, azi muzeu. În diverse orașe au loc masacre, expulzări, cu un scop precis: jefuirea evreilor bogați. Mahomed II ocupă Constantinopolul (1453) și acordă avantaje evreilor, spre deosebire de bizantini ori cruciați. Matei Corvin, regele Ungariei încurajează venirea evreilor în regat. Papii de la Roma solicită înființarea ghetourilor pentru „protecția reciprocă“ a evreilor și creștinilor. În timpul Renașterii italiene (sec. XIV-XV) ia avânt și învățământul iudaic (ieșive, numite și academii,

pentru rabini). Între sec. XIII-XVIII, Inchiziția terorizează pe „ereticii“ creștini, pe evrei, inclusiv „conversos“ („marani“). În 1488 se naște Iosef Kara, autor al cărții *Șulhan Aruh*, cea mai importantă după *Călăuza rătăciților de Maimonide*.

Anul 1492 este anul expulzării evreilor din Spania și al descoperirii Americii de maranul Cristofor Columb. Evreii sefarzi („sefard“ înseamnă „spaniol“) se dispersează în Italia, Imperiul Otoman, Franța, Țările de Jos. Ei vorbesc *ladino*, un dialect ebro-castilian. În 1496 sunt expulzați și evreii din Portugalia. Abia în sec. XX vor reveni, parțial, în Peninsula Iberică, unde au locuit încă în sec. III î.e.a. Pico della Mirandola comentează Cabala, propunând-o creștinilor. Cabala („tradiție“) este un corp de cărți mistice, în care literele, cifrele, anumite forme geometrice capătă semnificații oculte, iar scopul propus este cunoașterea, prin interpretarea acestora și a unor texte ermetice, a existenței Divinității, a Infinitului. Și astăzi, Cabala stă la baza multor „școli ezoterice“. În sec. XVI, XVII, XVIII apar „falșii Mesia“: Așer Lemlein în Germania, Șlomo Molcho Sabetay Zvi în estul Europei și în Imperiul Otoman, Jakob Frank în Polonia și Germania. Mișcarea hasidică inițiată de Baal Șem Tov în Polonia, în sec. XVIII, preia tradiția mesianismului și a Cabalei, într-o formă accesibilă, populară, punând accentul pe extaz și pe bucuria revelației. Unul dintre moștenitorii hasidismului este Habad – Liubavici, curent născut în Rusia țaristă (în zona Poloniei ocupate) și activ, azi, în S.U.A. și în lume. În sec. XVI apar tipografiile ale evreilor, sunt tipărite Biblia ebraică, alte cărți, în Germania, Polonia. Isac Luria Askenazy prelucrează și publică texte cabalistice. La Ierusalim, sultanul Soliman Magnificul dă ordin de refacere a zidurilor înconjurătoare. Luteranii, calviniștii, în Europa, nu se arată mai toleranți cu evreii, decât catolicii. În Austria, finanțele sunt conduse, prin ordinul lui Rudolf II, de un evreu. În sec. XVII trăiește marele filosof Baruch Spinoza, excomunicat de evreii din Amsterdam. În estul Europei, Bogdan Hmielnički produce pogromuri devastatoare, antievreiești (Ucraina, Galiția, Polonia). În sec. XVIII evreii Diasporei erau în număr de peste 2 milioane. Începe Haskala (iluminismul) inițiată de Moses Mendelssohn, mișcare ce va permite emanciparea evreilor. Ghetoul este privit ca principala opreliște în calea integrării normale a evreilor în viața socială, economică politică a țărilor unde locuiesc. Iluminismul european, Revoluția franceză de la 1789 deschid porțile emancipării, în ciuda unor reacții contrare, din partea burgheziei în curs de afirmare. În Germania, Lessing, în Austria, împăratul Josef II își exprimă atitudinea pozitivă față de emanciparea evreilor. Legenda „evreului rătăcitor“ Ahasveros pălește, se dovedește o ficțiune nocivă (din Evul Mediu), în schimb apare acuza de „complot mondial evreiesc“, care în 1904 se „certifică sub forma falselor „Protocoale ale Înțelepților Sionului“. Emanciparea devine o realitate în Olanda, Germania, Franța, Austria, S.U.A., dar în estul Europei, în Rusia ea întârzie. În Anglia, în sec. XIX, Disraeli, evreu

convertit devine unul dintre constructorii Imperiului Britanic. În Franța, încă sub Napoleon, evreii au fost chemați să participe la treburile obștești. Populația evreiască în lume se ridică la peste 3 milioane. Leopold Zunz fondează „știința iudaismului“. Heinrich Heine, evreu convertit se face cunoscut ca poet de primă importanță în literatura germană, Karl Marx, tot evreu convertit, lansează ideea revoluției proletare. În 1840 are loc „afacerea Damasc“, adică un pogrom provocat de acuza de „omor ritual“. În 1843 se înființează în S.U.A. Ordinul Independent B'nai B'rith, pentru ajutorarea evreilor săraci. Ulterior apar secții în circa 100 de țări.

3.3 Timpurile moderne (sec. XIX-XXI)

Ideea revenirii în Ereț Israel (Ereț – țară) prinde rădăcini și începe mișcarea de Alia („urcare“, simbolic, Muntele Sion). Moses Montefiore, familia Rothschild se preocupă de sprijinirea emigranților și cumpărarea, pentru ei, de pământuri de la potenții otomani și arabi. Heinrich Graetz scrie prima istorie completă, laică a poporului evreu. La Breslau (Wroclaw) se înființează cel mai important seminar rabinic din estul Europei. În 1860 se înființează, în Franța, Alianța Israelită Universală, prima organizație europeană, a evreilor care va funcționa aproape o sută de ani, în scopul susținerii emancipării conașionalilor în diverse țări, inclusiv în România, prin educație, acțiuni politice. În 1867 evreii din imperiul habsburgic primesc drepturi cetățenești, ca și celelalte minorități naționale (inclusiv, în Transilvania și Banat). Urmează emanciparea din Italia. În 1877 își începe activitatea Avram Goldfaden, autorul teatrului de limbă idiș. Wilhelm Marr lansează, în 1879, termenul de „antisemit“, afișându-se ca atare. Din 1881 începe emigrația masivă a evreilor din Europa în S.U.A. și Palestina – Ereț Israel.

Mișcarea sionistă începe să se facă simțită în Europa, inclusiv România, în S.U.A., apar organizațiile BILU, Haveve Zion, Hibat Zion. Sionismul va deveni o ideologie și o mișcare organizată la Congresul de la Basel, din 1897. Theodor (Benjamin) Herzl, jurnalist vienez, prezent la procesul căpitanului Dreyfus (acuzat de spionaj, condamnat și ulterior reabilitat) din Franța, devine conducătorul de facto al sioniștilor, până la moartea sa, în 1904. Sionismul capătă diverse orientări: culturală, politică, socialistă, religioasă, dar toate recunosc Ereț Israel ca patrie a evreilor. Antisemiții apar în multe țări europene, în Rusia, din 1904 și până astăzi circulă falsele *Protocoale ale Înțelepților Sionului*, acuzațiile de „complot mondial“, fie iudeo-masonic, fie iudeo-bolșevic, fie iudeo-masono-bolșevic, toate absurde și nocive.

În Rusia trăiau în 1900, peste 5 milioane evrei, iar în lume peste 12 milioane. În

mai 1903 are loc Pogromul de la Chișinău cu ecouri în întreaga lume. Este o cotitură în atitudinea față de violențele antisemite. În 1905, Albert Einstein elaborează „teoria relativității”. Savanții, ca și scriitorii evrei se vor face cunoscuți de-a lungul secolului XX, obținând și numeroase premii Nobel, distincții academice etc. Amintim aici doar pe Sigmund Freud, părintele psihanalizei. În 1910, Ben Yehuda începe elaborarea limbii ebraice moderne pentru uzul constructorilor viitorului Stat evreu. Până atunci ebraica a fost limba textelor sacre și a unei literaturi fără largă circulație. În timpul primului război mondial, evreii participă la lupte, în cadrul armatelor țărilor beligerante, numeroși fiind eroii distinși cu ordine militare. În 1925 trăiau în lume peste 15 milioane evrei, din care 4 milioane în S.U.A. În domeniul iudaismului se remarcă filozofii Hermann Cohen, Martin Buber, Franz Rosenzweig. În 1921 începe activitatea organizației de ajutorare, Joint Distribution Committee (J.D.C. sau Joint). La Ierusalim este inaugurată Universitatea Ebraică. Cinematografia americană atrage tot mai mulți artiști și producători evrei.

3.4 Din istoria Bibliei

Peste zece secole stau mărturie la alcătuirea Tanah-ului (Biblia ebraică, iar pentru creștini – Vechiul Testament).

Ordinea cărților nu corespunde cronologiei alcătuirii lor, dar există o anumită unitate determinată de monoteismul consecvent al celor care le-au scris. „Abaterile” unor regi, conducători, grupuri umane de la monoteism sunt expuse fără „menajamente”, iar Cartea Profeților este partea cea mai convingătoare din Tanah (Tora, Neviim, Khetuvim). Forma definitivă a Tanah-ului este datată în sec. II î.e.a. În sec. XIII-XII î.e.a. au circulat primele „povestiri” orale, apoi, în anul 1000 î.e.a. (aprox.) s-a trecut la textele scrise.

Cercetătorii Bibliei consideră că, după toate probabilitățile, Cântecul Deborei este cel mai vechi text, preluat după un cântec oral din sec. XIII î.e.a. În sec. IX-VIII numele Domnului IHWH capătă echivalentul de Eloh-Elohim, de la un nume local. O perioadă au existat două cărți: Iahvistul și Elohistul, pe care un „scrib” (termen impropriu) le-a unit într-o singură carte, după distrugerea în anul 722 î.e.a. a Statului Israel și dispariția celor zece triburi. În sec. VIII î.e.a. a fost scris Leviticul, care conține norme de drept și morale. Deuteronomul a fost întocmit în anul 621 î.e.a., conform datelor oferite de cercetători. Cărțile lui Amos, Ozeea, Mika, Iesaiahu (Isaia), Nahum, Abacum au fost alcătuite în sec. VIII-V î.e.a. Dacă profetul Ieremia (Irmiahu) vorbește despre distrugerea Templului (587 î.e.a.), profeții Zaharia, Ezdra, Nehemia se referă la

reconstruirea Templului și refacerea rânduielilor în Ierusalim.

În sec. IV î.e.a., au fost scrise Cartea Judecătorilor, a Regilor, Cronicile. În sec. III î.e.a. au fost scrise Ecleeziastul (Kohelet) Cartea lui Daniel, Psalmii atribuiți regelui David (evident, metaforic), cele mai frumoase texte din literatura biblică, alături de Cântarea Cântărilor. Psalmii cuprind o întreagă istorie a evreilor de la existența statală la exil. În anul 100 î.e.a., evreii și-au îndeplinit misiunea de a da lumii Biblia. Esenienii și apoi, creștinii, evrei la începuturi au adus Noul Testament, nerecunoscut de iudaism, acesta evoluând permanent prin Talmud, Cabala, hasidism. În Biblie primul om se numește Adam. În mitologia mesopotamică el era Adapa, căruia i se interzisesse să guste fructele celor doi pomi din Rai: „al îmbrăcăminteii“ și „al vieții“. Un alt personaj, Noe are un corespondent mesopotamic în preotul Ut-Napiștim care înfruntă apele de după potop cu o corabie. Vechimea legendei este cu circa 1500 ani mai mare ca povestea lui Noe, deci prin mileniul III î.e.a., când, în realitate, Tigrlul și Eufratul au ieșit din maluri și au inundat malurile pe mari suprafețe.

Povestea lui Moise, care, copil fiind a fost salvat într-un coș din nuiele ce plutea pe ape are similitudini cu legenda regelui asirian Sargon I (2400 î.e.a.): Numele Moise se regăsește în onomastica egipteană și feniciană. Decalogul primit de Moise de la Dumnezeu are similitudini cu legile date de regele babilonian Hamurabi în sec. XVIII î.e.a. În Proverbele lui Solomon se regăsesc „sentințe“ date de faraonul Amenhotep care a domnit cu circa trei secole înainte de Solomon, în Egipt. Toate aceste similitudini și multe altele dovedesc că Biblia a cuprins într-un tot armonios diverse tradiții cu care evreii au avut contact. Ne înclinăm încă o dată în fața acestei prețioase moșteniri.

3.5 Templul din Ierusalim

Templul din Ierusalim a fost simbolul existenței evreilor în antichitate. Era cunoscut de vecini, ca și de cei care veneau de departe să-l vadă. A fost distrus de două ori, dar al Doilea Templu a fost refăcut în miniatură, împreună cu modelul Vechiului Ierusalim, la scara 1/50, în apropiere de Holyland Hotel. S-au folosit informațiile din tratatul Midot al Mișnei, ca și din descrierile lui Iosephus Flavius. De realizarea proiectului s-a ocupat o comisie condusă de arhitectul Michael Avi-Ionah.

Primul studiu modern despre Templul din Ierusalim a fost întocmit de doi cercetători francezi, la începutul sec. X, Perrot și Chipiez. În Talmud se descrie modul cum a fost construit Primul Templu. „Pământul și cerul răsuna de vuietul lucrărilor... Păsările cerului soseau în zbor, cercetând dacă lipsește vreun obiect... Norii veneau să aducă lucrătorilor răcoare... Îngerii din cer soseau și plecau neconținți...“ Construcția a

durat șapte ani și, după cum spune Talmudul, nici un lucrător nu s-a îmbolnăvit, nu s-a accidentat. Era în vremea regelui Solomon, Templul era pe Muntele Moria (unde Avraham a crezut că urmează să-l sacrifice pe Isaac), iar construcția era în formă de amfiteatru (o influență a arhitecturii egiptene). Existau încăperi speciale pentru gărzi, pentru jertfele animale etc. numai preoții și oficialitățile intrau în Templu. Când regele Ieroboam a mai construit temple la Bethel și Dan, faima construcției lui Solomon a început să scadă, apoi urmașii l-au pângărit cu idoli păgâni. În anul 586, Nabucodonosor, regele babilonienilor a distrus Templul, jefuind podoabele spre a le duce în capitala sa. S-a spus că era o pedeapsă a lui Dumnezeu pentru necredință. Profetul Irmiahu (Ieremia) s-a ocupat de salvarea câtorva obiecte sfinte și de tabernacolul din vremea lui Moise, ascunzându-le într-o grotă, la Marea Moartă. Ele nu au putut fi găsite de atunci. *Plângerea lui Ieremia* este dedicată acestui dureros moment. În anul 515 î.e.a. Zerubabel a reconstruit Templul după modelul original. În anii 175-164 î.e.a., regele Siriei elinizate, Antiochus Epiphanes a prădat și a pângărit Templul, consacărându-l zeilor greci. Macabeii l-au refăcut, dar, mai târziu, trupele lui Pompei, Crassus și regelui Irod l-au jefuit în repetate rânduri. Regele Irod s-a gândit, totuși, să-l refacă începând din anul 18 î.e.a., pe același loc ca și Templul lui Solomon, însă de proporții mai mari și în altă concepție, cu un turn central, dominant, ornamentația fiind împrumutată de la greci (stil corintian). Existau în construcție „galeriile Torei“, subterane, ca și porți spre oraș, spre Palatul Hașmoneilor etc. Josephus Flavius scrie: „Întregul Templu, cu exteriorul lui aurit, era de o strălucire orbitoare. De departe, Templul scaldat în lumină părea un munte acoperit de zăpadă.“

Soldații lui Titus au distrus acest Templu la numai câțiva ani de la terminarea lucrărilor. Strălucirea marmurei și aurului a trecut în scrierile înțelepților.

3.6 Perioada de aur a evreilor din Spania

Perioada ce a urmat cuceririi Sudului Spaniei de către mahomedani a coincis cu o epocă fastă, numită „de aur“ pentru evrei. Prin conviețuirea pașnică a arabilor și evreilor în Spania, au înflorit economia și cultura, s-au recuperat valori antice ale școlilor grecești.

Aristotel era la mare cinste în gândirea filosofilor arabi și învățaților evrei. Științele naturii, medicina, astronomia, matematica au fost aduse în Europa pe filiera spaniolo-evreo-arabă. Dinastia Omeiazilor, instaurată în anul 950 e.a. a stăpânit peste un veac o parte a Spaniei, făcându-și simțită prezența în Occidentul european. Andalusia, nume arab dat unei provincii spaniole este legată de fondatorul califatului

din Cordoba, Abdurahman cel Mare (912-961). Sevilla, Granada, Lucerna Toledo, Valencia, ș.a. au devenit centre urbanistice și de cultură, unde găseai vechi băștinași, ca și arabi, evrei, etc. În 915 se naște, la Cordoba, unul din marii învățați evrei, *Chasdai ben Isak ibn Shaprut*. A studiat cărțile sfinte, iudaice, scrierile arabe, latine, ca și medicina. A devenit medicul și sfetnicul califului Abdurahman, apoi ministru a finanțelor, comerțului, externelor. În fața pericolului fatimizilor din Africa, *Chasdai ibn Shaprut* a mijlocit o înțelegere cu imperiul bizantin, condus de Constantin VII. Cu această ocazie învățați și medici greci au împărtășit din tezaurul lor de cunoștințe, textele fiind traduse în arabă și latină. Chasdai a reușit să rezolve și conflictul califului cu împăratul german Otto I, ca și cu regina din Navarra. Tot el trimetea daruri academiilor iudaice din Sura și Pumbedita, din Orient, reprezentantul său fiind fiul *Gaonului Saadia*, o personalitate a iudaismului. A fost în corespondență cu regele hazar, care trecuse la iudaism. El credea că a găsit cele zece triburi pierdute ale Israelului.

Regele hazar Josef i-a răspuns explicând modul cum au ales hazarii iudaismul. În 966, cneazul Kievului Sviatoslav a distrus regatul hazar. *Chasdai* a contribuit la îmbogățirea literaturii ebraice și arabe.

Evreii aveau, în timpul omeiazilor, o organizare proprie, justiție proprie (Beit-Din), viață comunitară. S-a creat și un folclor evreo-arab, format din eposuri, legende. Au fost califi care și-au luat soții evreice.

Urmașii lui Abdurahman, Hakim II ș.a. au încurajat cultura și interculturalitatea, Menahem ben Saruk i-a urmat lui Chasdai în pleiada de învățați, apoi *Moses ben Henoh*. În aprilie 1013, liderul berber Suleiman a distrus, cu triburile sale, califatul din Cordoba. S-au format emirate la Sevilla, Granada, Almeria, Saragossa. Apar noi personalități, în rândul evreilor precum *Samuel Hanaghid* (993 – 1063) ș.a. Una din soțiile emirului din Granada a fost impresionată citind scrieri ale lui Hanaghid, care în scurt timp a ajuns vizir al emirului. Cunoștea deopotrivă Talmudul și Coranul, a scris în ebraică și arabă. *Hanaghid* a fost timp de 28 de ani vizir în cel mai important emirat al Spaniei maure, Granada. Totodată a fost Șef Rabin, a condus Academia iudaică din Granada, a scris comentarii la Talmud. A purtat corespondență cu *Gaonul Hai* din Babilon și cu *Nissim* din Kairuan (Africa de Nord). Hanaghid a mai scris și poezie ebraică. Fiul său, Josef Hanaghid i-a urmat cu cinste în aceleași funcții. Invidia unor demnitari arabi a condus la provocarea unui program antievreiesc în care au pierit însuși Josef Hanaghid și circa 1500 de familii. Evreii supraviețuitori s-au refugiat în mare parte în Emiratul Sevillei. În Emiratul Saragossei era cunoscut poetul *Chasdai Abu-Fadl*. Șef Rabin era vestitul învățat *Bachia ibn Pakuda*. În Saragossa a trăit filosoful și poetul *Salomon ben Iuda ibn Gabirol* (1020-1058) care a lăsat o operă:

innuri religioase, rugăciuni, cântece pentru diverse ocazii și sărbători. *Izvorul vieții* este cartea sa de filosofie, care a influențat și gândirea Evului Mediu creștin. Creștinii o numeau „Fons vitae“ de Avicbron (numele dat lui ibn Gabirol). Tomas d'Aquino, Albertus Magnus, Duus Scottus, Giordano Bruno au „sorbit“ din acest *Izvor al vieții*.

Regatul creștin al Castiliei începe în sec. XI Reconquista, lupta de recucerire a Spaniei, prin impunerea unui tribut emiratelor de Saragossa, Toledo și Sevilla. Relațiile Castiliei cu emirii arabi erau mijlocite de evrei în funcții administrative ori diplomatice.

Regele Alfons VI al Castiliei a intrat în conflict cu papa Grigore VII care voia să interzică evreilor ocuparea unor funcții în statele creștine. Evreii erau protejați atât de emirii arabi cât și de regele creștin al Castiliei. Toledo a fost cucerit de creștini în 1085. Almoravizii au fost chemați din Nordul Africii în ajutorul emiratelor arabe, în primul rând al Andalusiei. Evreii erau atât în tabăra regelui creștin, cât și în rândul musulmanilor. Victoria a fost de partea Semilunei, iar Almoravizii i-au înlocuit pe emirii omeiazi. Evreii au fost în continuare protejați; a fost perioada cea mai înfloritoare pentru cultura și viața comunitară a evreilor. În Europa cruciații ucideau și prădau comunități evreiești, în timp ce în Spania părea că vremurile erau altele. La Lucerna trăia învățatul talmudist *Alfasi*, la Granada, *Iehuda Halevi* își începea studiile. El a devenit cel mai important poet în literatura ebraică veche. Poate fi considerat un „proto-sionist“, pentru că el repeta versul: „Mă aflu la Apus, iar inima mea este la Răsărit“. Versurile sale amintesc de plângerea lui Ieremia sau de Psalmul 137. A scris tratatul „Kuzari“, un dialog virtual cu regele hazar pentru a demonstra superioritatea credinței mozaice. Halevi spunea că filosofia greacă dă flori, dar nu rodește. El se referea la miezul moral al iudaismului. În 1140, Halevi s-a îndreptat spre Țara Sfântă. La Alexandria a fost primit cu bucurie de rabinul Aaron ibn Alamani, în Cairo, de rabinul Samuel ibn Mansur. În drumul spre Damasc (ori Ierusalim) urmele lui Halevi au dispărut. Se bănuiește că a fost ucis de un cruciat ori de un luptător musulman. Se spune că ultimele sale cuvinte au fost: „Sion, mai întrebă tu de păcătoșii pe care i-ai pierdut?“ La comemorarea de Tișa Be Av (9 Av) se repetă versuri din Halevi, pe lângă evocarea distrugerii celor două Temple (în 586 î.e.a. și 70 e.a.). Contemporani cu Halevi au fost poeții Moses ibn Esra din Granada (1070-1138) și Abraham ibn Esra din Toledo (1092-1167), care era și filosof, astronom, călător în diverse țări (Anglia, Suedia, Turcia). În timp ce în Europa începea a doua Cruciadă, Almohazii din Nordul Africii, berberi fanatizați de un islamism belicos, anticultural au năvălit în Spania, distrugându-i pe Almoravizi. Ura lor s-a îndreptat și împotriva evreilor, prin masacre, distrugerea sinagogilor, jafuri. Între anii 1146-1148 ei au cucerit Spania maură, iar imperiul lor se întindea din Egipt până la Oceanul Atlantic, fără a aduce nici o contribuție la civilizație, ci numai distrugeri. O parte din evrei au trecut la islamism,

desigur formal. Poetul *Abraham ibn Esra* spunea că „nenorocirea vine din Magreb“. La Calatrava, rabinul Jehuda ibn Esra a apărat zidurile cetății conducând trupele regelui castilian Alfons VII. Evreii s-au refugiat în Leon, Aragon, Portugalia, Navarra. Celebra sinagoga „Transito“ din Toledo a scăpat de dezastru. Din nou diplomația era în sarcina evreilor ce țineau legătura cu aliații din Africa și cu principii creștini din nord contra năvălitorilor Almohazi. Printre evrei erau și conducători de oști. Cei care dispuneau de bani suțineau apărarea statelor necucerite de Almohazii invadatori. Regele Alfons al VIII-lea care lupta cu aceștia, a rămas în istorie și pentru dragostea sa pentru „evreica din Toledo“, numită „La Formosa“ (Frumoasa), ceea ce a dus la un pogrom în oraș și la uciderea nefericitei femei. Feuchtwanger a scris un roman inspirat din acest eveniment. Din orașul *Tudela* a plecat celebrul călător Beniamin care a descris numeroasele țări pe care le-a vizitat între anii 1160-1173, inclusiv zona Dunării de Jos. Cea mai importantă personalitate a „epocii de aur“ a fost *Moses ben Maimon*, numit și *Maimonide*, născut în 1135 la Cordoba. A studiat la școala lui Alfasi. Năvălirea Almohazilor l-a împiedicat să locuiască în Cordoba, el s-a refugiat în diverse orașe, dar nu și-a întrerupt studiile. În 1160 s-a mutat cu familia în Nordul Africii, la Fez, de unde pe un vas a ajuns la Akko, în Palestina. A trecut prin Hebron, Jerusalem, dar situația era cu totul instabilă și s-a oprit în Egipt, la Cairo. Aici a devenit medicul personal al vizirului lui Saladin, sfetnic al acestuia și a găsit tihna necesară studiului, scrierii, contemplației. Aici a scris în 1190 *Călăuza rătăciților* („More Nevuhim“), a comentat Talmudul, redactând *Mișne-Tora*. Maimonide a reactualizat și a pus „ordine“ în diversele scrieri ale predecesorilor săi, fiind numit „al doilea Moise“. S-a ocupat de medicină, igiena orașului Cairo, a curții sultanului Saladin, educația populației, a condus comunitatea evreiască din Egipt. *Călăuza rătăciților* este citită și azi cu interes de iubitorii culturii religioase, indiferent de confesiune. Aristotel, Maimonide și învățatul arab Averroes sunt considerații stâlpi ai gândirii Evului Mediu timpuriu până la modernitate, iluminism, etc. Cu secolul XII se încheie „era de aur“ a evreilor spanioli.

3.7 Hasidismul – rolul său istoric

În sec. IV-I î.e.a., hasideii sau hasizii erau constituiți într-o mișcare tradiționalistă ce se opunea tendințelor asimilaționiste (mesopotamice, elenistice ș.a.) Hasid, etimologic, înseamnă om credincios, religios. De pildă, fariseii se numeau și hasizi. Ulterior, în Evul Mediu, hasizi erau cei care se ocupau cu mistica, precum, în Germania, Iuda he-Hasid, apoi Luria, Isaac, fondatori ai mișcării lurianice. În sec. XVII, cabalistul Samson Ostropoler, care se considera hasid, și-a găsit moartea ca

martir în timpul pogromurilor lui Hmelnițki. Sabetai Zvi, falsul profet, a apelat la sprijinul hasizilor. Dar hasidismul ca manifestare independentă și bine conturată s-a născut odată cu Israel Baal Șem Tov (prescurtat Beșt), în sec. XVIII. Acest personaj de legendă a dus o viață de rătăcitor în Polonia, Galiția, Moldova (prin zona Neamțului), spunându-și rugăciunile în mijlocul naturii, negând autoritatea rabinilor, câștigând aderenți care au format un nou curent în iudaism, bazat pe extaz religios și, în cazul celor învățați, pe cunoașterea Cabalei. „Lui Dumnezeu trebuie să i te adresezi cu bucurie“, spunea Baal Șem Tov. Îndrumătorul hasidic se numea țadic, adică om drept. Mai târziu țadicul a devenit rabin. Mișcarea hasidică fiind recunoscută în lumea evreiască, centrul acesteia a devenit o nouă mișcare, „Habad Liubavici“, după locul nașterii fondatorului noii mișcări, Schneersohn, în Polonia ocupată de regimul țarist. După 1917, adepții mișcării s-au refugiat în S.U.A.

În dezvoltarea hasidismului un rol primordial l-a avut urmașul lui Baal Șem, marele Maghid (predicator) rabi Bar din Meserici, care a călătorit în Lituania și Bielorusia. La Vilna (Vilnius) l-a întâlnit pe gaonul (învățat) rabi Elia (1720-1797) care a încercat să combată, fără succes, noua învățătură de pe poziții talmudice, tradiționale. Din această dispută hasidismul a câștigat în experiență și ca fundament religios. Hascala a redus influența hasidismului, care a rămas totuși o mișcare bine definită în cadrul ortodoxismului iudaic. În cadrul său s-au format elite, dinastii de țadikim-rabini, ce aveau o „curte“, judecau anumite pricini de ordin moral și religios, țineau predici, iar unii încercau să prevadă viitorul. Hasidismul a salvat la un moment dat iudaismul est-european de la o lentă decădere spirituală, dar a adus și riscul unui derapaj spre fanatism, în special în cazul „nebunilor Domnului“. Astăzi, hasidismul are puțini aderenți în lume, dar este o sursă inepuizabilă de inspirație literară, artistică. Nu trebuie ignorată nici baza morală, pornind de la învățăturile lui Baal Șem, care nu a scris, ci doar și-a rostit crezul: „În lupta împotriva răului, numai credința contează“, „Toate cele cerești și toate cele pământești sunt Una“, „Dacă vrei să-l ajuți pe aproapele Tău, fă-o cu dragoste“, „Când omul e plin de sine, nu mai e loc nici pentru Dumnezeu“ etc.

Un important cercetător al hasidismului, azi, este Moshe Idel, profesor la Universitatea Ebraică din Ierusalim. El își recunoaște doi maestri, numindu-i „giganți“: Martin Buber și Gershom Scholem. Unul dintre cei mai mari prozatori pe care i-a dat tradiția idișului, Isaac Bashevis-Singer, laureat al Premiului Nobel a fost, ca și înaintașii săi, Sforim, Peretz, Șalom Alehem, Anski, puternic influențat de hasidism, pe care l-a cunoscut în locurile natale (Radzimin, Polonia). Hasidismul a impulsionat folclorul, muzica, dansurile evreiești, le-a imprimat o trăsătură caracteristică, îmbinând evlavie cu bucuria vieții. Un culegător de povestiri hasidice, publicate și la noi a fost Chaim Bloch. Eroul principal este neuitatul Baal Șem Tov. Înaintea acestei antologii, I. L.

Peretz a alcătuit un nou volum cu același titlu, aducând contribuția propriei sale fantezii. Prozatorul Ludovic Bruckstein s-a inspirat de asemenea din tradiția hasidică. Șlomo Leiboci-Laiș a publicat în Israel o antologie cu legende hasidice. Elie Wiesel a alcătuit *Celebrare hasidică*. Despre hasidismul în România a scris și Andrei Oișteanu (*Imaginea evreului în cultura română*). În pictură, Marc Chagall nu poate fi desprins de hasidism.

3.8 Literatura evreiască de la Mendelssohn la Bialik

Moșe Mendelssohn din Dessau a fost primul scriitor evreu modern, traducător al Bibliei în germană, creator al Haskalei. Suntem în anul 1783. Urmașii spirituali ai acestuia, Ițhak Enchel, Naftali Wiesel ș.a. au scos, la Königsberg, revista „Hameasef“ (Culegătorul) în ebraică. Naftali Wiesel este și poet. În 1796, Iehuda Ben Zeev publică dicționare etimologice ebraic-german și german-ebraic. Solomon Maimon scrie un comentariu la *Călăuza rătăciților* a lui Maimonide la șase secole distanță, iar Isaac Sabanov comentează *Kuzari* a lui Halevi.

În sec. XVII s-a afirmat Moșe Luzzato (1707-1747) prin dramaturgie, comentarii și o rescriere a *Zoharului*, esența Cabalei). În 1851, în Rusia, Nahman Crohmal rescrie *Călăuza rătăciților*, iar Leopold Zunz (1794-1886), în Germania, S. I. Rapaport (1790-1867) în Galiția, Samuel Luzzato (1800-1865) în Italia regândesc iudaismul ca pe o știință. În Rusia, un popularizator al culturii ebraice a fost Isac Lebensohn (Levinzon), ca și N. A. Ghinzburg (1795-1846); ei sunt premergători ai sionismului cultural de mai târziu, al lui Ahad Haam. Un literat și om de știință a fost Haim Slonimski (1810-1904), scriitor și matematician. Mendelă Moher Sforim, prozator de talent, scrie și o *Istorie a științelor naturale* (1872). Solomon Rubin (1823-1910) traduce în ebraică *Etica* lui Spinoza, originalul fiind în latină. Fabius Mizes îi comentează pe Kant și Hegel într-o carte publicată în 1887. S. P. Rabinovici traduce din germană în ebraică *Istoria evreilor* a lui H. Graetz. Poezia ebraică renaște cu Abraham Lebensohn, Micha Lebensohn și în special cu Iehuda Leib Gordon (1830-1892). În proză, ca romancier de limbă ebraică apare Avram Mapu (1808-1867), urmându-l Sforim cu *Părinții și copii* (1868), Pereț Smolenski (1844-1885), un real talent, dispărut prea devreme.

Un propagator al literaturii evreiești a fost Nahum Sokolov (1860-1937), care publică antologii, comentarii, foiletoane, studii. Primul cotidian ebraic apare la Petersburg, în 1886, sub redacția lui L. Kantor, cu titlul „Haiom“ (Ziua). Un rol de primă importanță în modernizarea ebraicii l-a avut Eliezer Ben Iehuda (Perlman), care

a trăit între 1858-1922. Apar noi poeți: Dolitski, C. Șapira, M. Mane, care trăiesc în a doua jumătate a sec. XIX, apoi Naftali Imber, autorul textului „Hatikvei“, iar cel mai de seamă poet modern este Haim Nahman Bialik (1873-1934), urmat de Saul Cernihovski (1875-1944). Mai trebuie amintiți Z. Șneior, David Frișman, Iacob Cohen. În proză, după Sforim, se afirmă clasicii I. L. Pereț și Șalom Alehem, apoi M. Feierberg, Ben Avigdor, I. L. Katznelsohn, Iehuda Steinberg din Basarabia ș.a. S. I. Agnon s-a născut în 1888 în Galiția, dar a devenit mai cunoscut în Ereț Israel, primind și Premiul Nobel odata cu Nelly Sachs în 1966. Un rol de mare însemnătate l-a jucat Așer Ginzburg (Ahad Haam). Dacă Isaac Bashevis-Singer a plecat din Polonia în S.U.A., majoritatea scriitorilor de limbă idiș și ebraică s-au îndreptat spre Ereț Israel, unde a avut loc marele reviriment al literaturii ivrit. Poezia, proza, dramaturgia au intrat pe fâgașul modernității, păstrând nealterat „idișe neșume“, sufletul evreiesc.

3.9 Iudaismul în sec. XVIII-XX

Printre ultimele mari personalități ale iudaismului, în perioada de trecere la modernitate, se numără, la loc de cinste, Salomon Maimon. Este cel care a încercat să evite ruptura dintre filosofie și religie. Kant, Leibnitz au ajuns să creadă mai mult în puterile filosofiei, deși o criticau. Pornind de la *Călăuza rătăciților* („More nevuim“) a lui Maimonide, S. Maimon a publicat în 1790 o *Încercare asupra filosofiei transcendente*. Au urmat: *Istoria progresului metafizic din epoca lui Leibnitz și Wolf*, *Tratat asupra alegoriilor lui Aristotel*, *Teoria gândirii și Autobiografia*. Maimon afirmă că religia este factorul suprem în gândirea omenească. La baza oricărui experiment, la baza oricărui raționament stă esența experienței primare. Mergând de la efect la cauză și iar la efect, se ajunge la o cauză primară care nu se mai supune logicii. La întrebarea: „Cine l-a creat pe Dumnezeu?“ nu mai există un răspuns logic, causal, leibnitzean. Dumnezeu este Bereșit, la început. El se autocrează, este esența esențelor. Dumnezeu a creat, el nu poate fi creat. Maimon a realizat în plan filosofic, ceea ce hasidismul a exprimat în plan religios. Omul, o mică particulă a Divinității însuflețește Universul. Fără Om, Universul e mort. Este și o consecință a filosofiei lui Spinoza care spunea să nu căutăm natura Divinității, ci Divinitatea în natură. Einstein, fără a studia, probabil, lucrările lui Maimon, era un adept al lui Spinoza. Precursor al spiritualismului modern, Maimon a salvat religia din „mâinile“ logicienilor, mecaniciștilor, materialiştilor. Aici nu este vorba de creșterea ori descreșterea numărului de oameni credincioși, nici de o „luptă“ împotriva ateismului, este doar încercarea de a regăsi locul Divinității într-o lume în continuu progres. Salomon Maimon a fost studiat cu atenție și de teologii

creștini. După epoca profeților antici, a marilor cărturari din Evul Mediu, Maimon a deschis o poartă filosofiei iudaice. Un om care a încercat, fără succes, să readucă iudaismul în matca tradițională, în țările românești, a fost Malbim. Dar el nu a înțeles că Haskala are nevoie de alt tip de propovăduitor al iudaismului. Malbim a rămas la învățăturile lui Maimonide, din sec. XII-XIII. Un om extrem de dotat, un mare iubitor al iudaismului, Malbim a trăit tragedia propriei moșteniri. Cei care au știut să culeagă roadele evoluției iudaismului în România, au fost dr. I. J. Niemirower, dr. M. A. Halevy și dr. Al. Șafran. Aceștia au scris lucrări creative despre iudaism, Șafran fiind și un bun cunoscător al Cabalei. Dr. Moses Rosen a comentat și a pledat cauza iudaismului, evident, cu mult talent. Un gânditor original a fost dr. David Șafran. El îl citează pe Leibnitz: „Toate filosofiiile sunt adevărate prin ceea ce neagă și false, prin ceea ce afirmă.“ Nec plus ultra.

3.10 Evreul rătăcitor între legendă și realitate

Vom porni în acest demers de la realitate. În ce măsură folclorul reflectă istoria, în aceeași măsură evreul Ahasverus (nume, evident, împrumutat prin ignoranță din Meghilat Ester, în care Ahasverus era rege persan, nicidecum evreu) care i-ar fi refuzat lui Isus un pahar de apă de băut și l-a insultat, a existat ori nu a existat. La fel ca Iuda „trădătorul lui Isus“, Ahasverus a devenit un nume odios pentru imagologia și teologia creștină. Realitatea este că, de la distrugerea Primului Templu (586 î.e.a.) și al Celui de al Doilea Templu (70 e.a.) evreii s-au aflat în Diaspora până azi, dar în 1948, Statul Israel, a redevenit Patria, căminul evreiesc. Evreul rătăcitor s-a întors acasă. Este meritul sionismului de a-l fi oprit pe așa-numitul Ahasverus să mai rătăcească, deși, de-a lungul secolelor, în Spania maură, în Imperiul Otoman, Țările de Jos, S.U.A. ei au găsit condiții prielnice de conviețuire și afirmare.

Despre legenda evreului (sau „jidovului“) rătăcitor au scris numeroși autori moderni. La noi, au apărut studii, printre acestea amintim cartea lui Andrei Băleanu (Rotenberg) apărută la Ed. Hasefer, capitolul din cartea *Imaginea evreului în cultura română* de Andrei Oișteanu, ș.a.

Kirkegaard considera această legendă drept una din cele trei mituri fundamentale ale istoriei ultimelor secole, alături de legenda lui Faust și cea a lui Don Juan. Diferența constă în faptul că Faust și Don Juan, ca și Don Quijote, de altfel, sunt mituri relativ benigne, în timp ce Ahasveros a fost demonizat, ca „evreul-imagie“. El are un precursor în Cain, pedepsit de Dumnezeu să rătăcească pe pământ. Cain era fratricid, Ahasverus – deicid. Acuza de deicid era mai gravă, deși Isus nu a fost ucis de acesta și

nici de conaționali, ci de soldați romani, precum se știe. Dar antievreismul Evului Mediu avea nevoie de un prototip „iudaic“. Germanii îl numeau „der ewige Jude“ (eternul evreu), pentru că „Wanderer“ (călător) are o conotație pozitivă, populară în basme, anecdote. Ecoul legendei a ajuns până și în limbajul propagandei naziste. Prima „atestare“ scrisă a legendei a apărut tot în Germania, în 1602, într-o broșură despre Ahasuerus care ar fi strigat *Crucificați-l pe Christos* și a fost pedepsit să trăiască veșnic, ajungând în anii când apărea broșura, la Hamburg. Răspândită și tradusă în țările nordice, povestea s-a bucurat de succes ca un basm popular, deși avea un autor, astăzi necunoscut. Antisemitismul era deja „impulsionat“ din 1543, când Martin Luther publicase *Despre evrei și minciunile lor*. Expulzările succesive ale evreilor, începând cu 1290, din Anglia, în sec. XIV-XV din Franța, Cehia, Austria, Spania, Portugalia, Germania au alimentat mitul, de altfel, *real* al „evreului rătăcitor“ fiind vorba de evrei în totalitate și nu de „cizmarul din Ierusalim, Ahasverus“. Un rol în acest proces de mistificare l-au jucat artele plastice și literatura. Hieronimus Bosch avea viziuni proprii asupra iadului, raiului, vagabonzilor, pornind de la folclor și din teologia cristică. În sec. XIX, mai precis, în 1844, Eugene Sue publică în Franța *Le Juif errant* roman tradus în maghiară de Sandor Petöfi și în română de Timotei Cipariu, sub titlul *Ovreiul neadormit* (influențat de sintagma germană „eternul evreu“ - „der ewige Jude“). Acest roman nu are o tendință antisemită, ci prelucrează datele mitologiei populare. Mai mult, cărturarii ardeleni se identificau, ca români supuși opresiunii habsburgice și maghiare, cu „evreul rătăcitor“, adică apatrid. În *Țiganiada* lui Budai-Deleanu se regăsesc aceste trimiteri, ca și alți autori (George Barițiu, Andrei Mureșan). Enciclopedistul Holbach scria, în sec. XVIII, că „fiecare popor îl are pe Moise al său“, aserțiune preluată și de cărturarii Școlii Ardelene.

În Evul Mediu, ereticii, protestanții se considerau „evrei“ persecutați, iar în sec. XX, Marina Țvetaeva spunea că poeții sunt „evrei“, prin destinul lor vitreg. Țigani nomazi erau și ei comparați adesea cu „evreul rătăcitor“. Moses Gaster a găsit în arhive un manuscris de la începutul sec. XIX al unui călugăr, intitulat *Evreul călător, Așabec*. Regulamentul Organic elaborat sub dominația rusă în Principate prevedea izgonirea evreilor „vagabonzi“. Ironia sorții a făcut ca tocmai din Rusia și zonele cuprinse de Imperiul Rus să vină în Principate numeroși evrei, din cauza regimului țarist. Ion Heliade Rădulescu pomenește de „evreul rătăcitor“, iar C. G. Filipescu îl numește, prin influență germană *Aschaber*“. Fundoianu se considera și el drept unul dintre urmașii acestei nefericite plăsmuirii ale unei seculare istorii de obscurantism (v. poemul „Ulysse“ publicat în 1933 la Bruxelles). Și totuși extremiștii de azi ar dori ca evreul să fie din nou un rătăcitor.

3.11 „Aliatul uitat“

Jurnalismul american de origine olandeză, Pierre van Paassen ne-a dăruit, nouă, contemporanilor o carte ce reflectă uluitor de exact trecutul apropiat al evreilor în secolul XX. Protestant, de religie, el era învățat în Olanda în spiritul coexistenței *conștiente* cu evreii, poporul care l-a recunoscut întâia oară pe Dumnezeu. Un pastor hughenot îi spunea de crimele săvârșite în numele lui Isus Cristos, de biserica Evului Mediu, împotriva evreilor. După Primul Război Mondial constată, într-o discuție cu un rabin, că limba ebraică reînvia în Țara Sfântă, ca limbă vorbită. Cum? Se inventau cuvinte, spunea rabinul, cum fac copiii când nu cunosc un termen. De pildă, cuplajul dintre vagoanele de tren se numea „căsătorie“. Ernest Renan, care cunoscuse Țara Sfântă și limba ebraică în urmă cu câteva decenii nu credea în reînvierea ebraiciei. Fiind corespondent de presă, Van Paassen vizitează Polonia interbelică. Evreii trăiau în condiții mizere, în ghetouri (anii '20). Independența țării nu adusesese evreilor bunăstare, ci dimpotrivă, ei erau marginalizați, izgoniți, polonezii își alcătuiau propria clasă mijlocie. Speranța era Sionul ori America. În România, jurnalistul îl cunoaște pe dr. Fildermann, dar și pe unul din membrii guvernului care se exprima într-un mod deschis, antisemit: evreii trebuie să plece. Van Paassen l-a cunoscut, în Germania, pe Hitler care i-a reproșat că un olandez, cu „sânge de teuton“ poate simpatiza pe evrei. Era în 1931. Autorul a prevăzut în acel an ceea ce avea să se petreacă după numai o scurtă perioadă. Dar lumea nu era pregătită, nici evreii din America nu bănuiau nimic, poate nici cei din Europa. Van Paassen acuză o întreagă istorie a indiferenței, a egoismului, din veacurile trecute, de faptul că biserica nu a urmat întotdeauna îndemnul iubirii de aproapele, nu a urmat calea cristică. „Nimeni nu are dreptul să fie neutru în chestiuni morale“, îi scria Alfred Loisy, catolic fiind, papei Benedict XV în anii Primului Război Mondial. Van Paassen consideră, că lui Hitler i s-a „deschis calea către crimele pe care le-a comis contra evreilor“. Nimeni nu a amenințat Germania nazistă pentru politica genocidară contra evreilor. Dacă naziștii și-ar fi propus exterminarea francezilor, englezilor, ar fi reacționat cineva? Evident. Deci există o „chestiune evreiască“. Apoi autorul derulează datele istorice de la Declarația Balfour (1917) spre anii celui de al doilea război (cartea a apărut în 1943). Pătrunderea britanicilor în Orient a fost rezultatul unor serii de mașinațiuni, intrigi, iar dispariția a două imperii, otoman și cel țarist (care visa cucerirea Constantinopolului) a ușurat acest drum. Prezența britanicilor în Orientul Apropiat a fost comentată în America drept o cauză a conflictului evreo-arab ce avea să se prelungească decenii. În realitate, Anglia, prin lordul Balfour, ministru de externe a promis Palestina evreilor, iar pe arabi i-a stimulat

să-și formeze state proprii, după secole de dominație otomană. Lucrurile au luat o turnură nedorită prin confruntarea poziției sioniste cu extremismul și intoleranța liderilor arabi din Palestina. Deși nu aveau state proprii, liderii arabi din Orientul Apropiat nu acceptau, din principiu, existența unui stat evreu. Evident, Anglia a făcut de voie, de nevoie, un joc dublu pentru a-și păstra dominația. Palestina nu a fost disputată în primii ani de după primul război mondial. Van Passeur critică, în cartea sa, pasivitatea evreimii din lume față de cauza sionistă. Critica este exagerată, dar are și un sâmbure de adevăr. Statul Israel putea fi creat și înainte de Holocaust, dar ideea nu a fost susținută de marile puteri, iar naționaliștii arabi și-au întezit atacurile împotriva evreilor ce trăiau în Palestina. Orientul Apropiat a fost într-o fierbere continuă. Arabii, druzii, kurzii, evreii își căutau forme proprii de administrare. Franța și Anglia asistau la ciocniri pe care uneori le și provocau din diverse rațiuni. Visul lui Herzl părea tot mai îndepărtat, deși Jabotinsky vedea o soluție imediată: lupta armată. Weizmann și Ben Gurion au respins această cale. La izbucnirea celui de al doilea război mondial Anglia a trădat propriile „bune intenții“, interzicând imigrarea evreilor în Palestina. Holocaustul a răpit șase milioane de vieți, din care cel puțin jumătate se puteau salva dacă erau lăsați să ajungă în Țara Sfântă. Van Passeur s-a oprit la anul 1942. Ce a urmat se știe. Împotriva lui Hitler au luptat sute de mii de militari evrei pe toate fronturile.

3.12 Germania și evreii ei

Albert Einstein, Adolf Krebs, Bruno Walter, Kurt Weill, Arnold Schönberg, Max Liebermann, ș.a. au fost germani? Naziștii le-au negat apartenența la poporul german. Ca și (postum) lui Heinrich Heine. Puține națiuni s-au bucurat de un aport atât de masiv al evreilor în cultura și civilizația lor, cum au fost germanii și austriecii. Și acest fapt naște o întrebare suplimentară: de ce tocmai germanii și-au izgonit evreii, cetățeni ai acestei țări cu o mare tradiție culturală?

În 1929, Kurt Tucholsky, publicist cunoscut, semnala ieșirile patriotarde, și extremiste ale unor grupări politice, fără a le numi.

Din vremurile imperiului roman, evreii s-au așezat pe malurile Rinului, Moselei, Main-ului, Dunării, au întemeiat așezări. În anul 321 e.a. împăratul Constantin mulțumea evreilor din Colonia (Köln) pentru anumite servicii. În anul 1074, împăratul romano-german Heinrich IV a încheiat un contract cu evreii din Worms, mulțumindu-le totodată pentru apărarea orașului în fața unor asediatori. Este interesant faptul că evreii au contribuit la extinderea alfabetului latin, în locul semnelor runice, în documentele oficiale. Iar „Cântecul lui Gudrun“ din folclorul vechi german, a fost găsit, transcris

într-un vechi document, la Universitatea din Cambridge, cu fonetica preluată dintr-un text intermediar, ebraic. O carte populară germană *Bovo* s-a păstrat în folclorul idiș din Germania. În anul 1250 a trăit un menestrel în Franconia, pe nume Susskind din Trimberg, care era de origine evreu. În anul 1401, nobili din Köln iau apărarea unor evrei în fața atacului unor cetățeni din oraș. Între secolele XV-XIX puterea bisericii și a seniorilor feudali domină viața socială, populația este pauperă, superstițiile, nemulțumirile se concretizează în persecuții antievreiești. În paralel, sectele religioase, scindarea bisericii în protestanți și catolici nu duc la atenuarea antievreismului, ci dimpotrivă, intoleranța se manifestă în orice conflict religios. Evreii migrează spre Polonia, unde regii și nobilii îi primesc bucuroși, ca promotori ai comerțului, circulației banilor, meseriilor de tot felul. În Germania, o parte dintre evrei se convertesc la creștinism, dar sunt și cazuri „scandaloase“, când creștini trec la iudaism. Încă în vremea lui Ludovic Piosul și Heinrich II, înalți prelați, confesori regali s-au convertit la iudaism. Se pune problema cine este semit, evreu? Cine vorbește idiș, ebraică? Nu toți o cunosc. Cine se duce la sinagogă? Nu toți merg. Originea? Evreii din Germania, de pildă, aveau din vechime părinți – gali, germani, la fel ca în Rusia – ruși, în Polonia – polonezi ș.a.m.d. Moses Mendelssohn și-a pus aceste întrebări. Se pare că viața comunitară a păstrat și evreitatea în Diaspora. Descendenții lui Moses Mendelssohn s-au separat de comunitate, unii s-au convertit. Totuși, noi, azi, îl considerăm pe Felix Mendelssohn-Bartholdy, nepotul filosofului, ca fiind un mare compozitor evreu. Dar el aparține culturii germane și universale. Naziștii au stabilit o regulă: nici un bunic să nu fie evreu, altfel nu ești arian. Nimeni, în istorie nu a mers atât de departe cu definirea evreului. În Germania, Ungaria evreii erau în bună parte asimilați. Feldmareșalul Joseph Conte de Ligue (1735-1814) a afirmat, cunoscând comunitățile evreiești din Germania, Ungaria, Cehia, Polonia, Austria, că în Europa trăiau în vremea sa 10 milioane de evrei. Cifra era total inexactă, fiind excluși evreii din România, Balcani, din Rusia, Franța, ș.a. Dar avea o bază: criteriul era viața comunitară. În istorie au fost situații comice: un anume Ardres Jude (evreul) a scris un manual *Lupta cu sabia*. Împăratul Rudolf II a interzis, citind cartea, duelul dintre un evreu și un creștin, iar, apoi, chiar portul sabiei la evrei. La Olimpiadele din sec. XX, la disciplinele cu sabia, mulți evrei din Germania au obținut medalii (la bărbați, la femei). Împăratul Rudolf II ar fi fost, credem, nemulțumit. Prejudcățile, antisemitismul au adus mari prejudicii Germaniei, în știință, economie, începând cu anul fatal 1933, când Hitler a devenit cancelar și apoi președinte, într-un cuvânt Führer. Scriitori de renume, nu numai evrei (Thomas Mann era căsătorit cu o evreică), savanți ca Einstein, industriași cu mari merite au părăsit treptat Germania, care a avut numai de pierdut, ca Spania în 1492.

Revenind la sec. XVIII-XIX, menționăm că evreii nu s-au remarcat doar în

economie, cultură. Astfel evreul convertit Walter von Mossner a ajuns general de cavalerie în armata Prusiei, fiind totodată considerat un as în echitație. În armata austro-ungară au fost o serie generali – locotenenți la diferite arme, desigur, condiția fiind convertirea. Conte de Ligue, menționat mai înainte, afirma că „problema evreiască este pur economică și socială“, nicidecum rasială ori teologică. Baronele Sophia Grotthus, Marianna von Eybenberg au ajuns în înalta societate la curtea regală din Berlin. Ambele erau de origine evreiască, surori, cu numele de Meyer, una dintre ele fiind iubită de Goethe. La fel, Rahel Levin s-a căsătorit cu nobilul prusac Varnhagen și avea un salon unde i-a cunoscut pe Humboldt, Schlegel, Fichte, Chamisso, Kleist, Goethe, Henriette Herz, Fanny Arnstein, Dorothea Mendelssohn (fiica fondatorului Haskalei, Moses Mendelssohn) ș.a. Aceste personalități au jucat un rol în viața artistică și politică din Berlin, Viena.

În domeniul liricii, după Heine, pe care, în sec. XX, naziștii au încercat să-l „elimine“, s-a impus un alt poet evreu: Berthold Auerbach (1812-1870). Bismarck, „cancelarul de fier“ al Germaniei, a intenționat să-i ridice lui Heine, o statuie în Düsseldorf, dar „bunii cetățeni“ au respins ideea, astfel că Heine, adică statuia sa a ajuns la New York, iar o altă statuie a fost ridicată în insula Corfu, la cererea împărătesei Elisabeta („Sissi“) a Austro-Ungariei. Împăratul Wilhelm II al Germaniei a dorit îndepărtarea statuii, ceea ce i-a atras multe ironii și caricaturi din partea umoriștilor vremii. Curios, Wilhelm II avea importanți consilieri evrei Albert Ballin, directorul Băncii Hamburg – American Line, Walther Rathenau, director al filialei Companiei Edison, viitor ministru de externe (ucis în 1923 de un fanatic antisemit).

Antisemitismul nu avea legătură, aparent, cu ascensiunea evreilor în domeniul politic, administrativ, economic, social. Moștenirea mentalităților feudale, cu conotații teologice și rasiste erau greu de deznădăcinat. Iar Germania, Austro-Ungaria unde evreii erau emancipați în cel mai înalt grad, aveau și cele mai grele moșteniri în ce privește prejudecățile. Erau folosiți, dar nu li se accepta importanța. Un complex iudeofob ținea în loc gândirea multor oameni indiferent de treapta socială. În 1888 trăiau în Germania 560.000 de evrei (israeliți) declarați, în 1910 era 615.000, dar rata natalității scădea, numărul căsătoriilor mixte era în creștere. În 1933, trăiau în Germania circa 500.000 de evrei, în Austria circa 300.000.

Calea indicată de Hitler în *Mein Kampf* a fost urmată prin venirea acestuia la putere de numai o seamă de personalități culturale, științifice, manageri, oameni de afaceri etc. Fizicienii de înaltă calificare au plecat în S.U.A. Realizarea bombei atomice este legată de numele unor oameni de știință, evrei plecați din Germania. Medicina în S.U.A. a beneficiat de aportul evreilor fugiți din Germania. Hitler și-a creat un inamic invincibil: inteligența umană. Desigur, Germania și-a dezvoltat potențialul economic și

militar fără evrei, dar în ce scop?

Fritz Haber, laureat al Premiului Nobel pentru chimie a refuzat premiul și a demisionat din funcțiile sale de conducător științific ca protest față de venirea naziștilor la putere. Haber era evreu și citise *Mein Kampf*, unul dintre cele mai abjecte manifeste ale antisemitismului în istorie. Einstein, Thomas Mann (acesta nu era evreu, dar soția era) au părăsit Germania în aceeași perioadă. În S.U.A., Leo Szilard, Niels Bohr au participat în anii războiului la realizarea bombei atomice, dar Germania n-a apucat să vadă efectele unui dezastru atomic. În schimb, încăpățânarea lui Hitler de a nu ceda în fața catastrofei militare, a dus la bombardamente de tip „clasic“ la fel de distrugătoare.

Ultimul „călău mai de seamă“ al regimului nazist, Adolf Eichmann a fost executat în 1961, în Israel, în urma emiterii unei legi speciale (pedeapsa cu moartea fusese abrogată) și al unui proces cu mii de pagini de consemnări, mărturii, filme documentare. Germania a plătit după război (mai exact, R.F.G.) sume importante pentru „compensarea“ suferințelor provocate evreilor. Dar nici o moarte nu poate fi „compensată“.

3.13 Momente tragice, premergătoare Holocaustului

Holocaustul nu a fost numai „opera“ regimului nazist din Germania, el a fost premers de o lungă istorie de nelegiuiri, calomnii, prigoană în întreaga Europă. Din nefericire, antisemitismul nu a avut și nici astăzi nu are frontiere, nici geografice și nici morale.

Trei mari procese au cutremurat opinia publică în anii 1898-1915; trei nume de evrei au devenit celebre fără voia lor, în urma unor acuzații abjecte și apoi, dovedite ca fiind absolut false Dreyfus, Beilis și Frank. Acesta este și subiectul principal al cărții profesorului de istorie de la Universitatea californiană din Santa Barbara, Albert S. Lindermann, *Evreul acuzat*, apărută în traducerea românească a Irinei Horea, la editura Hasefer, după originalul apărut în 1991, la Cambridge University Press.

Cartea are meritul de a aduce în lumină, pe lângă fapte deja bine cunoscute, aspecte ale istoriei europene din ultimele două secole, implicațiile socio-politice, psihologia socială și mecanismul mereu deficitar al justiției din imediata noastră istorie.

Emanciparea evreilor în secolul XIX a trezit noi reacții în societatea din unele țări europene aflate pe trepte diferite de evoluție democratică și capitalistă. S-a născut un antisemitism „modern“ și s-a pus în practică o politică antisemită cu efecte asupra unor mase de oameni frustrați de anumite drepturi elementare. Purtători ai germenului antisemit s-au regăsit adeseori în mica burghezie marginalizată de puternicul avânt

economico-financiar.

Diferențe specifice au existat între situația evreilor din estul și din vestul Europei și U.S.A. Dar a existat și un factor comun – facilitatea învinuirii, pentru orice rău social, a evreilor, fie ei naturalizați într-o țară, fie imigranți. Nazismul a avut astfel surse „sigure“ de a-și alimenta mașina de propagandă antisemită pusă în mișcare înainte și după preluarea puterii în Germania, în 1933.

Acuzații fanteziste

În 1840 a avut loc celebra „afacere de la Damasc“, rezolvată favorabil pentru evreii de acolo numai prin intervenția unor personalități precum politicianul și filantropul Moses Montefiore. În spatele acestei „afaceri“ au stat și interese politico-economice ale Franței. În anul 1882, un alt caz, o învinuire de „omor ritual“ are loc la Tiszaeszlar, în Ungaria, unde evreii căpătaseră în 1867 drepturi cetățenești, neacordate încă în țările învecinate.

În Franța, „afacerea Dreyfus“ (1898-1900) a fost „pregătită“ de mari fenomene turbionare de naționalism, provocate de politicieni de tipul lui Boulanger, de adepții Ordinului Adormirea Maicii Domnului, de propovăduitori ai antisemitismului „deschis“ ca Toussenet, Barres, Drumont. Alfred Dreyfus a fost acuzat de spionaj și „trădare de patrie“, deși era un ofițer de o onoare ireproșabilă, cum s-a dovedit ulterior. În legătură cu acest moment care a anunțat în mod tragic începutul unui nou secol, se poate vorbi de o „revoluție dreyfusistă“ care și astăzi mai are ecou în viața politică franceză.

În Rusia, antisemitismul era practicat ca politică de stat începând cu țarul Nicolae I și până la ultimul țar răsturnat de revoluția din februarie, Nicolae II. Există o linie de demarcație între teritoriul unde numai anumiți evrei (de obicei bogați) aveau dreptul să locuiască și restul teritoriului (Ucraina de vest, Galiția, Bucovina, Basarabia) unde era masată populația săracă și relativ săracă evreiască. „Sutanele negre“, numeroase pogromuri, o propagandă deșănțată care s-a concretizat și cu „Protocoalele Înțelepților Sionului“, o ineptie care a dat roade târzii chiar și în Germania nazistă, aceasta era atmosfera declanșării unuia dintre cele mai rușinoase procese de „omor ritual“ din istoria modernă, proces pornit împotriva unui biet funcționar evreu, Mendel Beilis, din Kiev, în anul 1911 și încheiat cu achitarea completă a acestuia în 1913, în urma unor acțiuni viguroase a numeroși intelectuali și chiar politicieni ruși, de orientare modernă, umanistă.

Antisemiții Americii

Un caz curios, dar nu cu totul neașteptat s-a petrecut în Statele Unite, patria a milioane de imigranți de cele mai diverse etnii. Dar, ca orice țară, America are și antisemiții ei, unul dintre ideologiile care au „deschis” drumul acestui nociv curent fiind politicianul Ignatius Donnelly (1831-1901). De altfel, rasismul mai este și astăzi la el acasă în unele zone, în mintea unor retrograzi, el fiind îndreptat atât împotriva oamenilor de culoare, cât și a semiților, în speță a evreilor, sub pretextul apărării religiei Mântuitorului. Și lipsa de solidaritate dintre evreii „vechi” sosiți în U.S.A. și cei noi veniți nu a favorizat învingerea unor prejudecăți care au creat stări conflictuale generând acte de violență.

Președinte al organizației Bnei Brith din Atlanta, la vârsta de treizeci de ani, Leo Frank a fost acuzat în 1913 de agresiune sexuală urmată de omor și a murit, linșat în stare de arest, de o mulțime dezlănțuită și fără discernământ în 1914. Ulterior s-a dovedit, prea târziu, că ucigașul era un anume Jim Conley, dar presa, jocul intereselor de afaceri, au abătut, prin diminuarea oricăror efecte morale ale unei judecăți pertinente, drumul normal al justiției. În mod ciudat, unul din „avocații diavolului” a numit acest val de antisemitism „un Frankenstein” care ar amenința pe evreii bogați din America. Este cuvântul unui dogmatic, trecut prin „școala marxistă” a „luptei de clasă” care avea să-și găsească prozeliți în Rusia și în alte țări.

Poate că și aceste procese, ca și Holocaustul, au grăbit, în mod paradoxal, dar, în fond, explicabil, împlinirea idealului sionist: crearea Statului.

3.14 Prologul și epilogul Holocaustului

În sec. IV e.a. împăratul Constantin a adus Biserica la nivelul puterii de stat, recunoscându-i dreptul de a inspira și, ulterior, a dicta unele decizii, în primul rând față de „necredincioși”. Această afirmație nu implică vreo acuză în sensul explicării Holocaustului din sec. XX prin actul lui Constantin. Dar evreii, prin dogma „în sensul strict” erau priviți ca deicizi, ceea ce era o acuzație extrem de gravă. Biserica oferea „o șansă” evreilor de a scăpa de persecuție: convertirea. Dar efectul a fost minim. Dacă romanii i-au privit pe evrei ca pe adversari politici, Biserica i-a considerat indezirabili pentru că „nu-l recunoșteau pe Isus”. Primele măsuri ale Bisericii devenită „de stat” au inclus arderea Talmudului (ale cărților, pentru că Talmudul a existat din sec. V și până azi). Trebuie remarcat că Părinții Bisericii (unii papi, Sf. Augustin, Sf. Toma) nu au încurajat convertirile forțate, iar Sf. Augustin chiar afirma că evreii trebuie lăsați în viață spre a fi martori ai *revenirii* lui Isus-Mesia pe Pământ. Martin Luther și-a

exprimat nedumerirea în fața opoziției evreilor de a-l recunoaște pe Dumnezeu-Fiul. Dar evreii respectau Decalogul, în care Dumnezeu este Unicul. Între sec. XIII-XVI evreii au fost izgoniți dintr-o serie de țări ale Europei Occidentale, sub acest pretext. Motivul real era eliminarea unui „element“ insubordonat, în parte prosper economic. Desigur, au fost regi, principii care, tot din motive economice, au încurajat venirea evreilor (Polonia, Moldova, Germania, Austria, ca să amintim de Spania maură). De la convertire forțată la expulzare era un pas, următorul fiind făcut în sec. XX de națiști: exterminarea. Dar nu din motive religioase, dimpotrivă. Națiștii nu erau apărători ai creștinismului, ei doreau „puritatea etnică“ și „supremația rasei ariene“. Evreii, care nu sunt o rasă, după două mii de ani, au fost priviți ca o rasă de națiști. De ce? Aici apare unicitatea Holocaustului. Un popor, fără a fi o rasă, dar care poartă o tradiție bimilenară, culturală, religioasă, remarcabile, prin realizări în domenii variate (științific, tehnic, literar, artistic) este condamnat la dispariția „în întregime“. La Conferința de la Wansee, din ianuarie 1942, când politica de exterminare era în curs de realizare, după un recensământ aproximativ, capii națiști din eșalonul secund al puterii au decis uciderea a 11,5 milioane de evrei din diverse țări. Hotărârea a venit după abandonarea „soluției teritoriale“ (deportarea în America de Sud, în Madagascarul francez). Raul Hilberg a comparat legislația catolică din Evul Mediu și legislația nazistă și a găsit similitudini în bună parte: păstrarea „purității sângelui“, adică interzicerea căsătoriilor mixte, excluderea evreilor din localuri publice, din servicii publice, interzicerea angajării unor creștini, unor neevrei de către evrei, interdicția liberei circulații, arderea unor cărți „periculoase“, interdicția acordării asistenței medicale de evrei pentru neevrei, obstrucții în domeniul cauzelor civile și penale, al moștenirilor, purtarea semnului distinctiv (banderolă, stea galbenă), înființarea ghetourilor, interzicerea convertirilor (în ultimele secole), obstrucții în domeniul învățământului universitar, controlul identității, numărului evreilor într-o anumite localitate. Între Luther, care a fondat protestantismul german și națiști, diferențe prea mari, în privința „regulilor“ impuse evreilor nu erau. Protestanții i-au întrecut, în acest sens, pe catolici, deși Luther însuși a tradus Vechiul și Noul Testament în germană și avea noțiuni de ebraică, fiind cleric.

La sfârșitul secolului XIX, după ce Haskala, propovăduită de Moses Mendelssohn în sec. XVIII a permis evreilor accesul liber, fără complexe, în viața publică, socială, culturală, antisemitismul a luat forme noi „intelectuale“. În Franța era Gustave La Bon, apoi Leon Daudet, Mauras, ș.a., în Germania Wilhelm Marr, H. S. Chamberlain (ginerul lui Richard Wagner), ca și deputați din aceste țări au început o campanie de calomnie și de incitare la expulzare a evreilor. În 1904-1905, în Rusia se fac publice „Protocoalele Înțelepților Sionului“, care după 100 de ani mai au audiență,

deși erau fabricate de Ohrana țaristă pe baza unui pamflet antibonapartist din Franța. Teoria conspiraționistă „iudeo-masonică“, apoi „iudeo-bolșevică“, „iudeo-plutocratică“ devin arme ale propagandei extremiste din Germania, dar și din alte țări.

După prăbușirea Reich-ului lui Wilhelm II, el însuși un antisemit notoriu, a imperiului țarist cunoscut prin pogromuri antievreiești timp de trei secole, antisemitismul capătă argumente „solide“: evreii au plănuțit totul. În 1922 este împușcat ministrul de externe evreu-german, Walter Rathenau. În Ungaria, revoluția sovietică este condusă de evreul Bela Kuhn, în 1919, Lenin era acuzat că era evreu (avea un bunic evreu), Trotzki, Sverdlov erau evrei. În Germania, micul partid muncitoresc DAP devine național-socialist, NSDAP și are un șef nou, pe Adolf Hitler, un om obsedat de rolul său mesianic de a salva Germania și a „curăța“ lumea de evrei. Dar Hitler n-a fost singur. Alături de el apar militari frustrați de pierderea războiului ca Luddendorf, ș.a., juriști cu concepții rasiste, publiciști fără jurnale, etc. Șomerilor li se promite o redresare economică, noi locuri de muncă, după ce „evreii vor fi scoși din Germania“. Timp de un mileniu (al doilea) comunitățile evreiești din Europa Centrală, bântuită de cruciați, în primele secole, războaie, persecuții religioase, au trecut de la rezistență activă la supunere ori evadare (în America, Palestina, etc.). Falșii Mesia (Sabetay Zvi, Frank), hasidismul, au fost rezultate ale unor căutări disperate de a ieși din coșmar.

Partidul nazist (NSDAP) a introdus pentru prima oară noțiunea de „Volksgenosse“, adică mot-á-mot „național-tovarăș“, frate de rasă, evreul nefiind nicicum acceptat și nici alt minoritar. Doar acest „frate de rasă“ poate fi cetățean al Germaniei, restul „raus“ (afară). „Judenrein“ devine un termen obișnuit, populația germană îl acceptă cu mult înainte de venirea naziștilor la putere. Era în 1920. O istorie a „pregătirii“ Germaniei pentru Holocaust există și se cunoaște. Ne oprim la legile din Nürnberg din 1935, care evidențiau „puritatea rasei“ și la „Noaptea de Cristal“ (9-10 noiembrie 1938), când în toată Germania a avut loc un pogrom „popular“ fiind sparte vitrinele magazinelor deținute de evrei, au fost profanate și distruse sinagogi. În afara organizațiilor evreiești și a unor voci de intelectuali, lumea a tăcut. Politicienii erau preocupați cu revendicările teritoriale ale Germaniei: Austria, Cehia (1938), apoi pactul Ribbentrop-Molotov (august 1939), Transilvania de Nord trece la Ungaria în 1940, Basarabia, Herța și Bucovina de Nord la URSS, Cadrilaterul la Bulgaria. România se alătură Axei Berlin-Roma-Tokio. Propaganda lui Goebbels era antievreiască, antioccidentală și, o perioadă, antisovietică. Etapele exterminării evreilor au fost: marginalizare – expropriere – concentrare – operațiuni mobile de ucidere în masă și deportări în lagăre de exterminare. Am putea spune că Holocaustul a început în 1933 și s-a încheiat în 1945 prin eliberarea lagărelor de concentrare și capitularea Germaniei naziste.

Această schemă a fost prezentată și la Primul Proces de la Nürnberg din 1945. Marginalizarea, exproprierea s-au realizat prin legi, ordonanțe, directive, ele fiind emise în perioada 1933-1939. Execuțiile, exterminarea au fost rezultate ale unor ordine, începând cu directivele orale ale lui Hitler, apoi prin ordinele lui Himmler, ale șefilor Gestapo, SS, RHSA („Siguranța Reichului“) și ale armatei care a participat la masacre. Birocrația statală era bine stabilită, deși existau unele fricțiuni între departamente, între SS și armată. Marile firme Krupp, I. G. Farben, Bayer, altele mai mici au participat sub aspect tehnic și au profitat de pe urma jefuirii evreilor și supunerii lor la muncă forțată. Trebuie menționat că nu numai evreii au fost supuși politiciii de exterminare, dar și romii, prizonierii sovietici, partizanii polonezi, handicapații fizic, mintal. Condamnații de drept comun, unii pe viață, erau utilizați ca forță de constrângere în interiorul lagărelor, ca și unii evrei, numiți „Kappo“, aceștia fiind ulterior executați, ca și deținuții evrei. Holocaustul a cuprins la început Polonia, prima țară ocupată prin forță de Germania nazistă. Au apărut ghetourile, noile lagăre, în Germania și Austria fiind deja înființate. Apoi lagărele s-au extins în Cehia, Iugoslavia, Bielorusia, Ucraina, iar România a preluat Transnistria. Era considerat evreu oricare cetățean german ori din teritoriile ocupate care avea cel puțin un bunic evreu. În atenția Reichului nazist au intrat evreii din Ungaria (abia în 1944), Italia (în 1943), Slovacia (în 1940), Serbia, Franța (inclusiv colaborarea cu guvernul trădător de la Vichy), Belgia, Danemarca, Olanda, Norvegia (cu colaborarea lui Quisling).

În testamentul pe care Hitler l-a dictat în preziua sinuciderii (29 aprilie 1945), dictatorul învinuia pe evrei pentru declanșarea celui de al doilea război mondial, profetizând o răzbunare în viitor. Despre Holocaust nu sufla o vorbă. „Evreii au avut mulți vecini. În timpul catastrofei, acești martori au fost, în general, neutri și pasivi“, scrie Raul Hilberg. Desigur, la Yad Vashem se păstrează numele a câtorva mii de Drepti ai Popoarelor, dintre care numai din Polonia, trei mii, alte sute și zeci din țări europene, printre care și regele Danemarcei (care și-a pus steaua galbenă), regina-mamă Elena a României, ș.a. Dar unde au fost milioanele de martori tăcuți, miile de colaboraționiști? Ca să nu mai vorbim de miile de călăi-executanți fugiți în cele două Americi, în alte țări, pe care i-a urmărit Simon Wiesenthal și nu numai el. Dintre capii regimului nazist, Hitler, Goering, Goebbels, Himmler, Heydrich, numai Heydrich a murit de mâna răzbuunătoare a cehilor, ceilalți s-au sinucis. Bormann a dispărut din 1945, doctorul exterminator Josef Mengele a murit, se pare, de moarte bună în 1979 în Brazilia. Călăul Croației, Ante Pavelici a murit liniștit la Madrid. Statistica dată de Raul Hilberg menționează 5.100.000 evrei uciși în Holocaust. Că nu sunt șase milioane, principial, nu are relevanță, pentru că Holocaust sau Shoah a fost. Epilogul Holocaustului are fațetele sale multiple. Este evident că urgentarea formării și declarării Independenței

Statului Israel, sunt urmări ale Holocaustului. Emigrația supraviețuitorilor după 1945, în ciuda opoziției Marii Britanii și a unor lideri arabi s-a accelerat.

Marile Puteri învingătoare au acceptat unanim necesitatea actului de Independență. Lumea islamică, încurajată și de fosta URSS s-a opus continuu existenței Statului Israel, deși URSS a semnat rezoluția ONU și a recunoscut în 1948 Statul Israel. După Holocaust, antisemitismul nu numai că nu s-a atenuat, el și-a adăugat o nouă trăsătură: negaționismul. „Morții au fost uciși încă o dată.“ Teoriile conspiraționiste s-au extins. Deși au pierdut 50% din populația europeană și 33% din totalul evreilor în lume, Israel ca popor este activ atât în propria țară cât și în Diaspora. Dar vorbitorii de limbă idiș au rămas puțini, unii în New York alții în Rusia. În Israel cresc alte generații. Președintele Ahmadinedjad al Iranului dorește dispariția Statului Israel, adică un nou Holocaust. Hitler a murit, dar urmașii lui nu au învățat lecția.

3.15 Holocaust

Nu vom da definiții, nici nu vom face analize etimologice, le-au făcut alții. Francis Fukuyama a spus că istoria s-a sfârșit cu prăbușirea comunismului. Dar ea nu s-a sfârșit, cum nu s-a sfârșit nici în 1945 la prăbușirea Germaniei naziste. Istoria suportă orice. Adorno spunea că după Auschwitz și Hiroshima, ideea de „condiție umană“ a suferit o transformare. Georg Lukacs vorbea de o „eclipsă a rațiunii“. Un cercetător, Mihai Milca a făcut o analiză a fenomenului „Holocaust“ într-o carte apărută în 2004, la Editura AGER. El vorbește despre „Genocid – ca fenomen recurent“. Deci există o boală în istorie. Termenul a fost propus de Raphael Lemkin, în 1944, referindu-se la crimele naziștilor, care deveneau treptat cunoscute. La 11 decembrie 1946, ONU adopta un document referitor la genocid. Subiectul a fost reluat la 20 noiembrie 1947. Documentul a fost redactat de Lemkin, Donnedieu și juristul român Vespasian V. Pella. Acesta din urmă considera că însuși războiul de agresiune este o crimă care poate fi judecată de un tribunal internațional. Pe tema genocidului au mai scris lucrări Yves Teruon, Irving Horowitz. În toate aceste studii, genocidul este considerat o „practică de stat“ (evident, totalitar). El este organizat, planificat și are ca obiective: distrugerea unui grup uman, unei populații, din diverse motive (religioase, rasiale, de „pedepsire“, etc.) ca și scop psihologic, de amenințare a întregii societăți. Genocidul, deși executat uneori în condiții de „confidențialitate“, creează teamă în orice individ, indiferent din ce grup uman face parte. Spre deosebire de pogromurile din Rusia, extrem de sângeroase, dar stihinice, genocidul este însoțit de așa-zise „legi“, de un „sistem legislativ“ (desigur, antiuman), de un aparat executiv de vârf, este

subordonată acestei politici genocidare. A nu se crede, în mod greșit, că genocidul este produsul acțiunii, unui nebun ori al unui grup de alienați. Există o ierarhie, iar Max Weber vorbește despre o „raționalitate amorală“, „o neutralitate afectivă“. Fără executanți docili, fără martori pasivi, fără izolarea potențialelor victime genocidul și, implicit, Holocaustul nu ar fi fost posibil. Despre această „banalitate a Răului“ a scris și Hanna Arendt. Iar Magdalena Boiangiu a găsit o sintagmă potrivită: *Ferestre închise*. Martorii se ascund în spatele ferestrelor închise. Ei știu că masacrul va avea loc, dar „nu vor să se amestece“. Desigur, fără fanatici precum Hitler, Stalin, Pol Pot, ș.a., ca și „junii turci“ în genocidul antiarmean din 1915, masacrele n-ar fi avut loc. Dar ei nu erau nebuni în sensul obișnuit al cuvântului, nici „banali“. Hanna Arendt s-a gândit la executantul Eichmann, multiplicat de o mie de ori oriunde și oricând. Acești „banali“ execută genocidul. Cuvântul „Holocaust“ a început să fie folosit în anii '70, după apariția unei pelicule cinematografice realizate după o carte a lui Gerald Goen, *Holocaust*. Raul Hilberg spune *Exterminarea evreilor*. Cuvântul Holocaust este, evident, convențional. Dar era necesară o denumire evocatoare a catastrofei (Shoah, în ebraică), în urma căreia au murit șase ori circa șase milioane de evrei. Revenim la „genocid“. Holocaustul a fost un genocid pentru că se urmărea distrugerea unei populații care nu forma o armată, un grup armat. Erau oameni, ca mine, ca tine, „un chip de om“ cum spunea Fundoianu ajuns în camerele de gazare de la Auschwitz. Nici astăzi fenomenul nu poate fi nici înțeles, nici comparat cu un alt masacru. În inima Europei civilizate s-a produs un vid, istoria a făcut un salt, dar nu înapoi, căci nu a existat Holocaust înainte, saltul era în gol. Elie Wiesel spunea că „la Auschwitz nu numai omul a murit, ci însăși ideea de om“, dar tot el a spus că „la Auschwitz nu trebuia căutat Dumnezeu, ci omul“. Important este ca Holocaustul să fie conștientizat, să nu fie nici banalizat, nici trecut în domeniul „viselor urâte“ de care nu e bine să ne amintim. Oricând, oriunde se pot repeta masacre la nivel de genocid, poate mai grave cum ar fi catastrofa unui război atomic.

Așa cum este necesară o analiză a rădăcinilor stalinismului, la fel și lecția emergenței naziste, a dezvoltării unei dictaturi fasciste în inima Europei trebuie bine înțeleasă. Revizionismul, negaționismul se bucură de atenția celor care fie nu cunosc istoria, fie trăiesc cu admirație față de o ideologie defunctă.

Hitler este înfățișat în fel și chip, preamărit, caricaturizat, minimalizat, elogiat. „Soluția finală“ este considerată o măsură tehnico-administrativă, fie negată pur și simplu. „Mein Kampf“ care nu a fost luată în serios la apariție, este privită de unii ca o operă „literară“. Hitler și-a propus cu zece ani înainte de a veni la putere să distrugă populația evreiască din Europa și să înrobească „rasele inferioare celei ariene“, adică pe slavi și pe latini (adică italieni, francezi, români, ș.a.). În 1944, a invadat Ungaria de

teamă că evreii de acolo nu vor ajunge în lagărele de exterminare. Era obsedat de iudeocid, de iudeofobie, vecină într-adevăr cu paranoia, dar „bine“ controlată. Simțind că pierde războiul cu URSS și cu ceilalți aliați (S.U.A., Anglia), Hitler era preocupat de exterminarea evreilor. A mărturisit această obsesie apropiatilor săi, lui Himmler, în primul rând. Unii istorici consideră că al doilea război mondial a fost „războiul civil al Europei“, dintre bolșevism și nazism, ceea ce este greșit. La această idee s-a asociat Ernst Nolte. Ca și primul război mondial, el a fost un război între marile puteri. Bolșevicii s-ar fi dorit aliați ai Germaniei, S.U.A. și Anglia nu susțineau bolșevismul, dar, realmente URSS a câștigat un prestigiu (și o mare sferă de influență) în urma victoriei. „Noutatea“ în al doilea război mondial l-a constituit Holocaustul. Hrănit cu o tradiție antisemită, Hitler și, prin el, regimul nazist, au creat un obiectiv precis: eliminarea „rasei evreiești“. Dar o rasă evreiască nu există. Hitler nu s-a referit la religia evreilor, nu-l interesa. El a dus un „război rasial“, preconizat de el încă din 1919, când Reichul lui Wilhelm II era distrus. Ura împotriva social-democrației era subordonată urii față de evrei. El era convins ori se autosugestiona că „evreii conduc lumea“, că Germania e în pericol de a fi condusă de evrei. „Protocoalele înțelepților Sionului“, propaganda antisemită din publicațiile vieneze, din anii 1910-1914, orice maculatură care se referea negativ la evrei erau devorate de tânărul Hitler. El îi considera pe evreii din Germania, Austria, drept ostatici viitori, într-un conflict cu „evreimea mondială“. se credea un predestinat, un Mesia antievreu“. În ciuda unei origini obscure și foarte modeste, Hitler visa propria sa dictatură și a realizat-o. El nu a fost o marionetă în mâna altor antisemiți. Hitler ne învață cât de periculos este antisemitismul de orice fel, de la cel „particular“ la cel de stat. Admira rasa ariană, oameni blonzi, înalți, atletici, iar el era oarecum opusul acestui „ideal“. Ca să nu-l amintim pe micul Goebbels. Broșura lui Wilhelm Marr, *Victoria evreimii asupra germanității* (1873), apoi manifestările antisemite ale unui partid muncitoresc social-creștin, din anii următori, apoi lecțiile de antisemitism ale lui Heinrich Treitschke de la Universitatea din Berlin, au creat o atmosferă ostilă evreilor. În 1890, în Reichstag (Parlamentul german) exista Partidul Popular Antisemit, condus de deputatul Otto Böckel. În 1919, Republica din Bavaria avea în fruntea ei și evrei precum: Levin, Eisner, Mühsam, Toller, Landauer, Axelrod, dar, cu timpul aceștia au fost înlăturați. Martin Borman, aghiotant de partid al lui Hitler, declara în 1944 că ei, național-socialiștii sunt „antievrei, anticomuniști, anticreștini“. „Totuși unii prelați creștini au susținut nazismul, alții l-au combătut și au ajuns în lagăre, alături de evrei. În primii ani, după căderea Republicii din Bavaria (1919), apar scrieri precum: *Bolșevismul de la Moise la Lenin*, ș.a. Național-socialismul își contura profilul prin ura față de evrei și comuniști, inventând formule ca „iudeo-bolșevici“, „iudeo-masoni“, etc. Până la

încheierea pactului Ribbentrop-Molotov, atât URSS, cât și S.U.A. erau considerate țări inamice, conduse de evrei. Hitler, susținut după 1929, constant, de industriașii și bancherii germani se declara inamic al „plutocrației“, adică al celor bogați. Acesta era național-socialismul. O motivație, desigur, rasistă a nazismului în „luptă cu evreimea“, era și emanciparea reală, accesul evreilor la diverse funcții în stat, în presă după 1918, când imperiul, cu toate tarele lui, inclusiv xenofobia, s-a prăbușit lamentabil.

Republica de la Weimar, care a urmat celei „sovietice din Bavaria“, era considerată de antisemiți, a fi „jidănită“. Înainte de venirea lui Hitler, sub presiunea xenofobilor așa-ziși democrați, în politică nu mai erau evrei, iar Walter Rathenau, ministrul de Externe fusese asasinat de un fanatic, probabil manipulat, în 1922. Ernst Thälmann, șeful P.C. din Germania nu se baza pe evreii din această țară, ci pe sprijinul Moscovei, unde Stalin începuse deja curățenia „cu liderii bolșevici“ de origine evreiască.

Între anii 1933-1938, circa 170.000 de evrei au părăsit Germania lăsându-și averile în mâinile lacome ale potentatilor naziști. În 6 iulie 1938 s-a emis un decret de lichidare a societăților comerciale deținute de evrei. În același an, la Buchenwald, Dachau, Sachsenhausen au fost internați evrei, alături de deținuți politici și de drept comun. În noaptea dintre 9-10 noiembrie 1938 are loc „pogromul“ (era un atac comandat și nu era stihinic) numit „Kristallnacht“. Ocuparea Austriei a implicat maltratarea și izgonirea a zeci de mii de evrei.

În 1939, se înființează „Reichszentrale“, organ evreiesc din consultanță cu regimul, prin care se transmiteau ordine de expulzare, de internare, după voia satrapilor naziști. În lagăre erau internați liberali, marxiști, evrei, prelați, hoți, ucigași, prostituate, homosexuali, etc. Războiul mondial a început la 1 septembrie 1939, prin atacarea Poloniei, țara cu cea mai numeroasă populație evreiască după S.U.A. Se deschideau căile spre Holocaust. Numai la Varșovia locuiau 400.000 de evrei, mai mulți decât cei rămași în Germania, iar în toată țara erau 3 milioane. În cursul războiului „Einsatzgruppen S.S.“ și-au făcut din plin „datoria“, deportând, sub directa coordonare a lui Eichmann, subalternul lui Himmler, mii și mii de evrei în lagăre noi construite.

Firmele germane Krupp, I. G. Farbenindustrie, Bayer, ș.a. au folosit forța de muncă evreiască fără nici o reținere. Au apărut ghetouri în Varșovia, Cracovia, alte orașe, după modelul celor din Evul Mediu. Europa era îngenunchată în fața teutonului nazificat. Desigur pe lângă Aliați, mulți s-au opus cu arma în mână acestei barbarii născute în Germania lui Luther, Goethe, Heine, Wagner (antisemit din motive personale), Nietzsche, Herman Cohen, Heidegger (atras temporar de nazism) ș.a. Mai greu de înțeles sunt entuziasmul, colaboraționismul, obtuzitatea unor personalități din

Franța, Italia (Mussolini se considera încă „tatăl“ fascismului), Slovacia, Croația, România (legionarii, Antonescu). Knut Hamsun, Drieu La Rochelle, Céline, Ezra Pound, Eliade, Cioran sunt doar câteva nume de scriitori. Nepoata lui Wagner îl considera pe Hitler un zeu din panoplia legendelor germane.

Din 1941, asasinarea evreilor este tehnicizată, în locul execuțiilor, a gazelor de eșapament, apare Zyklon B., adică „acidul prusic“, acidul cianhidric. Camera de gazare, cuptorul devin „uneltele“ Holocaustului. Dar și lagărele, ghetourile din Transnistria, de pe tot teritoriul ocupat de germani și aliații lor (Croația, Slovacia, România, Ungaria) au înregistrat sute de mii de victime din rândul evreilor. Spre cinstea lui Franco, acesta nu a internat evrei, dimpotrivă, a facilitat trecerea prin Spania a multor refugiați evrei. Nici Mussolini nu s-a grăbit să extermină pe „evreii săi“. Numai Republica Fascistă de la Verona s-a aliniat rasismului nazist, ca și Szálásy, în Ungaria.

Răscoala ghetoului din Varșovia, în mai 1943 nu a fost susținută de rezistența comuniștilor polonezi, nici de Armata Sovietică. Stalin nu s-a grăbit să elibereze Auschwitz-ul. Nici Aliații nu s-au interesat să bombardeze la timp căile de acces spre lagărele de exterminare. Soarta evreilor a fost în mâna „banalilor“ Himmler, Eichmann. Primul s-a sinucis în iunie 1945, al doilea a fost pus în ștreang în 1961, după procesul de la Ierusalim. Doar morții nu au putut fi reînviați, ca toți morții.

La începutul războiului, în multe comunități evreiești exista iluzia că „marea națiune germană“ va proteja pe evrei, aceștia vorbind idișul, un dialect germano-hebreo-slav. Filderman, lider al evreilor din România se adresa dictatorului Antonescu, aliat cu Hitler, pentru ca evreii să fie primiți în armată. Știa Filderman de soarta evreilor din Germania și din teritoriile ocupate? Confunda el Primul Război Mondial cu Al Doilea? Nu știm. Înțelegem rațiunea politică, dar naivitatea o depășește.

Este meritul istoricilor evrei din S.U.A., Israel, de a fi pus „pe tapet“, de a fi clarificat fenomenul „Holocaust“, în special după 1967, când Israelul câștigase un război de supraviețuire în fața unui inamic de 200 de ori mai numeros, lumea islamică – David în fața lui Goliat. Dintre autorii marcanți care s-au aplecat asupra genocidului antievreiesc numit Holocaust ori Shoah, numim pe Th. Adorno, Ryszard Kapucinski, Georg Lukacs, Raphael Lemkin, Irwin Horowitz, Hanna Arendt, Leon Poliakov, Raul Hilberg, Alain Finkielkrant (autor controversat), Götz Aby (istoric german), Saul Friedländer, Alan Rosenberg (omonim cu ideologul nazist Alfred Rosenberg, criminal de război; putem determina după nume cine e evreu, cine nu este?), Elie Wiesel, Lucy S. Dawidowicy, Joseph Tennenbaum, Paul Johnson (autor englez, neevreu), Jean Ancel, Oliver Lustig, Lya Benjamin ș.a.

Nu ne ocupăm de statistica morților, dar câteva cifre merită amintite. Raul

Hilberg se pronunță asupra 5.100.000 de evrei uciși în Holocaust, iar Lucy Dawidowicz ș.a. la 5.978.000 (aproape 6 milioane, cifră declarată în Procesul de la Nürnberg). Pentru rude contează orice victimă, dar statisticienii pot greși.

Fenomenul rămâne ceea ce se cunoaște, un genocid gigantic. În lagărele de exterminare au murit 3 milioane, din care peste 1 milion la Auschwitz. În ghetouri, deportări (Transnistria, ș.a.) au murit peste 1.300.000 de evrei, restul au fost executați, uciși „în mers“ (o expresie ce ne oripilează, ca și realitatea ei).

Estimările pierderilor de vieți omenești, în diferite țări europene, ca urmare a Holocaustului, sunt redată în cele ce urmează, după Lucy S. Dawidowicz [„Războiul împotriva evreilor 1933 – 1945”, Editura Hasefer, 1999]: Polonia a pierdut 3 milioane de evrei, adică 90% din populația evreiască, țările baltice 228.000 (90%), protectoratul Boemiei 80.000 (89%), Ungaria 450.000 (70%), R.S.S. Bielorusia 245.000 (65%), R.S.S. Ucraineană 900.000 (60%) ș.a. Antonescu este responsabil pentru uciderea a peste 280.000 de evrei aflați sub administrația guvernului român din acea perioadă. Cea mai mare parte a evreilor din Vechiul Regat și Transilvania de Sud nu au mai fost deportați, fiind supuși legislației de tip rasial, muncii obligatorii, strămutărilor dar supraviețuind acestei tragedii. Este Antonescu un salvator? Cum spunea Volovici, la fel cum un tâlhar intră într-o casă și ucide jumătate dintr-o familie, pe ceilalți lăsându-i în viață. Ca și Hitler, Antonescu declara că luptă cu Satana, cu evreii adică. În prezent, în Europa trăiesc 1.627.000 de evrei, dar în 1946 erau 3.898.000 evrei, pe când în 1937 trăiau 9.248.100. Cifre. Fiecare reprezintă vieți, oameni simpli, străluciți, genii ș.a.

3.16 Evreii s-au opus Holocaustului

Există părerea, chiar printre evrei, că politica de exterminare pe care Hitler și regimul nazist au preconizat-o și au pus-o în aplicare, în special împotriva evreilor, nu a întâmpinat decât sporadice reacții, răscoala din ghetoul Varșoviei fiind un exemplu la care se recurge adesea. Dar pericolul nazist ca și transformarea lui într-un iad terestru au fost sesizate în multe cazuri, unele foarte puțin cunoscute. De pildă, în anul 1936, în sala de conferințe a Societății Națiunilor din Geneva, jurnalistul evreu din Praga, Stefan Fux, după ce a încercat zadarnic să protesteze față de impasibilitatea delegaților față de avertismentele care se refereau la antisemitismul de stat din Germania, s-a sinucis împușcându-se în prezența participanților. A fost un șoc, dar urmările nu s-au prea văzut. Moartea sa a fost zadarnică. Deși sinuciderea nu este acceptată nici de iudaism, nici de creștinism, iar efectul ei nu este niciodată cel scontat, pentru martori, un gest identic l-a făcut liderul evreu al organizației „Bund“, originar din Polonia, refugiat la

Londra, Samuel Zygelbojm, care în ziua de 12 mai 1943, la aflarea veștii despre reprimarea răscoalei din ghetoul varșovian s-a sinucis în plină stradă, ca protest pentru faptul că aliații nu au încercat să sprijine această revoltă armată a unor oameni disperăți. Un alt exemplu de rezistență în fața forțelor Germaniei naziste și a aliaților ei a fost participarea a numeroși combatanți evrei nu numai în cadrul armatelor aliate (sovietică, americană, engleză), ci și a unor grupări înarmate formate din evrei, în Orientul Apropiat, în nordul Africii, în lupta cu trupele guvernului de la Vichy, ca și cu cele italiene și germane. Astfel, în ziua de 8 noiembrie 1942, la Alger a avut loc o insurecție armată organizată și executată cu eroism de militari evrei. Iar în Palestina, Liban, Siria, au acționat grupări, unul dintre cei mai cunoscuți participanți fiind viitorul general și ilustru comandant, Moshe Dayan. De asemenea în Mișcarea franceză de Rezistență (Maquis) erau numeroși evrei, atât în rețelele clandestine din orașe, ca și în detașamentele ce acționau în afara lor. Una dintre acțiunile cele mai eficiente a fost atacarea unui tren cu 1700 de deportați evrei în aprilie 1943, de către partizani, în urma căruia o parte au fost eliberați, dar mulți au căzut răpuși de mitralierele militarilor germani. Inițiativa acestei acțiuni a aparținut Comitetului de Apărare a Evreilor din Franța, organizație ilegală, dar nemilitarizată. La 15 februarie 1944 a fost executat la Bruxelles evreul Georg Livschits (născut în 1917 la Kiev, plecat în Vest după Revoluția din Octombrie) care conducea o organizație armată de rezistență împotriva naziștilor.

În Italia, după ocuparea țării de către trupele germane, în septembrie 1943, au acționat detașamente de partizani, unele conduse de evrei, aceștia reușind să salveze conaționali de la deportare. În lagărele de concentrare naziste, în special acolo unde se aflau și prizonieri de război ori foști participanți la mișcarea comunistă, existau comitete de întrajutorare și chiar de organizare a unor acțiuni de evadare, din care făceau parte evrei. De asemenea o serie de rețele conspirative antinaziste, cu sarcina de a obține informații cu caracter secret din Germania și din Armata germană numărau în rândurile lor evrei, în special datorită cunoașterii a mai multor limbi străine. Agențiile devenite celebre abia după război, prin cărțile care s-au scris pe această temă, „Orchestra roșie“, „Dora“, cu sedii în diverse orașe europene, erau conduse de evrei – Gurevici, venit din Rusia (trimis de NKVD), conducea „Orchestra roșie“ care a intoxicat ani de zile serviciile de contrainformații germane, iar evreul ungar Rado Sandor (conducea organizația „Dora“) a reușit să infiltreze agenți la Statul Major General al armatei germane.

Astfel, data atacului iminent asupra URSS a fost cunoscut cu mai multe luni înainte (Stalin nu a luat în considerare informația), mișcările trupelor germane de asemenea, ca și experiențele fizicienilor germani în domeniul nuclear și al aplicațiilor militare cu caracter ultrasecret (rachete, aliaje rezistente, etc.). Atât Gurevici, cât și

Rado au fost arestați după război chiar de cei care îi instruiseră, organele NKVD (mai apoi KGB) și trimiși în GULAG. În lagărul nazist de cel mai tragic renume, Auschwitz au avut loc două tentative de revoltă pornite chiar din interiorul Sonderkommando-ului (echipe de deținuți care efectuau cele mai cumplite însărcinări, precum adunarea și arderea cadavrelor, sortarea hainelor și altor bunuri ale celor uciși, etc.) în lunile septembrie și octombrie 1944.

Pagini de eroism au scris prin faptele lor și partizanii evrei din Iugoslavia (în armata lui Tito și în grupuri independente), din fosta Cehoslovacie și, desigur, în mare număr, în teritoriile URSS ocupate de Germania nazistă. Din Palestina aflată sub mandat britanic au ajuns în Europa, fiind parașutați în spatele frontului german, o serie de luptători evrei, printre ei aflându-se și eroina Hanna Szenesz, executată în Ungaria, țara unde se născuse în 1921.

Despre răscoala ghetoului varșovian s-a scris și se va mai scrie, amploarea ei depășind, prin durată și număr de participanți oricare altă acțiune a unor civili, în timpul celui de al doilea război mondial. Dar despre sutele de mii de evrei care s-au opus și și-au sacrificat viața pentru a distruge sistemul exterminator nazist se știe și se va ști prea puțin. Ei au dovedit că Holocaustul nu a fost urmarea unei pasivități a victimelor, ci rezultatul celui mai pervers și inuman plan de genocid din istoria cunoscută a omenirii.

3.17 Diaspora evreiască (în cifre)

Prima Diaspora, primul exil al evreilor a avut loc în anul 722 î.e.a. în urma distrugerii Regatului Israel de către asirieni. În anul 586 î.e.a. au urmat calea exilului și evreii din Regatul Iudeei, ca urmare a victoriei babilonienilor care au distrus și Templul din Ierusalim. Până în Evul Mediu evreii din teritoriul fostului imperiu babilonean (aproximativ, actualul Irak) au constituit o comunitate cu intensă viață culturală și civică. După distrugerea celui de-al doilea Templu, în timpul războiului iudeo-roman (70-71 e.a.), Diaspora evreiască a căpătat dimensiuni continentale. Cărțile sibilinice din secolul II e.a., geograful Strabo, filosoful Philo au consemnat acest fenomen unic la acea vreme. Din Spania până în stepele rusești, în Asia, până în China, în Africa, s-au „risipit“ (Diaspora înseamnă „risipire“) 4-5 milioane de evrei, iar în imperiul roman aproape 10% din populație se considera a fi evreiască (erau și populații „barbare“ fără o evidență minimă). În secolele cuceririlor islamo-arabe (sec. VIII-XIII) un însemnat număr de evrei au fost antrenați spre noi zone ale Asiei și Africii. La fel s-a întâmpinat în perioada cuceririlor normande în Franța și Anglia. „Episodul chazar“, adică trecerea

la mozaism a Kaganului și supușilor săi a însemnat, fără îndoială, o creștere a numărului mozaicilor în Europa. Pe la anul 1500 începe o concentrare a evreilor în zona estică a Europei (Polonia, Galiția, Lituania, Rusia) datorita stramtorarilor și izgonirilor succesive din vestul Europei, după ce în sec. XIV epidemia de ciumă făcuse ravagii, în special în orașe, evreii fiind acuzați de răspândirea bolii. Din 1,5 milioane evrei, circa 1 milion locuiau încă în Orient și în Africa. Edictul regilor spanioli, Ferdinand și Isabela, din 1492, a obligat pe evreii sefarzi să se refugieze în provinciile imperiului otoman și în America (abia descoperită). Atunci au ajuns aceștia și în țările române. În 1638, rabinul Simon Luzatto a publicat o lucrare exhaustivă despre Diaspora evreiască. Ierusalimul era menționat drept centrul spiritual, ceea ce și era prin dinamica învățământului religios și nu numai.

În sec. XVIII populația evreiască în lume se ridica la 2 milioane (cel puțin), iar la 1825 ea număra 3.281.000 de suflete. În 1925 trăiau aproape 15 milioane, din care 10 milioane în Europa, în America peste 4 milioane. În 1935 s-a apreciat o cifră de 16.140.000, astfel că într-un secol populația a crescut de circa 5 ori, apropiindu-se de 1% din populația lumii (mai exact 0,8%).

În domeniul economic (industrie, comerț, finanțe) erau cuprinși circa 75% din evrei, în servicii publice și profesii libere 6%, în agricultură 4%, în ocupații casnice și în condiții grele 3%, șomeri 12%. Holocaustul a schimbat în cel mai tragic mod demografia evreilor, astfel nici astăzi, la 60 de ani de la terminarea războiului nu s-a ajuns la nivelul populației evreiești dinainte de 1939. Statul Israel „a absorbit“ peste 5 milioane de evrei, iar peste 6 milioane trăiesc în S.U.A. În Franța este a doua comunitate din Diaspora, ca număr de evrei, cu peste 600.000 de suflete. Din fosta URSS au plecat peste 2,5 milioane. Mulți evrei au părăsit țările islamice. Dintre fostele țări socialiste Ungaria cunoaște prezența unei populații stabile de circa 100.000 de evrei. Scăderi drastice au avut loc în Polonia (azi 2.000-3.000 de evrei, de la 3,5 milioane), România (circa 7000, de la 800.000 în 1939).

3.18 Există antisemitism teologic?

Cu ocazia unei sesiuni științifice, Andrei Cornea a lansat ori a relansat ideea de „antisemitism teologic“. Scos din contextul istoric, antisemitismul teologic nu ar putea exista. Holocaustul, de pildă, nu are legătură cu fanatismul religios, naziștii nu erau apărătorii cauzei cristice. Nazismul a dezvoltat teoria rasială până la ultimele ei consecințe. Atunci s-a spus că „Dumnezeu a murit la Auschwitz“. Este adevărat că antisemitismul ca fenomen istoric are, printre alte componente, și cea teologică. Dar

accentul pus pe „esență“ antisemită a creștinismului este exagerată. Altfel cum s-au găsit, de-a lungul istoriei apărători creștini ai evreilor, inclusiv Drepti ai Popoarelor din vremea Holocaustului? Regretabil este faptul că evrei renegați, convertiți la creștinism au fost, uneori, mai nemiloși decât inchișitorii, clericii creștini născuți din creștini. Este adevărat că Sf. Pavel a acuzat pe evrei, el însuși fiind evreu, că au refuzat revelația divină, recunoașterea Mântuitorului. Această acuză a fost un punct de plecare pentru ulterioare persecuții antievreiești.

Dacă urmărim părerile celor care spun că nu există un creștinism anti-iudaic, ci dimpotrivă un iudeo-creștinism, cum gândea, de pildă, Nietzsche, noțiunea de antisemitism teologic își pierde sensul. Nici islamicii nu pot fi considerați antisemiți, ci opunându-se atât iudaismului, cât și creștinismului fără a refuza o bună parte din Vechiul Testament, pe care l-au inclus în Coran. Fundamentalismul, după spusele islamiștilor moderați, este o abatere de la Coran. Andrei Cornea observă cu obiectivitate că antisemitismul nu poate fi „mai mare“, „mai mic“ el fiind un rău esențial! Și totuși, există antisemitismul teologic? Este un non-sens, dar există. Nu-l poți lua pe Dumnezeu „aliat“ la „jihad“ ori la antisemitismul european.

Evenimentele petrecute în sec. I e.a., sunt strâns legate de istoria poporului evreu: Regalitatea tot mai mult subordonată puterii romane, visul mesianic, creator de personalități precum Isus din Nazareth, războiul pustiitor iudeo-roman care a dus la distrugerea Templului. Este evident că învățătura lui Isus nu oferea soluții, el se adresa umanității de peste secole. Biserica a preluat și a perpetuat acuza de deicid, care, e falsă din două motive: Isus ca evreu nu putea crede că-L reprezintă pe Dumnezeu, care nu și-a arătat chipul niciodată, nici lui Moise. În al doilea rând, ucigașii lui Isus au fost soldați romani. Dar biserica nu i-a condamnat pe romanii idolatrii, ci pe evreii monoteiști. Un fals dublu care nu are nimic comun cu creștinismul primelor secole.

Albert Schweitzer, în sec. XX a tranșat corect această chestiune, de pe poziția creștinului lipsit de prejudecăți. Antisemitismul teologic este o prejudecată inoculată timp de secole ca și rasismul.

Andrei Cornea enumeră pe antisemiții moderni, care nu erau teologi: Gobineau, Drumont, Wagner, H. G. Chamberlain (ginere al lui Wagner), iar în România A. C. Cuza, Nae Ionescu, Nichifor Crainic. Ce se întâmplă astăzi? Antisemitismul s-a diversificat pe direcții total contradictorii: islamismul extremist care nu cuprinde doar o parte a lumii arabe (de origine semită) a devenit un dușman perseverent nu numai al Statului Israel, dar și al evreilor din S.U.A., din alte țări, înlocuind prin amploare rasismul nașiștilor. Stânga radicală și extrema dreaptă de orientare fascistă își dau mâna în Europa, în ceea ce îi privește pe evrei. Negaționismul este doar un pas în drumul spre un Holocaust „cu acte în regulă“ cum se exprima un delirant universitar din

București. Israelul și Diaspora evreiască devin astfel un tot supus aceluiași tir.

3.19 Când va dispărea antisemitismul?

Unii spun că antisemitismul s-a născut și va muri cu evreii ori cu toată omenirea. Concluzie gravă, riscată.

Antisemitismul nu s-a născut cu evreii, ci cu Abel și Cain. Dacă ura dintre ei va dispărea, atunci...

În anul 1768, Voltaire scria în „Dicționarul filozofic” că „evreii sunt stăpânii și dușmanii noștri... sunt cel mai abominabil popor de pe pământ”. Voltaire a fost ateu până în ultima clipă a vieții, nu-i acuza pe evrei de deicid, pentru că nu credea. Ateismul l-a făcut oare antisemit? „Totuși evreii nu trebuie arși”, zise cu milă Voltaire.

Schopenhauer afirma că iudaismul nu este la originea creștinismului, ci budhismul. Cine știe? Poate budhismul a luat ceva din iudaism ori invers?

„Patria evreilor sunt ceilalți evrei”, spunea filozoful și aici avea dreptate.

„În ceea ce privește pe evrei, am luat măsura ca să-i scot definitiv și total din aceste regiuni... Mai am (sic!) în Basarabia aproximativ 40.000 de evrei, care în câteva zile vor fi trecuți peste Nistru iar, dacă circumstanțele o vor permite, vor fi trecuți dincolo de Urali”, spunea mareșalul Antonescu în fața Consiliului de Aprovizionare, organ al guvernului, la 6 octombrie 1941. El „avea” evrei! Antonescu gândea ca un stăpân de sclavi. Ce ar fi spus Voltaire să-l fi auzit?

Regii carolingieni țineau la prezența evreilor, aveau nevoie de supuși alfabetizați, cu aritmetica știută.

Papa Urban al II-lea a pornit cruciadele care au fost urmate de masacre antievreiești.

Cei mai „orbi” au fost regii Spaniei la 1492, când ei au ascultat cererea Inchiziției și i-au izgonit pe evrei.

Secolul XIX a adus evrei de un tip nou: revoluționarul Karl Marx, imperialistul Disraeli, poetul „național” german Heine. Atunci a început antisemitismul să devină o ideologie: Protocoalele Înțelepților Sionului (din Franța în Rusia și retur), „afacerea Dreyfus”. Poliakov a scris patru volume de Istorie a antisemitismului. O mie de volume nu ar ajunge să explice unui antisemit convins de ce este absurd acest „sentiment-reflex-impuls”.

Astăzi, antisemitismul este focalizat pe Israel și pe U.S.A. O fi istoria indirecțională? Fanatismul religios islamic, ca și cel creștin-extremist nu se poate lipsi de evrei. Fără evrei n-ar exista fanatism?

Este o întrebare fără răspuns.

3.20 Aliaua a construit Israelul

În 1887, Th. Herzl spunea la Congresul sionist că „Basel a întemeiat Statul Evreu“. Primul guvern israelian în 1948 a proclamat: „Kibuț Galuiot“ („Unirea Diasporei“) care se sprijinea pe „Legea reîntoarcerii“. De la 15 mai 1948, când numărul evreilor era de 650.000 și până la finalul anului 1995 au venit în Israel 2.520.000 de olimi din 104 țări și care vorbeau 72 de limbi diferite. Desigur limba rusă, poloneză, română erau pe primele locuri. La creșterea populației a contribuit, desigur și sporul natural.

Din România evreii au putut pleca în anii 1945-1949, 1959-1961, iar din 1969 emigrația a fost acceptată de regimul Ceaușescu, în schimbul unor avantaje economice și politice. Din URSS, aliaua a început în 1971. În 1984 are loc „Acțiunea Moșé“ care aduce 8000 de olimi din Etiopia. Din URSS au plecat circa 2 milioane de evrei, astăzi, în țările fostei URSS numărul evreilor fiind de circa 500.000 sau chiar mai puțin (nu s-au mai făcut recensăminte în această țară).

Istoria aliaiei începe în 1882, când în Ereț Israel trăiau 25.000 de evrei, urmași ai celor din antichitate ca și ai sefărzilor veniți după 1492, din Spania.

În antichitate, după distrugerea primului Templu, a avut loc și prima alia, din Babilon între anii 537-515 î.e.a., sub conducerea lui Zerubabel, apoi, în secolul următor, a lui Ezra și Nehemia. Ereț Israel a existat permanent în inimile evreilor, oriunde s-au aflat ei. Istoricii moderni au clasificat imigrația evreilor din 1882 până azi în mai multe perioade:

- 1882-1903 – Prima alia (din Rusia pogromurilor);
- 1904-1914 – a doua alia (după pogromul din Chișinău, în special);
- 1919-1923, a treia alia (după declarația Balfour).

Fiecare din aceste „valuri“ cuprindea circa 30-40.000 de olimi. A patra alia (1923-1932) a adus 80.000 olimi, a cincea alia (1933-1938) după venirea lui Hitler la putere, în special, circa 217.000 olimi, iar a șasea alia (1938-1948) în ciuda interdicției impuse de Anglia: circa 150.000 olimi.

După 1948 au urmat imigrări din toată lumea.

În martie 1881 a fost asasinat de organizația „Narodnaia Volia“, țarul Alexandru al II-lea, țar reformator, care avea popularitate. În peste 225 de localități au avut loc pogromuri, evreii fiind acuzați de asasinat, deși acești localnici nu aveau nici o legătură cu asasinii. Au apărut mișcări sioniste: „Hibat Sion“, „Hovevei Sion“, a început să fie

organizată prima alia. În 1883, Edmund de Rothschild începe să sprijine material pe olimi, în organizarea agriculturii. Pionieri ai primei aliate, numiți „biluimi“ au deschis drumul ce avea să ducă la întemeierea Noului Stat. O parte erau din Moinești (România). Kibuțurile au fost primele structuri agricole, au urmat apoi „moșavurile“ și fermele. Cu prima alia a venit și Eliezer Ben Iehuda, creatorul ebraicii moderne.

În a doua alia a venit și scriitorul Șmuel Agnon, viitor laureat al Premiului Nobel (1987). Olimii din Germania au dorit să introducă, la Tehnionul din Haifa limba germană, ca limbă de predare, dar majoritatea venită din alte țări s-a opus. Limba ebraică s-a îmbogățit de la 8000 la 80.000 de cuvinte, prin asimilarea neologismelor din limbile europene. De a doua alia sunt legate numele lui Ben Gurion, Itzhak Ben Zvi, al doilea președinte al Israelului după Haim Weitzman, dr. Arthur Rupin, ș.a.

A treia alia s-a compus din tineri muncitori, militanți sioniști, printre ei aflându-se Iosef Trumpeldor. A patra alia era cu preponderență formată din evrei săraci și cu stare medie din Polonia, unde guvernul aplica măsuri antievreiești. Orașele Tel Aviv și Haifa au crescut în populație și a început dezvoltarea industriei. Până atunci agricultura și construcția șoselelor erau preponderente. Aliaua a cincea și a șasea au adus cel mai mare aport de populație. La 17 mai 1939, ministrul britanic de externe, McDonald a publicat Cartea Albă care anula Declarația Balfour, din 1917. Se prevede crearea unui stat multinațional, dependent de Marea Britanie. Aliaua era restricționată, cumpărarea de pământ era interzisă. Anglia spera să câștige simpatia lumii arabe, care oricum nu i-a rămas fidelă, aliindu-se, parțial, Germaniei naziste.

David Ben Gurion a numit Cartea Albă – „o carte a înșelăciunii“. Și totuși evreii au format în 1943 o brigadă, „Brigada evreiască“, o parte componentă a armatei britanice, care în 1944 și 1945 a participat la lupte pe frontul de Vest.

Anii 1939-1947 au însemnat anii imigrației clandestine. Numeroase vase au pornit, sub diverse pavilioane, spre Ereț Israel. Din România, vasul „Struma“, a fost scufundat în 1942, cu 768 de oameni la bord, pentru că Anglia nu a intervenit pentru acordarea liberei treceri. La fel, în 1944, vasul „Mefkure“ (torpilat, se pare, de germani). În 1947, vasul „Exodus“, plecat cu 4500 de emigranți, dintr-un port francez, a fost blocat la Haifa, întors în Franța, apoi dus în Germania la Hamburg, după care a pornit din nou spre Țara Sfântă. Leon Uris a scris romanul Exodul pe marginea acestei odisei rușinoase pentru guvernul englez, iar americanii au realizat un film, cu Paul Newman, în rolul principal. În insula Cipru, britanicii au organizat lagăre în care trăiau și supraviețuitori ai lagărelor naziste. Anglia a făcut tot ce s-a putut pentru a se împotrivi obținerii independenței Statului Israel. Nimeni nu le-a mulțumit, nici așa-ziii aliați arabi. Este meritul Statelor Unite și URSS (Stalin dorea un Israel sovietizat) că Statul Israel a primit sprijin diplomatic în momentul nașterii sale, la 14 mai 1948, după

ce rezoluția ONU din octombrie 1947 a devenit inoperabilă prin opoziția țărilor arabe.

3.21 Israel văzut din afară

I

În anul 1792, Adunarea Națională a Franței a pus în discuție și a votat dreptul evreilor la emancipare. Deputatul Clermont-Tonnerre, aflat în aceeași grupare politică în care era și Mirabeau a declarat: „Pentru evrei ca indivizi, totul. Pentru evrei ca națiune, nimic“. Acesta era punctul de vedere „cel mai progresist“ la acea vreme. În secolul XX, filosoful evreu Franz Rosenzweig spunea că după două milenii, evreul nu mai poate fi nicăieri acasă, nici în Țara Promisă. Statul Israel și-a cucerit dreptul la existență la două decenii după această declarație. După Holocaust, Martin Buber a spus că Dumnezeu nu a murit la Auschwitz, „el a fost în eclipsă“. Deși biserica și, în speță, Vaticanul a făcut prea puțin pentru a diminua efectele politicii genocidare a naziștilor, în a doua jumătate de secol XX s-a vorbit despre iudeo-creștinism, apropierea evreilor de biserica creștină. Acuza de deicid nu mai este recunoscută nici de biserică, dar secole de persecuție inchizitorială, pogromurile au creat o prăpastie greu de trecut. Și totuși există bunăvoință de ambele părți: evrei și creștini.

Poate că recrudescența naționalist-extremistă a unor cercuri islamice va apropia mai mult pe evrei de creștini. Islamiștii extremiști neagă din principiu dreptul evreilor de a avea un stat în fosta Palestină, cu capitala la Ierusalim. Creștinii recunosc acest drept ori îl acceptă de facto.

Julian Marias, autor al unei monumentale „Istorie a filosofiei“, discipol al lui Ortega y Gasset scria: „Eu cred că forța poporului evreu constă în capacitatea lui de neîmpăcare... faptul că nu s-a împăcat niciodată cu gândul risipirii și năruirii Templului“. Astăzi nu există publicație de circulație să nu pomenească Israelul, dacă nu zilnic, săptămânal. Israelul este în atenția lumii. De ce? Pentru că Israelul refuză să se lase cotropit, desființat așa cum și-ar dori cercurile, grupările extremiste islamice. Președintele Iranului, stat care nici nu este vecin cu Israelul, îl pomenește în fiecare discurs. François Furet a scris în 1982 un studiu: „Israel, sionismul și diaspora“ (Ed. Flammarion – PARIS). El afirmă: „Pasionant în istoria sionismului este că aceasta dezvăluie mai bine ca oricare alta improbabilitatea radicală a istoriei europene a secolului XX“. De la evreul asimilat Theodor Herzl la transformarea sa în „profet al Noului Stat“, în urma afacerii Dreyfus“, de la acesta la o mișcare europeană, cu ecouri în America, Rusia și apoi la crearea Statului Israel, după tragedia holocaustică este, realmente, o „improbabilitate“ devenită confirmare.

II

Despre antichitatea evreilor a scris cu competență Mircea Eliade în *Istoria credințelor religioase* ca și în *Dicționarul religiilor* (co-autor I. P. Culianu). Ei se referă și la Cabala, care este una din cele mai vaste domenii ale misticii din cultura universală. Falșii Mesia, hasidismul și-au găsit locul în dicționar. Moshe Idel a pus în lumină adeseori contribuția celor doi savanți români la cunoașterea misticii ebraice. La rândul său I. P. Culianu, ucis de o persoană neidentificată, la începutul anilor '90, a elogiât erudiția lui Moshe Idel. Despre Cabala au mai scris cu înțelegere și admirație Jorge Borges, Fr. Furet, iar cel mai bun cunoscător în domeniu a fost Gershom Scholem. Este interesant un interviu publicat în revista „Secolul 20“ din 1992, acordat de călugărul dominican Marcel Jacques Dubois, decan al facultății de filosofie antică și medievală a Universității Ebraice din Ierusalim lui Leon Volovici, cercetător la aceeași Universitate. „Am avut întotdeauna o atracție pentru poporul Bibliei și al lui Isus. Nu am întâlnit evrei decât în timpul războiului, când am ajutat și eu la adăpostirea unor evrei... Creștin la Ierusalim eu nu pot să nu recunosc în acest oraș înaltul loc al lui David și al Templului lui Dumnezeu.“ Dominicanul Dubois consideră că Ierusalimul poate fi locul reconcilierii bisericilor creștine între ele: „Veniți să urcăm pe muntele Domnului“ este îndemnul său.

Trebuie reținut că „Psalmii“ sunt la mare cinste în iudaism, catolicism, ortodoxism creștin, protestantism.

III

Scriitori israelieni de talia lui S. I. Agnon, A. Yehoshua, Amos Oz au fost recunoscuți, prin traduceri, în diverse țări ale lumii. Israelul este, astfel, cunoscut și prin literatura sa. La festivitatea de acordare a Premiului Nobel, S. I. Agnon a spus: „Am fost influențat de fiecare bărbat și fiecare femeie și fiecare copil pe care i-am întâlnit în drumul meu, fie ei evrei, fie neevrei... Am învățat de la natură, de la păsări, precum Iov“. Agnon s-a născut în 1888, în Galiția, A. B. Yehoshua cu mult mai tânăr, s-a născut la Ierusalim, în 1936. Un poet care și-a dedicat versurile noului Stat Israel este Yehuda Dmihai, în timp ce Amos Oz este prozatorul cel mai apropiat, dintre marii scriitori, de realitățile israeliene. Despre Israel au scris cu sentimente prietenești Friedrich Dürrenmatt, Graham Green, Jorge Luis Borges (a fost onorat cu Premiul Ierusalimului), Günter Grass, Octavio Paz, Kundera, Vaclav Havel (a făcut o paralelă între destinul

cehilor și evreilor, în timpurile moderne), Eugen Ionescu, ș.a. Dintre scriitorii români sunt notabile scrierile lui D. Bolintineanu (a vizitat Palestina), Galaction, Sadoveanu, Cella Delavrancea, scriitori români din ultimele decenii, oameni de artă, etc.

3.22 Israel – Țara Sfântă

Biblia este vie în Israel. Ea se regăsește în locurile considerate sfinte, pe drumurile ei cunoscute de mii de ani. Nicăieri nu se găsesc, concentrate într-o zonă restrânsă atâtea locuri semnificative pentru tradiția celor trei religii monoteiste: iudaism, creștinism, islamism. Israelul a fost o punte între Egiptul antic, Siria, Mesopotamia. Împărații romani, califii, Bizanțul, otomanii și-au dorit stăpânirea acestei țări mereu disputate. Prin Țara Sfântă au trecut Abraham, Isaac, Iacob, care își află acolo mormântul, Moise a dorit să ajungă acolo, Isus și Mohamed, conform tradiției religioase pe care au inițiat-o au cunoscut Israelul. Betlehem, Galileea, Iordanul, Masada – nume geografice de rezonanță. Theodor Herzl, profetul sionist este înmormântat acolo. Limba ebraică s-a născut și a renăscut în Israel. Străbătut sute de ani de beduini, astăzi Israelul exportă produse agricole și tehnologii moderne. Marea Moartă care a cunoscut catastrofa Sodomei și Gomorei, este „marea“ cu cel mai scăzut nivel (395 m. sub nivelul convențional al oceanelor) iar apa ei conține 26% săruri minerale utile pentru chimia industrială (îngrășăminte, cosmetice, etc.). Nu departe este Ierihonul, cel mai vechi sau printre cele mai vechi orașe ale lumii (9000 de ani î.e.a.).

Turiști din toată lumea vin să vadă Mormântul Sfânt al lui Isus din Ierusalim. Nu există pasaj din Biblie, din Vechiul Testament (Biblia evreilor) și din Noul Testament (creștin) care să nu amintească de Țara Sfântă. Arheologi din toată lumea vin să verifice istoricitatea acestor episoade biblice. În Siria s-au găsit scrieri în cuneiforme care grăiesc de *Abaramu* (Abraham), *Esaum* (Esau, fratele lui Iacob), *Ismailu* (fratele lui Isaac), *Israilu* (numele lui Iacob). Pe Muntele Moria (în actualul Ierusalim) Isaac urma să fie sacrificat de Abraham, dar Domnul l-a înlocuit cu un berbec. Pe Muntele Templului, se află Domul Stâncii, cunoscută ca Moscheea lui Omar, construită de musulmani în anul 691 e.a. De pe muntele Moriah, se spune, Mohamed s-a ridicat la ceruri (precum Moise și Profetul Ilie, desigur ca și Isus, luând în considerare credința creștină, dacă vom compara modul de a părăsi viața pământescă a acestora).

La Hebron, o veche moschee a fost ridicată deasupra grotei Machpela, loc sfânt pentru evrei, acolo fiind înmormântați Abraham, Isaac, Iacob și soțiile acestora, respectiv Sarah, Rebecca și Lea.

În anul 1099, cruciații au transformat Moscheea Omar în Templum Domini, iar

moscheea vecină, Al-Aqsa a fost dăruită Ordinului Templierilor. După 1244, când cruciații au fost izgoniți, musulmanii au refăcut moscheele. De la cruciați a rămas Biserica Sfântului Mormânt, refăcută de împăratul bizantin Constantin Monomahul. Pentru evreii credincioși a rămas Zidul Plângerii, care, se zice, ar fi unul din zidurile Templului distrus în anul 70 e.a. de romani.

În Peninsula Sinai, aflată azi în stăpânirea Egiptului, se află Muntele lui Moise, unde acesta a primit Tablele Legii și unde, în sec. VI s-a ridicat mănăstirea Sf. Ecaterina. Localitatea turistică Eilath, la Marea Roșie, este pomenită și în Biblie ca loc de popas al evreilor în drumul din Egipt spre Canaan.

Menționăm aici că de cercetarea arheologică au fost preocupați și doi politicieni de marcă, israelieni Yigael Yadin și Moshe Daian. Astfel, Yadin a găsit ruinele cetății Hazor, distruse în urma incendierii acesteia, așa cum scrie în Biblie, datarea acestui eveniment fiind în jurul anului 1250 î.e.a. La fel a fost descoperită, la Betlehem „fântâna lui David“. Poate că nu întâmplător locul de naștere al lui Isus, considerat un descendent al regelui David, a fost Betlehem. La Capernaum, unde s-a oprit Isus, se află ruinele unei sinagogi probabil mai vechi, dinaintea acestei ere. Capernaum este de fapt un nume compus din: Kfar (sat) Nahum (nume propriu). În jurul Mării Galileii se găsesc numeroase vestigii antice. Marea sau, de fapt, lacul mai poartă denumirea de Genisaret, Kinereth, Tiberia (după numele împăratului Tiberiu). Safed sau Tsfad este orașul sfânt al cabaliștilor Isaac Luria și Haim Vital (sec. VI e.a.). În Samaria, arheologii au descoperit obiecte provenind din civilizația feniciană, anterioară venirii evreilor în Canaan. Pentru turiști un punct de atracție este și Biserica Nașterii Domnului din Betlehem, deteriorată la cutremurul din 1834 și refăcută ulterior. Ruinele de la Meggido care, se spune, erau grajdurile lui Solomon (de fapt, ale lui Ahab, care a domnit după 500 de ani) sunt vizitate de asemenea. „Armagedon“ care a intrat în legendă și în literatura cristică drept simbol al Apocalipsei și Judecării de Apoi, provine etimologic de la cuvintele „har“ – munte și Meggido, pentru că aici au avut loc sângeroase bătălii.

Unul dintre cele mai vechi porturi din lume, folosit și de egipteni este Jaffa, alături de care s-a ridicat în sec. XX orașul Tel Aviv (în traducere: Colina Primăverii).

Maria Magdalena (din Evanghelii) provine din vechea așezare Magdala, de pe malul lacului Kinereth. Tot pe malul acestui lac se afla și Kfar Cana (Satul Cana) unde Isus a săvârșit prima sa minune.

În 1799, Napoleon a vizitat Nazaretul, centrul Galileii, unde, se spune ar fi locuit familia lui Isus. Mănăstirea Latrun, celebră și pentru depozitele sale de vin, este construită pe locul, unde, se spune, ar fi fost crucificat Isus. Cetatea Masada din apropierea Mării Moarte a fost ridicată în vremea Marelui Preot Ionathan, iar în anul 73

e.a. a fost ultima fortăreață cucerită de romani după distrugerea celui de al Doilea Templu. În nordul țării, Accra, port lângă Haifa, a fost capitala cruciaților în sec. XII, fiind vizitată în 1799 de Napoleon, care intenționa să o transforme într-o bază a armatei sale. În Haifa se află centrul și sanctuarul mișcării religioase Bahai, desprinsă de islamism în sec. XIX. Pentru creștini locurile sfinte din Israel sunt: Biserica Bunei Vestiri din Nazaret, Biserica din Ein Karem, la sud de Ierusalim, legată de Sf. Maria, Betlehem, locul nașterii lui Isus și a regelui David, considerat străbunul, ca și predecesoarea sa, Ruth; Cana Galileii unde Isus a prefăcut apa în vin, la nunta unui localnic, Muntele Tabor pe care a urcat Isus cu discipolii (de acolo vine numele husiților din Cehia, de „taboriți“). În Biserica Transfigurării de pe muntele Tabor, Isus este înfățișat, pe boltă, cu Moise în dreapta sa, semn că Legea este comună evreilor și creștinilor. Caesarea Philippi, din nordul Israelului (a nu se confunda cu Caesarea de pe malul Mediteranei, la nord de Tel Aviv) este locul unde Sf. Petru l-a numit pe Isus fiul Domnului. În Israel trăiesc și samariteni, în număr restrâns (sub 1000 de suflete), urmași ai tribului Efraim și al lui Manase, care păstrează credința în Tora, dar portul îl au ca și musulmanii (fesuri, turbane). Au un preot care cunoaște vechea limbă a samaritenilor. La Betania este Biserica lui Lazăr cel înviat din morți, fratele Martei și Mariei Magdalena. Biserica este frumos pictată în interior, cu scene evanghelice.

În Ierusalim sunt Biserica Adormirii Maicii Domnului, Biserica „Pater Noster“ de pe Muntele Măslinilor, vizavi de Muntele Sion, Cetatea lui David din Vechiul Oraș, Valea Kidron (sau a lui Josafat) cu Biserica Tuturor Națiunilor, Biserica Rusă, ș.a. Tot în Ierusalim este Biserica Română, care a funcționat continuu de când a fost construită, la începutul sec. XX.

În ciuda conflictului israeliano-arab, exacerbant de extremiștii islamici, Israelul rămâne una din țările cele mai vizitate de turiști din întreaga lume și de toate credințele.

Cap. 4 Personalități exemplare

4.1 Moșe Rabeinu în trecut și în prezent

Moșe Rabeinu, Moise pentru creștini, Musa pentru musulmani este o personalitate dominantă în cele trei religii monoteiste, dar pentru evrei el este principalul „martor“ al revelației divine. Deși el impune ca prezență în Biblie, este considerat „cel mai modest om de pe suprafața pământului“. În morala iudaică, la fel ca și în cea creștină, islamică, modestia este primul semn al nobleței și înțelepciunii. Trufia este un păcat, omenesc, dar păcat. Literatura, artele plastice, muzica, de-a lungul

secolelor s-au inspirat din această irepetabilă personalitate. Deși Michelangelo l-a reprezentat, eronat, cu coarne (cuvântul „raze“ și „coarne“, în limba ebraică, se aseamănă), lucrarea face parte din patrimoniul universal. Teologul creștin, William Fox Albright cercetător al Bibliei a stabilit chiar și anul Exodului, când Moise a ieșit, urmat de poporul evreu, din Egipt: 1290 î.e.a. Au fost descoperite orașele construite de evrei în Egipt: Pitom, Ramses. Faraonul Ramses II a domnit între anii 1292-1234 î.e.a. Numele orașului Ramses este legat de acesta. Între domnia lui Ramses II și venirea lui Iosef sunt patru secole. Iosef fusese deja uitat. Soarta evreilor se schimbă. Faraonul crede că evreii pot deveni aliați potențiali ai unor inamici ai Egiptului. Bănuiala se baza pe faptul că evreii au venit pe vremea stăpânirii hicsosilor, popor semit înrudit cu evreii. Hicsosii au fost izgoșiți. Evreii au devenit sclavi. Se pare că anul 1290 î.e.a. nu este anul real al ieșirii din Egipt. Totul s-a petrecut mai târziu cu circa un secol. Există azi părerea că trecerea prin Marea Roșie a avut loc în sec. XV, pentru că explicația dată de vulcanologi care consideră că o erupție puternică în Marea Mediterană ar fi provocat un flux și un reflux extraordinar tocmai în zona Goshen (Egipt) a avut loc în anii 1400 î.e.a. Deci anul Exodului este dificil de stabilit: între 1450-1250 î.e.a., cu mare aproximație. Cert este că Moșe Rabeinu a fost fondatorul religiei mozaice (de unde și numele), iar Decalogul este Legea primită de el și transmisă evreilor, ca și întregii lumi civilizate (inclusiv mahomedanii, care au inclus Legea în Coran). În rest, este o povestire biblică. Tatăl lui Moise era Amram, mama Ioheved (numele au semnificații, în limbile vechi), sora era Miriam (de unde și creștinescul Maria) și un frate Aaron, primul preot din istoria evreilor, care avea darul oratoriei (Moise nu avea dicție). S-a născut, se spune, în 1370 î.e.a. și a trăit, conform tradiției, 120 de ani. Moașele evreice Șifra și Pua au primit ordin să ucidă noii născuți evrei, dar ele au refuzat. „Uciderea pruncilor“ din povestea evanghelică este împrumutată din povestea lui Moise. Fiica faraonului, pe nume Bathia (nume răspândit, apoi, la evreice) a zărit coșul în care plutea, pe apele Nilului, pruncul Moise. Ea l-a salvat, redându-l mamei sale, dar la curtea faraonică. „Moșe“ în vechea egipteană însemna „scos din apă“. Alți cercetători consideră că Moses este un nume tipic egiptean, inclus în numele unor faraoni: Tutmoses, Ramoses etc. Moise a crescut ca un prinț egiptean, dar Miriam l-a îndemnat să-și salveze conașionalii din sclavia egipteană. La o inspecție, Moise îl ucide pe unul din vătafii egipteni, Aharnes, pentru că l-a ucis pe evreul Fineas, urmărind să-i ia soția, Șalmut (nume comun cu Sulamit). Trădat de doi evrei, Datan și Abiram, Moise fuge de la curtea faraonului. De acest episod s-a ocupat asiduu André Neher, iudaist de marcă din sec. XX. B. Fondane a descris în versuri (*Exodul*) aceste momente. Refugiat la Midian, zonă învecinată cu Egiptul, Moise îl cunoaște pe preotul Ietro, care avea un fiu, Hobab și două fiice, dintre care Tzipora (înseamnă „pasăre“) îi va deveni soție.

Devenit păstor, el a zărit pe muntele Horeb un tufiș arzând. A fost primul semn dat de Dumnezeu că el, Moise va fi martorul și primul său slujitor. Moise a primit porunca divină de a-i scoate pe evrei din Egipt. Talmudul a dat o serie de explicații pentru simbolul „Tufișului arzând”: umilința plantei, focul ce arde și nu mistuie, vocea ce se aude și nu pornește din trup. Acțiunea se petrece în *Sinai* (sina, însemna dușmănie), pe muntele Horeb (herev, însemna „spadă”). Exodul nu a fost un episod pașnic. Se presupune că el a avut loc după moartea lui Ramses II, sub faraonul Merneptah. Moise și Aaron s-au dus la faraon să-i ceară eliberarea evreilor, dar în urma refuzului acestuia, Domnul trimite „zece plăgi” asupra Egiptului. Faraonul avea nevoie de sclavii evrei. Plăgile erau: apa prefăcută în sânge, invaziile de broaște, păduchi, muște, ciurma vacilor, vărsatul negru (variola), grindina, invazia lăcustelor, eclipsa de soare, moartea nou-născuților (răzbunare pentru vechiul ordin dat de Ramses II). Exodul este sărbătorit sub numele de *Pesah* de la verbul „a sări peste”. Faraonul a permis plecarea tuturor evreilor, care au luat cu ei pâine nedopsită ce se cocea la razele soarelui (matzot). Robia egipteană a durat 430 de ani se spune. Anul 1290 î.e.a. pare totuși mai plauzibil, în ordinea cronologică a evenimentelor (Abraham vine din Ur, urmează Isaac, Iacov, Iosif, adică patru generații, însumând circa 200-250 de ani, plus 430 de ani, înseamnă că de la Abraham la Moise au trecut circa 700 de ani, iar anul 2000 î.e.a. este considerat anul plecării din Ur al tatălui lui Abraham (cu familiile lor). Anul 1000 î.e.a. este anul existenței regatului Israel. A fost necesar un mileniu pentru ca evreii să-și întemeieze un stat și o națiune. Fără Moise, evreii ar fi dispărut din istorie ca multe popoare de păstori nomazi. Ziua de 15 Nissan este ziua sărbătorii Eliberării din robie (*Pesah*). Momentul eliberării a fost marcat de trecerea „peste Marea Roșie”, de fapt apele s-au retras din calea lor, iar oastea faraonului care îi urmărea a fost înecată de valul uriaș care a urmat. Evreii au luat cu ei osemintele lui Iosif spre a fi îngropate în Țara Promisă, ca și patriarhii. În timp ce Moise primea Tablele Legii pe Muntele Sinai, evreii rămași în tabără au făcut un Vițel de Aur și l-au numit zeul lor. Influența tradițiilor vecinilor era încă puternică. Moșe a spart Tablele Legii. Domnul i-a dat a doua oară aceste Legi (Decalogul) după ce vițelul de aur a fost distrus, iar o parte dintre necredincioși (împreună cu evreii erau și alte neamuri) au fost uciși. Astfel porunca „Să nu ucizi” nu a fost respectată și totuși ea stă la baza oricărei morale.

Domnul a trimis evreilor „mana cerească”, oamenii de știință considerând că este vorba de semințe purtate de vântul deșertului. Pentru a procura apă, Moise a lovit o stâncă folosind toiagul său de conducător. Domnul l-a pedepsit, interzicându-i să ajungă vreodată în Eretz Israel. Stânca trebuia să fie „rugată”. În realitate, rocile poroase din deșert păstrează umezeala, care prin lovirea suprafeței este eliberată.

Primii inamici ai evreilor au fost amaleciții. De atunci orice dușman al evreilor

este numit „Amalek“, cel fără credință. Cel care i-a urmat lui Moise la conducerea poporului evreu nu a fost fiul ori altă rudă, ci Iehoșua din tribul lui Beniamin, cel mai mic fiu al lui Iaacov.

Este semnificativ faptul că Moise nu avea veleități de rege dinastic, el era Eliberatorul și Legiuitorul. Urmașii lui Aaron au fost Cohanimii – preoții (de unde numele derivate Cohn, Kohn, Kahane, Kogan, Katz – Kahane Tzadic, preot drept, etc.). Cei din tribul lui Levi, au devenit paznici ai obiectelor sfinte, ajutoari ai preoților, funcțiile păstrându-se și în Diaspora (de la Levi, vin Levy, Levin, Levinas, etc.). Poporul evreu a străbătut pustiul sub conducerea, deloc blândă a lui Moise, timp de 40 de ani. Această perioadă, în realitate corespunde, aproximativ, formării unei noi generații eliberate de mentalitatea robiei, a idolatriei, etc. În drumul lor, Domnul a vegheat ca evreii să nu se abată din calea credinței, Korah cu doi răzvrățiți fiind înghițiți de un cutremur provocat de Cel Atotputernic. A murit și Balaam care a încercat să-i pornească pe midianiți împotriva evreilor.

Profetul Moise a murit pe Muntele Nebo, îngerul Gabriel i-a ridicat sufletul la Domnul, deasupra tuturor patriarhilor. Muntele Nebo se află între Ierusalim și Marea Moartă. De acolo se vedea tot Canaanul. El a murit fericit. A dovedit curaj și înțelepciune, cele mai de preț calități ale unui conducător.

4.2 Ben Zakai – salvator al învățaturii iudaice

Momentul distrugerii celui de-al Doilea Templu, la Ierusalim, în anul 70 e.a., de către romani a pus în cea mai grea cumpănă existența spirituală și, implicit, etnicitatea evreilor. Iohanen ben Zakai a devenit un personaj legendar, deși el a existat în acele vremuri. Se spune că ar fi trăit 120 de ani, vârsta tradițională a lui Moise, Hilel și Akiva (după Zakai), adică el ar fi muncit o treime din viață (40 de ani, ca și „drumul în pustiu“), a studiat următorii 40 de ani și a predat învățătura în ultimii 40 de ani.

A studiat la Ierusalim, fiind elevul lui Hilel. S-a retras la Arav, în Galileea, unde a stat 18 ani, fiind consultat în acest răstimp doar de două ori în chestiuni religioase. Revine la Ierusalim, devenind liderul religios al fariseilor (păstrători ai tradiției, separați de preoți, saducei și zeloți, denumirea fiind azi, pe nedrept, peiorativă). Ben Zakai a abolit unele obiceiuri învechite, a cerut impozitarea câștigurilor preoților-judecători, era consultat zilnic de numeroși pelerini veniți special pentru el, care era numit RABAN („învățătorul nostru“). Se spune că în timpul asediului roman a cerut discipolilor săi Eliezer ben Hircanos și Ioșua ben Hanania să fie pus într-un sicriu, scos din oraș și dus în tabăra lui Vespasian. L-a anunțat pe acesta că va deveni împărat și că

va distruge Templul. Profeția sa nefericită s-a împlinit. Vespasian i-a împlinit, drept mulțumire, dorința de a înființa o școală la Iavne (Iabne).

Deși este, se pare, o legendă, momentul a fost în cel mai înalt grad, important pentru iudaism, școala de la Iavne a existat, păstrând tradiția religioasă care își pierduse centrul din Ierusalim. Zakai a devenit un simbol al rezistenței morale și spirituale: „Dumnezeu a spus: „Eu vreau pietate, nu vreau jertfe“, cita el din Osea (6,6). Împreună cu Zakai s-a stabilit și Sanhedrinul, singura instituție juridico-religioasă după distrugerea Templului.

Importanța lui Iohanan ben Zakai constă în poziția sa morală, preceptele emise, care au îmbogățit literatura talmudică, dar și în inițierea sa în mistică, fiind un precursor al esoterismului iudaic, în cabalistică. Se pare că ben Zakai a murit la câțiva ani după distrugerea Templului, prin moartea sa „stingându-se lumina înțelepciunii“ (Mișna, parte a Talmudului ierusalemitan). Indiferent de interpretări, un fapt este sigur: iudaismul a supraviețuit distrugerii Templului prin strădania unor oameni ca Iohanan ben Zakai.

4.3 Philon din Alexandria

Philon din Alexandria (Philon, Filon în diverse transcripții) a trăit, conform informațiilor enciclopedice, aproximativ între anii 25 î.e.a. și 50 e.a. este considerat un deschizător de drum nu numai în filosofia evreilor, ci și în cultura vremurilor în care a trăit. Meritul său constă, înainte de toate că a știut să îmbine armonios învățămintele iudaice acumulate de conașionalii săi din Diaspora (Alexandria era cel mai important centru al vieții spirituale și economice a evreilor din această Diasporă) cu cele ale școlilor filosofice grecești, simbioză care, până la el, părea puțin probabilă. Familia lui Philon (frați, nepoți) au jucat roluri de seamă în administrația romană, fără a abandona propria credință.

Se știe că însuși filosoful s-a prezentat în fața împăratului Caligula, la Roma, pentru a apăra dreptul evreilor de a nu se închina idolilor, inclusiv statuii împăratului, respectând astfel unul dintre comandamentele Decalogului. Arieratul împărat a refuzat cererea, dar urmașul la tron, Claudiu a înțeles mai bine doleanța legitimă a evreilor. În domeniul gândirii filosofice, Philon a căutat să demonstreze compatibilitatea revelației mozaice cu filozofia „păgână“ a marilor gânditori greci, căutând esența mitico-religioasă a culturii eline ca punct de plecare pentru înțelegerea unicității divine. Totodată el nu a scăpat din vedere caracterul etic care înrudea cele două credințe aparent opuse. Cunoscător de mare orizont al textului biblic, ca și al tradiției grecești,

Philon a fost printre primii gânditori care au impus Logosul ca noțiune corelativă între Dumnezeu și Om, fiind un premergător al filosofiei și teologiei creștine, rol recunoscut de părinții de mai târziu ai creștinismului. Pe multe edificii laice și în multe biblioteci ale așezămintelor religioase creștine, numele lui Philon din Alexandria (inclusiv în țara noastră) este la loc de cinste. Disprețul pentru puterea și plăcerile lumești, ascetismul său dictat de un înalt respect pentru puritatea spiritului au influențat comportamentul și gândirea urmașilor de diverse credințe, până în zilele noastre. Ignorat de cercurile rabinice până prin mijlocul Evului Mediu, Philon și-a recăpătat locul meritat în rândul învățaților evrei, așa cum merita datorită spiritului realist, a iubirii de ceea ce se numește „sofie“, adică înțelepciune.

Editura Hasefer ne oferă, în traducerea unui cunoscător de seamă al culturii antice și moderne, Ion Acsan, o carte strălucită a alexandrinului, intitulată *Viața lui Moise*, după alte apariții pe aceeași temă, cărți și capitole din diverse cărți, inclusiv cea de la Ed. Hasefer, *Moise și vocația iudaică* a lui André Neher, în traducerea lui Țicu Goldstein (2002). Cartea pe care o propunem spre lectură cititorului se bucură de o prefață a profesorului doctor în istorie, decan al facultății de profil din cadrul Universității București, Alexandru Barnea.

Autorul prefeței nu este numai un cunoscător, din scripte, al trecutului biblic, ci și un participant direct la unele descoperiri arheologice din Țara Sfântă. Traducătorul și îngrijitorul ediției, Ion Acsan menționează importanța lui Philon ca precursor al neoplatonicismului, face o paralelă a biografiilor acestuia și a lui Josephus Flavius, marele istoric, fiu al aceluiași secol de mari revoluții spirituale și politice, ca și atitudinea demnă și activă față de calomniile antievreiești vehiculate de diverși autori greci care își vedeau diminuat rolul de mentori ai culturii și civilizației orientale greco-romane, colportând acuze care mai târziu au „fundamentat“ antisemitismul teologic și politic din cele două milenii de diasporă a evreilor în țările europene. *Viața lui Moise* este privită ca un roman în care Philon își regăsește unele asemănări cu propriul destin, patria sa fiind același Egipt, cu o cultură diferită de cea pe care avea să o nască iudaismul izvorât din Legea adusă de Moise prin revelație divină. Biografia unuia dintre cei mai importanți profeți din toate timpurile, recunoscut de cele trei religii monoteiste (mozaică, creștină și mahomedană) constituie obiectul primei părți, în timp ce în a doua parte ni se dezvăluie rolul de legiuitor și de conducător al poporului evreu, pe care Moise l-a îndeplinit în condițiile unei permanente rezistențe inerțiale a conaționalilor cărora le lipsea încă o convingere stabilă despre propria menire de purtători ai monoteismului în istoria antică, monoteism care a devenit un bun al istoriei lumii. Un stil alert, strălucitor și limpede totodată, de o modernitate (poate și prin meritul traducătorului) ni-l aduce pe Philon în preajma gustului cititorului modern.

Există cărți în care Moise este prezentat drept urmaș al faraonilor ori chiar faraon reformator, ceea ce nu se confirmă prin nici o scriere mai veche, fiind vorba de speculații de ultimă oră, interesul pentru marele reformator a existat în toate timpurile, astfel că editarea cărții lui Philon interesează, indiscutabil, pe cititorii din zilele noastre.

4.4 Spinoza – primul evreu secularizat (1632-1677)

Astfel l-a numit pe celebrul filosof un cercetător canadian: Benett Muraskin. Acesta relatează că, la scurt timp după înființarea Statului Israel, Ben Gurion a cerut Rabinatului din Ierusalim să ridice excomunicarea (herem) lui Spinoza, dar cererea a fost refuzată. Născut într-o familie de marani, la Amsterdam, în 1632. A fost educat în spirit iudaic, cunoștea ebraica, portugheza, spaniola, olandeza, latina. De la Gersonide (Levi Ben Gerson), iudaist din sec. XIV (m. 1344) a preluat teza priorității rațiunii față de revelație, iar Descartes (1596-1650) l-a inițiat, prin scrierile sale, în raționalismul filosofic. La 27 iulie 1656, Spinoza a fost excomunicat din comunitatea evreilor din Amsterdam, printr-o procedură, conform cutumei, total umilitoare. Împreună cu un prieten, conațional, excomunicat și el, Juan de Prado, Spinoza își continuă studiile, scrie, iar numele de Baruch și-l preschimbă în Benedict. Deși i se propune să se convertească, refuză. Nevoit să lucreze ca șlefuitor de lentile, Spinoza se îmbolnăvește de plămâni și moare în 1677.

Baza filosofiei lui Spinoza este panteismul, care contravine doctrinei iudaice. Dar, sub aspect etic, el nu a renunțat niciodată la normele iudaice, general valabile pentru oricare om. Einstein spunea că Dumnezeuul său este cel al lui Spinoza. Formula spinoziană „Deus sive natura“ (Dumnezeu ori natura) a devenit un lait-motiv pentru Novalis, Goethe, Schelling, Hegel. Fiind în corespondență cu diferiți filosofi, teologi, oameni de știință (ex. Christian Huygens, cercetător în domeniul opticii), Spinoza a scris *Principiile filosofiei carteziene*, *Etica*, *Scurt tratat despre Dumnezeu, om și fericirea lui*, *Tratatul politic*, *Tratatul despre îndreptarea intelectului*. A fost negociator de pace între olandezi și coaliția anglo-franceză, la Utrecht, a refuzat o catedră la Heidelberg, în ciuda insistențelor lui Leibnitz.

La universitatea Ebraică din Ierusalim, cu prilejul tricentenarului comemorativ, în 1967, s-a cerut anularea excomunicării acestui mare olandez evreu. I. Brucăr a scris despre el că „a fost cel mai sfânt dintre oameni, după Christ“ (Ed. Hasefer, 1998, *Spinoza*, prefață Ion Ianoși) Spinoza nu a negat „cauza tuturor cauzelor“, ci s-a opus imaginii primitive a unui Dumnezeu care „face totul“. Dr. I. Gliczman, în interbelic a scris cu înțelegere despre „ereticul“ Spinoza, cel care a apropiat religia de știință;

„Firea întreagă este însuflețită, viața și materia sunt atribuite ei“, afirmă Spinoza. Goethe și Heine au găsit un nesecat izvor de inspirație în gândirea sa. Textul excomunicării este, citit astăzi o mostră de bigotism ridicol. („Nimeni să nu stea mai aproape de el, de patru coți“, etc.). Între Uriel Acosta și Spinoza există o comunitate de destin, dar Spinoza era filosof. I-a precedat pe iluminiștii francezi, pe savantul Lavoisier, „Viața, cugetarea nu sunt produse, ele sunt eterne, materia este finită în timp și spațiu“. Aristotel, Maimonide, Descartes au fost maștri săi, așa cum Biblia și Talmudul i-au format primele imagini despre lume.

4.5 Baal Șem Tov – părintele hasidismului

Despre Baal Șem Tov s-a scris, probabil, tot atât de mult ca despre profeții antici ai evreilor, deși el nu a fost, propriu-zis, nici profet, nici cărturar. Cabaliștii, Gershom Scholem, Moshe Idel (în timpurile noastre), filosoful Martin Buber, mulți alții s-au oprit la această puternică personalitate a istoriei evreilor.

Israel ben Elieser, supranumit Baal Șem Tov (numele bun al Domnului) s-a născut aproximativ în anul 1700, în satul Okup, la granița dintre Bucovina și Podolia ucraineană, iar în al 60-lea an de viață s-a stins la Miedzyboz, în Polonia. Despre viața sa vorbesc legende, el nu a lăsat manuscrise, nici nu a avut un biograf lângă el.

Din copilărie prefera să hoinărească în pădurile de fagi și brazi ale zonei natale, decât să studieze la heder. Prin intermediul unui prieten al tatălui său a căpătat manuscrise cu caracter ezoteric, așa se spune. La vârsta de 20 de ani s-a căsătorit, dar a fost izgonit din casa socrului, locuind până la 36 de ani cu soția în diverse așezări. Se spune că a ajuns și în zona Bistrița-Neamț, în Moldova, practicând diverse meserii. Se considera un inspirat și se retrăgea adesea în munți, în păduri, venind doar de șabat acasă. Treptat câștiga adepți, adevărați adoratori. A avut înțelepciunea să nu se autoproclame „Mesia“, deși în jurul lui erau destui oameni simpli, creduli. Înțelepciunea sa i-a atras și respectul unor învățați: Dov Beer din Meserici, care i-a fost urmaș, Jacob Josef din Polonoje, Pincas din Korez, Menahem Mendel din Vitebsk, Nahum din Cernobâl. Miedzyboz, unde s-a stabilit a devenit centrul hasidismului. A dorit să ajungă în Palestina, dar pe drum a fost împiedicat de condițiile climatice nefavorabile.

Nu a scris, a propovăduit doar verbal iubirea de Dumnezeu, fiind un om cu o mare putere de convingere și foarte imaginativ. Pildele sale au intrat în circuitul folcloric evreiesc. Bucuria era, după Baal Șem Tov, singura cale spre Cel Unic. În urma

acestui „iluminat“ au rămas cărți scrise de discipoli: omagiale, biografice (cu pilde), un „Testament“, din care s-a format tezaurul hasidic. Țadicii („cei drepecți“) au devenit purtătorii hasidismului, fiind apoi recunoscuți ca rabini.

Mișcarea Chabad-Liubavici a preluat în ultimele două secole o bună parte din moștenirea spirituală a hasidismului, fiind prezentă în S.U.A., Israel, România, în alte țări europene. Baal Șem Tov a predicat modestia, iubirea de aproapele, de semenii, lupta spirituală contra răului, nedreptății, hasidismul fiind cu totul nepragmatic. Accentul se pune pe moralitate și mai puțin pe răsplată, nici aici, nici în viața de apoi. Tora, Israel și Dumnezeu sunt cele trei principii ale credinciosului. H. Bloch a fost un bun autor de antologie a povestirilor hasidice. El a publicat un volum, în Austria, între cele două războaie, traduse și editate la noi după 1988 la „Cartea Românească“, cu o prefață de Ov. S. Crohălniceanu și la Ed. Hasefer (2002), cu o prefață a autorului (Viena, 1929).

Baal Șem Tov „ocupă“ 30 de pagini, ceilalți, de la Levi Ițhak din Berdicev până la Iacob Samson din Kosov (în ordine cronologică) sunt circa 30 de rabini, fiecare cu „istoriile“ sale. Marc Chagall spunea că nu există un singur tablou, un poem de valoare fără mistică. Moshe Idel în Cabală și Eros se bazează și pe misticismul hasidic. Șlomo Leibovi-Laiș a publicat, în 1995, în Israel, „Între legendă și realitate – lumea hasidică“, carte ce merită editată în România. În 1922, Martin Buber a publicat, la Frankfurt a. M. Die legende des Baal-Schem. Minunată este și cartea lui Elie Wiesel, Celebrare hasidică.

4.6 Fondatorul științei despre iudeitate – Leopold Zunz (1794-1886)

Leopold Zunz s-a născut în 1794 la Detmold, în Germania și a murit la 17 martie 1886, la Berlin, unde și-a trăit cea mai mare parte a vieții sale dedicate studiului iudeismului.

Orfan de mic copil, este primit într-o școală înființată de doi filantropi bogați (Samsonschule din Wolfenbüttel), școală de unde au ieșit numeroși învățați. Zunz se remarcă prin inteligență, memorie, hărnicie, fiind considerat un elev genial. În 1811 absolvă liceul din Wolfenbüttel, iar în 1821 este doctor în filosofie la Universitatea din Halle. Disertația sa se referă la literatura rabinică care va fi și nucleul întregii sale opere de sistematizare și explicitare a bogatei moșteniri iudaice. În 1819, Zunz a fost unul dintre fondatorii „Societății pentru cultură și știință a evreilor“, care din 1823 a avut și o publicație.

Prima lucrare științifică în domeniul abordat de Zunz este o biografie a lui Rași, la rândul său un mare spirit al iudaismului, care a introdus o sistematizare a scrierilor

din vechime. Zunz era un om exigent cu sine și cu ceilalți, a trăit modest, din munca de pedagog (director de școală, de seminar), studiul fiind principala preocupare. A pus bazele demografiei statistice pentru evrei, a structurat metodologia de predare a iudaismului în școlile evreiești, a aprofundat înțelesul principiilor iudaismului. A scris despre istoria literaturii ebraice, a făcut studii comparatiste în teologie etc. După ce a studiat în biblioteci din Italia, Franța și Anglia, a scris o lucrare despre poezia sinagogală care a rămas antologică (peste 6000 de texte).

La aniversările de 70, 80 și 90 de ani numeroase instituții de învățământ iudaic dar și foruri academice neiudaice l-au felicitat și au organizat simpozioane. Zunz a fost și un publicist pe tărâm politic, a afirmat, conform tradiției iudaice, necesitatea respectării „dreptului și nu ale drepturilor, a libertății și nu ale libertăților“, astfel că în revoluțiile care au avut loc în Europa anulului 1848, acest slogan a fost preluat de unii revoluționari. Heinrich Heine care nu era un apologet al instituției rabinice, a admirat ce a scris Leopold Zunz. Moartea soției, în 1874, l-a afectat mult pe savant. A mai scris articole în apărarea purității limbii germane pe care o stăpâna la perfecție. Spre sfârșitul vieții a renunțat la reformism, revenind la tradiționalism.

4.7 Gloria lui Disraeli (1804-1881)

Lăudabil ori mai puțin lăudabil, este un fapt incontestabil – Benjamin Disraeli este unul dintre constructorii imperiului britanic, reprezentant de frunte al „veacului de aur“ al reginei Victoria. După o prigoană de secole, un strălucit om de stat de origine evreiască a ajuns prin contribuția sa personală la cele mai înalte trepte ale ierarhiei social-politice. Bunicul, pe numele său tot Benjamin, a venit în Anglia în anul 1748, din Veneția, unde familia se refugiase din Spania, după edictul din 1492; devenind bogat prin comerț și tranzacții financiare, acest bunic i-a asigurat fiului, Isaac, condiții excelente de studii, astfel că el s-a făcut cunoscut ca istoric de prestigiu al Angliei, autor a șapte volume în domeniu. Fiul, Benjamin, a fost botezat în religia anglicană din cauza prejudecăților timpului. A studiat dreptul, a scris primul roman, *Vivian Gray*, a fost admirat, dar și respins ca scriitor (în roman apăreau personaje suspuse într-o lumină nefavorabilă), astfel că autorul a fost nevoit să plece într-o călătorie lungă prin sudul Europei și în Orient. În anii '30 începe să se afirme ca politician, fără prea mari succese, scriind în paralel și două romane, în 1832 și 1836, devine un susținător al conservatorilor (tory), renunță la liberalism și elogiază monarhia britanică. În 1837 devine parlamentar, dar discursul său în favoarea Irlandei trezește reacții negative. Scrie în continuare romane, dar îl preocupă mai mult cariera politică, devenind liderul

grupului „Tânăra Anglie“, din cadrul partidului conservatorilor. Discursul lui Disraeli este îndreptat împotriva represiunilor din Irlanda și a stăvilirii cu forța a mișcărilor muncitorești. Prin divizarea partidului conservator și dispariția unor lideri mai vârstnici, Disraeli devine o figură centrală, în ciuda originii sale „burgheze“ și alogene. În 1852 este numit ministru al finanțelor, una dintre primele măsuri propuse fiind încurajarea agricultorilor prin diminuarea impozitelor. Aflat la concurență cu un politician liberal de anvergură, William Gladstone, Disraeli reușește să câștige pas cu pas propria sa popularitate, iar ideea subordonării Indiei direct coroanei britanice, fără intermediul unei companii, îi aduce sprijinul Casei Regale. De asemenea, el propune deschis accesul evreilor cu stare și experiență în Parlamentul englez, sfidând o tradiție discriminatorie și antisemită. Un alt adversar politic, lord Palmerstone cedează treptat inițiativa în fața impetuosului conservator, care, în fond, era un adevărat reformist. Este adevărat că el este susținut de cercurile financiare engleze, inclusiv de familia Rothschild. În 1868, Disraeli devine liderul partidului conservator și prim-ministru, intervine în Abisinia, dar fără succes, încearcă să pacifice pe irlandezi, iar în politica internă introduce măsuri favorabile sindicatelor, deși era lider conservator – egalizarea drepturilor indiferent de ramura de activitate, gratuitatea și obligativitatea învățământului primar, interzicerea forței pentru oprirea grevelor și acțiunilor de stradă, sindicale. Pe lângă aristocrați și-a apropiat cercurile industriașilor și bancherilor pragmatici. A încurajat măsurile de protecție a muncii adulților și copiilor (încă acceptați în industrie). Este unul dintre „părinții“ partidelor „popular-conservatoare“ de astăzi dar și promonarhice, contribuind la creșterea prestigiului reginei Victoria, care preluase și titlul de „împărăteasă a Indiei“, era invitată la diverse acțiuni culturale și de binefacere. La vârsta de 72 de ani a devenit *pair* și membru al Camerei Lorzilor, fiind și un foarte apreciat orator. Influența britanică în Balcani și în Orient a crescut simțitor, a contribuit împreună cu Rothschild la construcția Canalului de Suez, a preluat insula Cipru de la otomani, ca răsplată pentru politica sa antirusă, destrămând visul vechi al țarilor de a ajunge în Bosfor și în Marea Mediterană. În Africa de Sud a încercat o lărgire masivă a prezenței britanice. În ultimul an de viață a scris romanul *Endimion*, iar la 19 aprilie 1881 a părăsit această lume, ziua morții sale fiind numită „ziua ghiocelului“, deoarece era un mare iubitor al acestei firave flori. Deși s-a dedicat în cea mai mare parte politicii britanice, nu a uitat, de câte ori a avut prilejul, să-și ajute conaționali, pe evreii săraci, ca și pe sărăcimea unui imperiu ce se năștea din sudoare și sânge.

4.8 Recitind *Statul iudeu*, de Th. Herzl (1895)

Puțini sunt cei care au reluat lectura lucrării fundamentale a sionismului, *Statul iudeu*, de Th. Herzl, iar unii nici nu au citit-o. Vom puncta aici numai unele afirmații ale vizionarului – părinte spiritual al Statului Israel de astăzi. „Idea întemeierii unui stat evreu nu-i nouă. Numai că multă vreme a fost dată uitării – spre a fi reluată azi, la răcnetele antisemite de care răsună omenirea“, scrie Herzl în Cuvânt înainte. „Mai întâi, trebuie să-mi apăr proiectul împotriva învinuirii de utopie“, continuă autorul, adăugând: „evreii care vor voi, vor avea statul lor. Și-l vor merita“.

În Introducere, Herzl combate pasivitatea și falsa încredere a celor ignoranți în așa-zisa toleranță, pentru că toleranța nu este expresia unui raport de egalitate, ci a relației „gazdă-oaspete“. El argumentează cu o excepție: Lessing, dar oameni ca autorul lui *Nathan Înteleptul* nu sunt mulți, iar „chestiunea evreiască“ nu se rezolvă cu un număr de oameni de bună credință și lipsiți total de prejudecăți. Herzl privește antisemitismul fără nici un complex, el îl definește exact, în etape – de la gluma grosolană, la invidia vulgară, prin prejudecata moștenită, un așa-zis efect al „legitimei apărări“. „Noi suntem un popor – unul“, declară acest profet al timpurilor moderne. El dezvăluie mecanismul realei intoleranțe față de evrei, indiferent dacă ei se manifestă ca patrioți, singurul criteriu fiind faptul că evreii păstrează credința părinților. „Totuși, prin presiune și persecuție nu vom putea fi exterminați“, scria Herzl și istoria i-a dat dreptate. Holocaustul nu a dus la dispariția evreilor, deși prin „soluția finală“ asta se urmărea. Ce spune Herzl? Dacă Bismarck a încercat asimilarea evreilor, prin metode politice, antisemitismul german avea rădăcini populare, așa cum obiceiurile rele sunt moștenite de copii de la părinți. Reeducarea cere mult timp, iar formele violente ale antisemitismului nu se lasă așteptate. Ceea ce s-a și întâmplat – venirea lui Hitler la putere pe baza unui program cu puternice accente xenofobe și antisemite. Herzl pune prea mult preț pe „personalitatea poporului evreu“. Pornind de la situația din secolul XIX, el afirmă în primul capitol, *Chestiunea evreiască*: „Oricât de puțin numeroși ar fi evreii, ei sunt persecutați oriunde s-ar afla“. Se face referire la orice formă de persecuție socială, economică, politică. Cu multă perspicacitate Herzl arată starea evreului în societate – în păturile de jos el tinde spre revoluție, în sferele înalte el devine un potentat, un „finansist“ ce poate impune condiții.

„Împilatorii fac din noi, fără voința noastră, un popor“. Evreii nu au avut dreptul de a deține pământ, afirmă Herzl. Abia în Palestina acest drept a putut fi recâștigat. Autorul propune înființarea unei „Jewish Company“ care să încurajeze în primii ani imigrarea celor săraci. Aceștia aveau să deștelenească pământul, să construiască drumuri. Herzl își mai pune problema alegerii între Palestina și Argentina, cea de-a doua variantă fiind mai ușor de înfăptuit. Dar el revine la Palestina, considerând că

finanțele Turciei ar avea de câștigat prin prosperitatea adusă de evrei în Palestina. În continuare el se referă la administrație, la ziua de lucru de șapte ore, la calificarea forței de muncă, cel mai important aspect fiind construcția de locuințe. Pe lângă donații, investiții, Herzl a propagat ideea emigrației pe comunități, în frunte cu rabinii din comunitățile diasporei, (dar se știe că Alia a fost organizată de laici) și anume de sioniștii de sfat lărgit, un „Parlament“ popular imposibil de organizat.

Dar de Constituție, Herzl considera că era nevoie, tradiția iudaică nu era suficientă pentru o bază juridică a vieții Statului iudeu. În privința limbii el nu face nici o alegere, preferă un consens. Se știe că Herzl a avut în tinerețe o educație asimilistă, este posibil ca limba ebraică să nici nu fi fost familiară pentru el, dar nu a propus nici idișul. Oricum, Herzl nu a acceptat ideea unui stat teocratic. În privința armatei s-a gândit la profesioniști, probabil plățiți. Nici nu și-a închipuit ce luptă se va naște în clipa declarării independenței statului. Drapelul propus era unul alb, în mijloc având o stea aurie cu șapte colțuri (șapte fiind zilele săptămânii). Prima calitate a imigranților pe care el punea preț era cinstea. Desigur, nu există popor format numai din oameni cinstiți. Dar el era un optimist. Referindu-se la viitoarele realizări spunea: „Nu există ceva imposibil din punct de vedere tehnic“. „Macabeii vor reînvia“, scria profetic Herzl.

4.9 Ben Yehuda (Renașterea prin cuvânt)

Cultura europeană a renăscut în evul mediu prin artă și literatură, cu implicații politice care s-au făcut simțite mai târziu, în perioada revoluțiilor burgheze. Statul Israel a devenit ceea ce este astăzi prin strădania sioniștilor, printre care cărturarul Eliezer Ben-Yehuda și-a înscris un nume nepieritor.

Una dintre principalele artere ale Tel-Avivului poartă acest nume, iar generațiile de „sabri“ (evrei născuți în Ereț Israel) îl cunosc din școală și îl cântă în melodii care au intrat în folclor. Ben-Yehuda (pe numele de origine, Perelman) a înțeles un lucru fundamental: nu poate fi vorba de o identitate națională fără o limbă și o cultură proprie, ceea ce ne duce cu gândul, în istoria culturală a României, la cronicari, la Școala Ardeleană, la pașoptiști. Ceea ce nu se știa foarte bine în Europa era faptul că limba ebraică nu a fost numai limba textelor canonice, cum era latina pentru catolici și slavona pentru ortodocșii creștini, ci era o limbă vie, vorbită de evreii din comunitățile asiatice și din Africa, de 2000 de ani. Spre deosebire de așkenazi, a căror pronunție în ebraică a fost influențată de idișul vorbit curent în cel de-al doilea mileniu, în Europa, evreii sefarzi, răspândiți în fostele teritorii ale imperiului otoman (inclusiv Palestina) au

păstrat, se pare, pronunția vechii limbi ebraice, determinându-l pe Ben-Yehuda (născut în lumea așkenazimilor, în 1858, la Lujki, în Polonia) să adopte pronunția preluată de la sefarzi. Această orientare el și-a însușit-o în timpul șederii la Paris, unde a început studii de medicină.

Printre susținătorii și prietenii săi s-au numărat sioniști de seamă, Smolenski, Naphtali Imber (autorul textului viitorului imn al Statului Israel, Hatikva – Speranța) ș.a. Sionismul nu preconiza revenirea tuturor evreilor în Ereț Israel, ci crearea unui centru național, care să contrabalanseze efectele asimilaționismului, manifestat de evreii din vestul și centrul Europei. Ulterior, mișcarea sionistă a fost îmbrățișată de evreii din răsăritul Europei, datorită prigoanei antisemite practicate de unele regimuri, ca și de unii clerici. Să nu uităm istoria pogromurilor din Rusia, Ucraina, Galiția, ca și inconsecvența clasei politice românești față de acordarea unor drepturi cetățenești evreilor, în perioada 1866-1923.

În anul 1881, Ben-Yehuda se stabilește în Palestina, împreună cu soția, impunând în familie ca limbă vorbită ivritul (ebraica modernă). Din acest moment prinde contur proiectul său de a contribui, prin edificarea acestei limbi, la realizarea idealului sionist. Respins de evreii ultrareligioși, care îl consideră „un eretic“ (ei doreau ca ebraica să rămână doar limba rituală) și îl denunță chiar autorităților otomane, ceea ce îi atrage chiar și o scurtă detenție, Ben-Yehuda nu renunță la proiectul său, editează publicații în limba ebraică (mai cunoscută e revista Ha-or – Lumina), predă ebraica în școli și combate tendința unor evrei proveniți din Germania și Austro-Ungaria de a introduce limba germană ca limbă de predare în școli, ceea ce i-ar fi îndepărtat pe copii de izvoarele tradiției iudaice.

În anul 1919, prin intervențiile sale și ale altor fruntași sioniști, autoritățile britanice admit limba ebraică drept a treia limbă oficială pe teritoriul palestinian, alături de arabă și engleză. După îndelungate studii și călătorii în țări europene și în S.U.A., unde consultă biografii întinse, aflate în celebre biblioteci, Ben-Yehuda purcede în 1910 să elaboreze primul *Complete Dictionary of Ancient and Modern Hebrew*, lucrare ce va fi încheiată abia în 1959, după publicarea a 17 volume, la 37 de ani de la stingerea din viață a părintelui ebraice moderne.

El a predat ștafeta acestei nobile întreprinderi soției și fiului său, Ehad. Pe lângă un potențial economic în curs de desfășurare, o capacitate de apărare demnă de invidiat, societatea israeliană avea un instrument de nelipsit, limba proprie, adaptată limbajului modern. Acesta este monumentul ridicat de Ben Yehuda, cu prețul unei munci titanice.

4.10 Hermann Cohen – un strălucit iudaist

Prea puțin se vorbește astăzi despre școala filosofică de la Marburg, despre fondatorul ei, Hermann Cohen, despre Ernst Cassirer ș.a. Neokantianismul nu mai este nici el „la modă“. Hermann Cohen este autorul, printre altele, a unei lucrări de referință: *Religia rațiunii extrasă din izvoarele iudaismului* (1918). Printre studenții acestuia s-a numărat, o perioadă, poetul rus Boris Pasternak. Când a murit, în anul încheierii primului război mondial, Cohen nici nu bănuia divergența dintre viziunile sale mesianice (armonia iudeo-germanică pe un fundament antic, grecesc) și realitatea politică. Soția sa, Martha Cohen avea să se stingă în 1942, în lagărul nazist de la Theresienstadt (Cehia). Prestigiul lui Hermann Cohen, în timpul vieții, a fost enorm. Era considerat de filosofi, colegi, studenți, ș.a. un profet: „Patosul moral al profeților trăia în el cu intensitate“, scria Julius Guttman, iar printre admiratorii săi au fost Leo Strauss, Franz Rosenzweig ș.a. Alături de Max Weber a susținut „neutralitatea științei“ în fața oricăror altor considerente (politice, în primul rând, apoi teologice, etc.). Este vorba de libertatea omului de știință de a-și stabili metodele și obiectul de studiu. În 1919, se înființează la Berlin Academia de Știință a Iudaismului, fapt inedit în evoluția acestuia. Este încercarea filosofilor de a reinterpretă trecutul și a scoate din scleroză vechile dogme, vechile interpretări. Rolul Academiei a fost continuat de Universitatea Ebraică din Ierusalim, începând cu 1925. Cohen căuta izvoarele iudaismului în Țara strămoșilor, respingând panteismul adus de modernitate, început cu Spinoza. Urmașii săi au fost Rosenzweig și Gershom Scholem. Născut în 1845, la Cowig, lângă Anhalt, în familia unui hazan (slujitor religios), el a primit numele ebraic de Ezechiel, a urmat Seminarul rabinic de la Breslau (printre profesori: istoricul H. Graetz, erudiții Zacharias Fränkel, Jakov Bernays, ș.a.). Obține doctoratul în filosofie la Halle, iar din 1876 predă filosofia la Marburg, fiind primul evreu acceptat în această calitate. Preocupările sale, concretizate în studii publicate: Kant, logica, estetica. În 1912 este chemat la Berlin, fiind recunoscut drept cel mai prestigios filosof german în viață. În 1880 îl combătuse pe Heinrich von Treitschke care declarase că „evreii sunt nenorocirea noastră“, iar peste câțiva ani fusese invitat de Tribunalul din Marburg spre a explica pasaje din Talmud aflate în discuție pentru un proces de calomnie, obișnuit la vremea aceea. Hermann Cohen avea în față doi maeștri: Maimonide și Kant. Iar societatea germană îi propunea două soluții: fie renunțarea la patriotismul german (după atâtea atacuri antisemite pornind de la Luther, apoi Fichte, apoi Treitschke) fie asimilarea propusă de istoricul liberal Th. Mommsen. Cohen se apropie de un asimilism „moderat“, ceea ce i-a atras criticile lui Dubnov, Buber și, ulterior, Scholem. În alt timp, în altă țară, Emmanuel Lévinas se va regăsi în fața aceleiași dileme. Dar nici unul nu a renunțat la iudaism. Ei au fost și mari filosofi și autentici evrei, în ciuda

oricăror prejudecăți ale contemporanilor.

4.11 Henri Bergson – un filosof al libertății

„Apariția lui Bergson a însemnat stânca în care puteau să-și azvârle ancora speranțele metafizicii“, spunea în 1939, cu admirație și recunoștință, Tudor Vianu. „El avea să marcheze istoria raporturilor dintre știință și filosofie“, recunoștea, la peste cinci decenii de la moartea marelui filosof, Ilya Prigogine. De ce este și va rămâne actual Bergson? Una din cărțile sale de căpătâi, *Evoluția creatoare*, publicată prima oară în Franța, în anul 1907, a fost lansată, în versiune românească, de Institutul European, în 1998 (au apărut, desigur, și alte variante, anterior). „Conștiința este liberă prin esența ei; *ea este însăși libertatea*“, scria pentru toate generațiile Henri Bergson. Poziționată, în diapazonul conceptual, între materialism și idealism, filosofia bergsoniană a fost criticată de ambele „tabere“, dar în special de evoluționiști și de marxiști. „Rolul vieții este de a introduce nedeterminarea în materie... Nedeterminate, imprevizibile sunt formele pe care viața le-a creat în pas cu evoluția sa... Tot mai nedeterminate, tot mai libere“, acesta este crezul căruia Bergson i-a rămas fidel. La rândul său, filosoful a fost un critic declarat al lui Herbert Spencer și al discipolilor săi. Biologia, sociologia, estetica au fost domeniile în care vectorul bergsonian și-a trasat propriile sale itinerarii, întemeindu-se pe renunțarea la orice reduționism, mecanicism pornit din logica formală și din metodele matematice, modele abstracte divergente cu o realitate în permanentă modificare. Creator al noțiunii de „realitate virtuală“, Bergson a fost un precursor și un însoțitor de vază al marilor „revoluții“ în arte, literatură, cinema. Gilles Deleuze, unul din pasionații „bergsonieni“ actuali, îl pune alături, pe maestrul său, de Spinoza și de Nietzsche, comun fiindu-le refuzul gândirii convenționale, tradiționaliste.

Născut în 1859, la Paris, în familia unui pianist evreu imigrat din Polonia, Henri Bergson a obținut licența în filosofie cu un „Eseu asupra datelor nemijlocite ale conștiinței“, lucrare de răsunset în lumea științifică. A devenit profesor la Collège de France, apoi membru al Academiei, în 1914, iar în 1928 i s-a decernat premiul Nobel. În timpul primului război, Aristide Briand i-a încredințat misiunea de a-l convinge pe președintele Woodrow Wilson să implice S.U.A. în războiul european, ceea ce s-a realizat în 1917. După război, el a înființat Centrul Internațional de cooperare intelectuală, pe lângă Societatea Națiunilor, colaborând cu Einstein, Marie Curie, ș.a., acest centru fiind revitalizat în 1946, prin înființarea UNESCO, dar filosoful nu mai era în viață. Bergson a murit ca un martir, deși nu a participat la luptă împotriva nazismului

pe care îl detesta; vârsta nu-i mai permitea asemenea acțiune. În anul 1941 a refuzat să primească rușinoasa distincție „Arian de onoare“, pe care guvernul de la Vichy o oficializase în locul Legiunii de Onoare. Acest refuz deschis și curajos, a avut urmări catastrofale pentru octogenarul savant, i-au fost oprite livrările de combustibil pentru încălzirea casei, iar după ce s-a dus să stea la coadă pentru a se înregistra ca „juif“, s-a îmbolnăvit și a murit în urma pneumoniei contractate. Cel care a demonstrat că „memoria este independentă de trup“ (în celebra lucrare *Materie și memorie* – 1896), ca și întemeierea moralității fie pe inteligență, fie pe intuiție, a rămas ca un astru strălucitor pe firmamentul filosofiei moderne. Poate că avea dreptate când spunea: „Existența misticii dovedește că Dumnezeu are nevoie de noi“. Mulți ar fi înclinați să-l creadă.

4.12 Elias Canetti și coordonatele evreității

În „Provincia omului“, jurnalul scris de Canetti între anii 1942-1972, acesta ne dăruia următorul aforism – „A cunoaște fiecare țară de parcă nu ar exista o alta – a cunoaște însă multe țări.“ Aparent simplă, la îndemâna oricui, această judecată are un substrat existențial – este vorba despre condiția evreului în Diaspora. Deși a fost contemporan cu înființarea Statului Israel și cu cele petrecute în primele decenii de existență, Canetti și-a păstrat conduita de „evreu rătăcitor“, de om care știe multe, iubind această mare „provincie“ care este omenirea lăsată de Dumnezeu să-și ducă existența zbuciumată în căutarea dreptății pe care numai Cel Veșnic o poate cunoaște. Prin condiția sa, prin educație, el era un om al cărții, ceea ce nu l-a împiedicat să numească „orbire“ (acesta este și titlul cunoscutului roman) existența intelectualului răpit de patima literei scrise. Tot lui Canetti îi aparține unul dintre cele mai complexe și profunde analize a relației „maselor cu putere“ (acesta este și titlul cărții apărute în 1960 la Hamburg și traduse la noi de Amelia Pavel, mai exact *Masele și puterea*).

„E ciudat și neliniștitor în același timp că după trecerea a două mii de ani, problema etică de bază a rămas aceeași; a devenit doar mai stringentă, deși cel ce spune „Iubiți-vă“, știe cât de puțin timp există pentru așa ceva“, ne avertizează înțeleptul Canetti. Și tot el ne avertizează – „Nu crede celui ce spune numai adevăruri.“ Este teama dintotdeauna a evreului de dogmă și absolutizare – condiția evreului este de a se îndoii permanent, chiar de dreptatea divină. Să nu uităm că însuși patriarhul Iacob s-a luptat cu Îngerul pentru a-i simți tăria, pentru a putea crede în El. O altă coordonată este legătura netrădată și netăgăduită cu tradiția, fără de care evreul poate deveni orice, dar el și-ar pierde matca și modul de a exista, nu ar urma îndemnul exprimat atât de

plastic de mult controversatul și prea puțin cunoscutul Elias Canetti – „O idee nouă trebuie din când în când să caute tovarășia ideilor vechi de-un soi cu ea, altfel va muri de sete.“

S-a născut în anul 1905, la Rusciuc, în Bulgaria, într-o familie de sefarzi venită în urmă cu secole din Spania, prin Imperiul Otoman, pe malurile Dunării, unde a cunoscut și limba română prin intermediul doicii care îi cânta și-i povestea basme și balade românești. În 1911 se află cu familia în Anglia, în 1913 moare tatăl său, despre care a scris cu multă duioșie în trilogia sa autobiografică. Până în 1929 locuiește succesiv la Zürich, Frankfurt pe Main (unde absolvă liceul), Viena (unde își ia licența în chimie și doctoratul în filosofie). Deși a fost un poliglot, cunoscând din copilărie ladino (limba evreilor sefarzi), bulgara, engleza, germana și franceza, Elias Canetti a devenit scriitor de limbă germană, limbă în care s-a impus ca un mare maestru al condeiului, ceea ce i-a adus în 1981 Premiul Nobel. Celebritatea sa a fost inițiată de apariția romanului *Orbirea*, în 1931 (tipărit integral în 1935 și tradus la noi în 1975, dar mulți cititori l-au iubit și îl iubesc și astăzi pentru trilogia extrem de colorată în imagini și reflecții – *Limba salvată*, *Jocul privirilor*, *Facla în ureche*, care cuprinde primele trei decenii de viață ale autorului. A scris mult teatru, dar piesele sale au fost și sunt foarte puțin jucate, probabil, din cauza încărcăturii filosofice mai puțin „digerabile“ pentru publicul venit la teatru să vadă un spectacol. Teatrului Național „Vasile Alecsandri“ din Iași îi revine cinstea de a-i fi pus în scenă piesa „Scadența“ în „anul de grație“ 1989, în traducerea regretatului Mihail Emanuel (E. Mihalovici, fost secretar literar la Teatrul Evreiesc de Stat din București). Alte titluri din dramaturgia sa sunt „Nunta“, „Comedia vanității“ (Canetti a fost un adversar neîmpăcat al acestui viciu.), „Oameni cu soroc“. Printre numeroasele premii (în Franța, Germania, Austria) remarcăm Premiul Franz Kafka și anume pentru faptul că Elias Canetti face parte din aceeași familie de „absurzi“ din cultura de limbă germană – Kafka, Musil, Broch ș.a. Ceea ce îi unește este un dureros scepticism, un simț tragic al derizoriului pe care omul de cultură îl trăiește cu o intensitate aproape insuportabilă.

Elias Canetti a trăit aproape toate evenimentele importante ale secolului XX, într-o viață de 89 de ani (1905-1994), tot ce a scris poartă amprenta unor „întâmplări“ cruciale, de la modificarea hărții Europei după primul război mondial, la instabilitatea vieții politice interbelice (de pildă incendierea Palatului de Justiție din Viena, din anul 1927, incendiere care a premers un alt act cu grave consecințe, cel al incendierii clădirii Reichstag-ului în 1933, în Berlin, ecoul acestora regăsindu-se în romanul *Orbirea* al lui Canetti, unde se descrie arderea bibliotecii sinologului Peter Kien), apoi la instaurarea fascismului în Germania, Holocaustul (care nu se regăsește în surse directe de inspirație, dar care motivează exercițiul eseistic din *Masă și putere*) și,

desigur, perioada de redecantare de după cel de al doilea război mondial. Ultimul refugiu al scriitorului a fost orașul Zürich, care îi trezea nostalgii din prima sa tinerețe, Canetti fiind un om nesociabil care a evitat impactul cu presa, publicitatea de orice fel, relațiile cu scriitori de aceeași vârstă ori mai tineri. Se spune că avea o părere foarte bună despre opera sa, ceea ce se poate justifica, fără îndoială, dar explicația „izolaționismului“ său a fost mai degrabă condiționată de o sensibilitate ieșită din comun, de care orice cititor își poate da seama parcurgând trilogia amintită mai înainte.

Cel care i-a dat primul un gir de necontestat lui Elias Canetti a fost Thomas Mann, pentru romanul *Orbirea*. Ceea ce l-a impresionat pe deja consacratul romancier german a fost nu numai construcția solidă a cărții, dar și mesajul umanist, înțelegerea profundă a tragediei omului de cultură într-o lume „dezlănțuită“ de patimi gregare, lăcomie, intoleranță și prejudecăți. Nu exagerăm dacă spunem că pentru Canetti intoleranța și prejudecățile puteau fi mai bine cunoscute printr-o moștenire de sute de ani de persecuții sub cele mai diverse forme pe care evreii din Diaspora, în mare parte oameni ai cărții, permanent „puși la zid“, discriminați pentru o credință care nu avea nimic agresiv în esența ei, au transmis-o urmașilor până în zilele noastre. Omul pe care s-a bizuit Canetti la începutul vieții sale de scriitor a fost soția sa, Veza Tauber-Calderon, pe care a cunoscut-o la Viena în 1924 și care l-a părăsit, murind, în 1963. Căsătorit a doua oară, în 1971, la vârsta de 66 de ani, cu Mera Buscher, el a avut o fiică, Johanna Canetti, despre care nu avem date suficiente în prezent.

În lunga sa carieră, Canetti a cunoscut și a avut relații cordiale cu Bertolt Brecht (căruia nu i-a împărtășit vederile de stânga, procomuniste), Isaak Babel (scriitorul executat de regimul sovietic), pictorul George Grosz, romancierul Upton Sinclair, din proza căruia face traduceri, compozitorul Alban Berg, care îl admira din toată inima, romancierul Robert Musil, ș.a.

Opera lui Canetti a fost tradusă în limbile de mare circulație, engleză, franceză, rusă, spaniolă și, desigur, în română. Singurul său roman, *Orbirea* a fost intitulat la început, de către autor *Kant în flăcări* (eroul Kien fiind numit inițial Kant), în varianta engleză titlul era *Auto-da-fé* (explicabil pentru finalul cărții, incendierea bibliotecii), variantă publicată la Londra în 1946, apoi, în 1947, în S.U.A., titlul a devenit *Turnul Babel*, ca și în varianta franceză, apărută în 1949. Și acest titlu reflectă o latură importantă a concepției romanului, anume, imposibilitatea comunicării într-o lume ce vorbește multe limbi, fără ca indivizii să dialogheze. Tradus în 1973, în limba română, romanul *Orbirea* a fost slab receptat de marele public, cheile fiind ascunse în textul aparent monoton. Sunt necesare recitiri, la care lectorul obișnuit nu este dispus. Este vorba despre drama însingurării cărturarului, în paralel cu o continuă degradare a relațiilor interumane. Canetti nu a fost un optimist, era foarte bine informat asupra celor

ce se petrecuseră în primele trei decenii ale secolului XX, în vremea elaborării cărții. Stilul amintește pe alocuri de Kafka, frazele sunt scurte, conțin date lapidare, gesturile sunt surprinse în intervalul dintre două judecăți de valoare. Am putea vorbi de o „aciditate“ chiar excesivă a autorului, fără a-l putea caracteriza drept un mizantrop. Din „mantaua“ lui Kafka și Canetti, credem, a ieșit și Orwell, cu al său celebru roman alegoric *1984*, căci predecesorii amintiți sunt, cu voie ori fără, alegorici. Nici un personaj nu pare real, vedem, parcă, niște fantome care vorbesc, mănâncă, umblă, dar se metamorfozează continuu. Aici se naște tensiunea epică, în ciuda impresiei de static, personajele cresc și descresc, ca într-o „țară a minunilor lui Alice“. Nimeni nu poate spune cu precizie cum arată personajele, vârsta pare incertă, hainele nu completează imaginea, cum se întâmplă de pildă la Balzac, la Dickens, proza lui Canetti, ca și cea a lui Kafka, Musil, aparține unui alt veac, poate nici celui de al XX-lea. *Orbirea* a fost considerat un protest al intelectualului Canetti față de „așezarea lumii“, ceea ce ne duce cu gândul la titlul unei cărți a voievodului-cărturar Dimitrie Cantemir, *Gilceava înțeleptului cu lumea*. Eroul lui Canetti, un alter ego, pe nume Kien este în același timp un Sisif al efortului de a clădi o operă de care, aparent, nimeni nu are nevoie (sinologia se ocupă de tradiția chineză, o tradiție de mare valoare culturală, dar despre care puțini au habar). Moartea sa, o sinucidere spectaculoasă simultană cu „arderea cărților“ (să rememorăm „auto-da-fé“-urile inchiuzitoriale, ca și practicile relansate de regimul nazist), îl face pe Kien un erou-martir. La circa zece ani de la elaborarea romanului *Orbirea*, scriitorul Stefan Zweig, refugiat în Brazilia, avea să-și curme viața împreună cu soția sa, într-un moment de disperare supremă, când toate valorile spirituale ale omenirii păreau compromise. Este demn de reținut umorul ascuns, conținut în țesătura romanului *Orbirea*, începând cu titlurile capitolelor – „Capul fără lume“, „Lumea fără cap“, „Lumea cu cap“. Impresia de carusel al ideilor, de haos barbar, tragi-comic și, uneori macabru, domină pe cel care pătrunde în interiorul acestei bizare construcții romanești. Cartea începe cu un dialog dintre Kien și un copil, dintre savantul ostenit deja de multiple experiențe și inocentul căutător de „prime înțeleșuri“. O figură dominantă în „acțiunea“ romanului este Teresa care urcă de la condiția de servitoare la cea de soție tiranică, evoluție ce amintește de una din piesele dramaturgului britanic Losey. Poate că și lectura jurnalului lui Tolstoi, despre relațiile sale tensionate cu soția, l-ar fi influențat pe Canetti. Nu știm, dar este posibil ca el să le fi cunoscut. Finalul cărții, de un tragism comparabil cu cel al clasicilor antici greci, pare premonitoriu pentru cele ce se vor întâmpla în Germania, în 1933, anume incendierea clădirii Reichstag-ului, la care Canetti nu putea să se refere, din moment ce a scris cartea înaintea acestui eveniment major din istoria ascensiunii dictaturii lui Hitler (elaborarea romanului a început în 1927). Reichstag-ul era ultima piedică pusă de o tradiție cât de

cât democratică în calea unui autocrat cum se dorea „mesianicul“ Führer. Deși comuniștii au fost învinuiți de această provocare, falsul s-a dovedit cu ușurință, dar regimului nazist nu i-a păsat de adevărul istoric, cum nici astăzi neo-naziștilor nu prea le pasă.

Pentru un scriitor „dificil“, cum pare Canetti, este oarecum ciudat a i se pune eticheta de „sentimental“ și totuși culegerea de însemnări, fascinantul său jurnal, „Provincia omului“ este rodul unui mod pur sentimental de a-și contempla contemporaneitatea, într-o manieră ce amintește în multe pasaje de un Jean-Jacques Rousseau modern.

4.13 Un istoric, jertfă a istoriei – Simon Dubnov

Dubnov nu a fost doar un istoric, un comentator al datelor istoriei, el a știut să creeze o concepție proprie a istoriei, să propună concluzii pentru viitorul poporului căruia i-a studiat istoria. Dacă pentru unii această îndeletnicire pare bazată doar pe ipoteze, iar pentru alții este o știință capabilă să răspundă la toate întrebările, în cazul lui Dubnov istoria este suportul moral al vieții unui popor. A scris până în clipa când a fost ucis, la Riga de un nazist, fost student al său. Păstrând un echilibru interior, el a refuzat atât absolutizarea hasidismului, care, spunea el, „luminează inima, dar poate întuneca uneori mintea“, ca și exclusivismul primilor militanți sioniști de tipul lui Usishkin, considerând că poate fi evreu și „cel care se află în Diaspora și respectă istoria poporului evreu“. A fost un adept al „autonomiei culturale“, apropiindu-se de ideile lui Ahad Haam, ca și al „păcii sociale“ în cadrul nației, respingând ideile stângii de inspirație marxistă. Adresându-se lumii și istoriei, el afirma: „Voi, cuceritorii ați luat în stăpânire spațiul, noi am cucerit timpul“. Diaspora este privită nu numai ca o nenorocire a evreilor, dar și ca o șansă pentru acumularea unei experiențe istorice (însuși Talmudul este un rezultat al Diasporei, pe care profeții o preconizau). Desigur, părerile lui Dubnov sunt astăzi, în parte, depășite, el, victimă a Holocaustului, nu a prevăzut această catastrofă. Asimilarea evreilor este un fenomen ce se poate manifesta doar exterior, apreciază Dubnov, fie devine o asimilare acceptată în forul interior, astfel că „nu poți trece prin apă, fără să nu te uzi, important este să nu te îneci, să nu dispari“. Ereț Israel a fost în concepția lui Dubnov un centru al iudaismului, al spiritului evreiesc, fără ca prin aceasta, Diaspora să nu fie la fel de prezentă. Paralelismul despre care vorbea Dubnov, este astăzi o realitate. În privința antisemitismului, Dubnov considera că el se bazează nu pe defectele evreilor, care pot fi reale, ci reprezintă o reacție negativă față de calitățile lor intelectuale (fără ca Dubnov să fie un partizan al

absolutizării acestor calități). Unii antisemiți apreciază numai vechimea și “darurile” moștenite de la evrei, considerându-i o nație „fără viitor” (așa ziiși „iudeofili”), în timp ce alții, începând cu istoricul roman Tacitus, cred că „evreii ar fi dușmanii întregii lumi”. Chiar și Protocoalele Înțelepților Sionului, “fals argument al antisemitismului” sunt un rezultat al „temerii față de capacitățile evreilor”, înainte de toate, intelectuale.

Simon Dubnov s-a născut la Mstislav, lângă Moghilev, în Bielarus, a primit o educație iudaică sistematică datorită bunicului său, fără a frecventa școala tradițională (heder, ieșiva). Între anii 1880-1906 a locuit la Sankt Petersburg (fără drept de ședere), apoi s-a mutat la Odesa (unde l-a cunoscut pe Ahad Haam), la Vilna, după care a revenit în capitala imperiului țarist, unde a predat istoria, a publicat studii. După revoluția bolșevică nu s-a integrat în „noua ordine” și a părăsit țara în 1922, încercând să se stabilească la Kovno (a fost respins de colegi lituanieni, antisemiți), și a ajuns la Berlin, unde a locuit până în 1933. Venirea lui Hitler la putere l-a obligat să se refugieze la Riga, unde a locuit până în ziua morții.

Dubnov și-a început cariera de istoric al evreilor cu studii despre „falșii Mesia”, Sabatai Zvi și Jakob Frank, după care a urmat o istorie a hasidismului, publicată în anii 1888-1893. A tradus în limba rusă istoria evreilor scrisă de Heinrich Graetz, o lucrare în trei volume, prima încercare modernă de istorie în acest domeniu, apoi a studiat și a tradus numeroase studii ale predecesorilor și contemporanilor săi despre istoria evreilor din Rusia, Polonia, Germania, ș.a. Abia după acest stadiu pregătitor a trecut la redactarea monumentalei sale lucrări, în zece volume – *Istoria universală a poporului evreu* în limba germană și în ebraică, în anii 1923-1938. În limba română a apărut imediat după cel de al doilea război o ediție prescurtată, în traducerea lui Solomon Beinglas, cu o prefață semnată de dr. Alexandru Safran, pe acel timp Șef Rabin în România. Dubnov a fost și cel care s-a îngrijit de edițiile în limba engleză și rusă a Enciclopediei Iudaice. El a editat, de asemenea, o serie de publicații evreiești în limba rusă și germană.

Concepția sa despre istoria evreilor se bazează pe succesiunea unor centre spirituale – Palestina, Babilon, apoi, în Evul Mediu, Spania, zona Rinului, iar în timpurile moderne, Polonia și Lituania, unde populația evreiască devenise numeroasă. Dubnov consideră că în timp evreii au devenit un popor „european”, parte din statele multinaționale, precum imperiul austro-ungar, rus, ș.a. El credea că limba idiș ar fi cea mai potrivită pentru existența culturală a evreilor în Europa. Astfel istoricul – savant a intrat în polemică deschisă cu sioniștii care l-au criticat cu vehemență. Pe de altă parte, Dubnov a participat la o serie de acțiuni culturale organizate de sioniști, a combătut permanent antisemitismul (memorabilă este *Istoria soldatului evreu*, despre suferințele îndurate de acesta din partea ofițerilor și comandanților care aveau atitudini antisemite;

să ne amintim și de povestirea lui Rebreanu, *Ițic Ștrul dezertor*). După pogromul de la Chișinău, din 1903, Dubnov a fost adeptul organizării unei „auto-apărări“ a evreilor, inclusiv cu ajutorul armelor. A respins atât asimilarea, cât și marxismul susținut de organizația evreiască din Rusia, „Bund“, aliată cu bolșevicii, fiind un susținător al participării evreilor la alegerile parlamentare, alături de partidul constituțional-democrat (reformiști de tip liberal). A fost fondator al Partidului Popular Evreiesc din Rusia, care a existat până în anul 1918. Și-a scris biografia și a publicat-o într-o carte, în 1930, în limba rusă, la Berlin, *Kniga moei jizni*. Întreaga ediție a fost arsă de naziști, după 1933, dar manuscrisul a fost republicat în 1957. Arhiva lui Dubnov se află, în bună parte, la Ierusalim. O stradă centrală din Tel Aviv poartă numele marelui istoric.

Citind „Istoria“ scrisă de Dubnov, Mihail Sebastian nota în „Jurnalul“ său că „de-a lungul timpului au fost nenumărați Adolphi Hitleri“, ceea ce este cu totul adevărat. Hitler a profitat doar de mijloacele pe care i le-a oferit „civilizația“ secolului XX.

În timpul vieții, savantul a cunoscut numeroși oameni de cultură evrei (Bialik, Alehem, Sforim, lideri sioniști de marcă), precum și scriitori și savanți francezi, germani, ruși, a fost influențat în concepțiile sale de lecturile din Comte, J. S. Mill, Renan, Taine (importanța amănuntului istoric, semnificant), Tolstoi (rolul maselor, a grupurilor sociale, înaintea personalităților). Spre deosebire de Graetz, care a pus accentul mai mult pe evoluția vieții religioase, Dubnov s-a oprit mai mult la faptele istorice, la explicarea obiectivă și la analiza psihologică a acțiunilor întreprinse de liderii istorici. Cu toate limitele gândirii sale de om al Diasporei, care nu a putut să prevadă Holocaustul și reînființarea statului național al evreilor, Dubnov rămâne un nume de referință în istoria poporului evreu, pe care a și descris-o, până aproape de sfârșitul vieții sale, cu un deosebit talent.

4.14 Leo Baeck – rabinul supraviețuitor

Leo Baeck s-a născut la Leszno, în Polonia ocupată de Prusia, în anul 1873, și a trăit 83 de ani într-o Germanie care a provocat două războaie mondiale, inclusiv un Holocaust, sub regimul nazist. A studiat la Seminarul Rabinic de notorietate europeană, din Breslau (Wrocław), apoi la Berlin, unde obține diploma rabinică, în 1897. Funcționează ca rabin la Oppeln, în Silezia, și la Düsseldorf. Revine la Berlin, unde predă la Seminarul liberal. În anii primului război mondial, este rabin militar (sute de mii de evrei au luptat pentru patria lor, Germania, care apoi le-a mulțumit, după cum se știe). După război, este ales președinte al Asociației Naționale a Rabinilor Germani și al Secției „B'nai B'rith“ din Germania (1922).

Leo Baeck a combătut antisionismul unor rabini cu vederi ultrareligioase. În 1933, refuză să emigreze, deși era chemat în S.U.A., Anglia, devenind președintele Comitetului Evreiesc de reprezentare în fața guvernului nazist. Pentru acest motiv a fost calomniat în alte țări, dar firea sa de om integru și curajos a trecut peste orice acuzații gratuite. Este arestat de două ori de Gestapo, dar, la intervenția lui Goebbels, este eliberat. Regimul mai avea nevoie de evreii din afară. În 1943, este deportat la Theresienstadt (soarta sa are similitudini cu aceea a lui W. Filderman, din România). În lagăr, organizează lecții de istorie a iudaismului, iar la un moment dat, comandantul lagărului îl trece pe lista pentru Auschwitz. Printr-o confuzie, este salvat, astfel că anul 1945 îl găsește în viață. Se stabilește la Londra, nemaiputând suporta amintirile anilor Holocaustului.

Devine președinte al Uniunii Mondiale a Iudaismului Progresist, înființează un institut de studiere a istoriei evreilor din Europa Centrală, care-i va purta numele.

Printre lucrările sale se remarcă *Esența iudaismului*, o polemică la cartea teologului Adolf von Harnack. Leo Baeck susține că iudaismul este militant în apărarea bazelor sale și combate pasivitatea, romantismul „pacifist” promovat de unii teologi creștini. „Poruncile înaintea harului” – era deviza lui Leo Baeck, care, probabil, l-a ținut în viață. „Prin credință, omul percepe lumea; prin faptă, el dă lumii un sens”; „A crede în Dumnezeu, înseamnă a crede în omenire”; „Între faptă și credință trebuie să existe unitate” – sunt câteva aforisme ale lui Baeck, pe care le-a apreciat cu căldură și Martin Buber.

4.15 Léon Poliakov: „Oare Israelul a devenit Evreul Națiunilor?”

S-au împlinit peste zece ani de la încetarea din viață, la 8 decembrie 1997, a celui mai de seamă istoric al antisemitismului, Léon Poliakov. Ca orice „boală”, antisemitismul are și el o istorie pe care Poliakov o împarte în patru volume (apărute în versiunea românească datorată traducătorilor Lelia Băluș, Janina Ianoși și Adriana Fianu, sub redactarea Paulei Litman, la Editura „Hasefer”). Astfel, vol. I: *De la Hristos la evreii de curte*, vol. 2: *De la Mahomed la marani*, vol. 3: *De la Voltaire la Wagner*, vol. 4: *Europa sinucigașă*.. În „Avertismentul” la vol. 3, autorul afirmă, fără nici un menajament, următoarele: „Sunt lesne de înțeles motivele pentru care erudiția din secolul XX preferă să treacă sub tăcerea diatribele antisemite ale unui Voltaire sau Kant, ale unui Proudhon sau Marx”. Volumele 3 și 4, apărute recent, cuprind informații extrem de prețioase legate de fenomenul antisemit, dar și de istoria Diasporei evreiești în Franța, Rusia, Germania, Anglia, S.U.A., finalul acestei istorii fiind chiar venirea la

putere a regimului nazist care ne-a adus *Șoah*-ul (are dreptate istoricul Carol Iancu atunci când insistă pe acest termen, în locul celui de Holocaust, care are o semnificație rituală antică). Participant la Mișcarea de Rezistență din Franța, în cadrul „Asociației Evreilor Practicanți“, condusă de rabinul Zalman Schneersohn, împotriva ocupanților naziști, Léon Poliakov a fost autorul unor lucrări cunoscute ca *Breviarul urii* (1851), *Auschwitz* (1964), *De la antisionism la antisemitism* (1969), *De la Moscova la Beirut – eseu asupra dezinformării* (1983), *Imposibila alegere* (1994) și cea mai importantă, această *Istorie a antisemitismului* (1965-1994). Negaționiștii și extremiștii de toate nuanțele au în Léon Poliakov un adversar redutabil, prin tot ceea ce a scris el în cursul vieții. Iar întrebarea pe care și-o pune „Oare Israelul a devenit Evreul Națiunilor?“ – trebuie să dea de gândit multor lideri politici ai lumii contemporane.

4.16 Un martir al secolului XX – Osip Mandelștam (1891-1938)

Postumitatea lui Osip Mandelștam a fost tulburată timp de mai mulți ani de diverse zvonuri că poetul ar trăi undeva, într-un lagăr de muncă, că ar fi fost văzut, deși soția sa, Nadejda a încercat zadarnic, până la sfârșitul vieții ei să afle adevăratele împrejurări în care s-a stins unul dintre marii martiri ai secolului care a trecut. Abia în ultimii ani presa din Rusia a început să publice, pe baza declarațiilor unor martori încă în viață, informații credibile despre modul cum a murit cel care a îndrăznit la începutul anilor '30, din naivitate ori „din lipsă de nivel politic“, să scrie una dintre cele mai virulente satire în versuri despre „genialul“ (în devenire) dictator, („ghen-sec“, adică secretar general, în prescurtare în limba rusă) Iosif Stalin – „Are degete groase tiranul/ câte morți îi ocupă azi craniul?/ El clipește din ochi, cine știe/ câte capete cad, sute, o mie?/ ...împrejură-i mișună slugi/ ce-i înalță osanale lui și rugi“... Arestat în 1934, salvat de la moarte prin intervenția lui Boris Pasternak (într-o convorbire telefonică, acesta i-a scris lui Stalin, care aprecia talentul lui Pasternak, „Mandelștam este un maestru“), ca și a lui Buharin, teoreticianul comunist neiuibit de „marele“ Stalin, Mandelștam a încercat să se sinucidă, a trăit apoi trei ani în deportare, la Voronej, unde l-a vizitat și Anna Ahmatova, o veche prietenă din perioada „akmeistă“ a poeziei ruse, iar în 1938 a crezut că și-a „ispășit“ vina. Rămăsese același naiv, Secretarul Uniunii Scriitorilor, un oarecare Stavski, ca și prozatorul Pavlenko (elogiat de conducerea de partid pentru romane de genul *Fericirea*, ș.a.) l-au „înfundat“ pe cel prigonit, dar nu încă ucis, „turnându-l“ la N.K.V.D. că este un „element periculos“, poet netalentat, care încearcă să submineze socialismul în URSS. Buharin fusese deja judecat și lichidat în mare grabă, după ce acesta „își recunoscuse toate păcatele“, că a fost „agent“, „spion“,

„dușman“, rugând totodată să-i fie cruțată familia. Mandelștam nu a mai declarat nimic, a fost trimis, după o judecată sumară, într-o lungă călătorie la Vladivostok, unde a murit într-un lagăr, de tifos exantematic. Boala era tratabilă, dar de tratament beneficiau numai deținuții de drept comun. Pentru Puterea Sovietică și chiar, personal, pentru tovarășul Stalin, ei erau mai de preț, decât „politicii“ de tipul lui Mandelștam. A murit la 26 decembrie 1938, după ce zăcuse luni de zile în patul – prici din lagăr, recitându-le seara, colegilor de suferință versuri din propria creație, ca și din Pușkin, Lermontov (memoria lui Mandelștam fiind fenomenală, ceea ce îi impresiona și pe prietenii săi din tinerețe).

Conștient de valoarea sa, dar păstrând o bună doză de autoironie, el scria într-un scurt poem – „Ce stradă este aceasta?/ Strada Mandelștam./ Ce nume de familie este aceasta?/ Al naibii nume, cum îl sucești, tot strâmb sună“. Fără a face caz de originea sa evreiască (poetul era un intelectual integrat, prin educație, în cultura rusă), el nu putea să ignore riscul de a fi „alogen“, indiferent de măiestria cu care stăpânea limba și versul rusesc. „M-am născut în noaptea dintre doi și trei ianuarie/ într-un an de mari speranțe, iar în juru-mi/ secolele mă încercuiau cu focul lor“. Se știe că Evul Mediu a lăsat în urmă multe ruguri pe care au ars și „eretici“ și evrei, iar Holocaustul, despre care Mandelștam nu putea să știe, avea să vină.

Poezia acestui clasic al poeziei ruse din secolul XX este extrem de greu de transpus în altă limbă, ca și în cazul altor mari maeștri din orice cultură, astfel că nici traduceri în limba română (în colecția „Cele mai frumoase poezii“, nr. 192, traduceri de Puiu Brăileanu și Valeriu Bucuroiu, cu totul notabile) nu pot reproduce muzicalitatea care însoțește sensurile profunde ale poemelor. Un poem de care traducătorii poeziei sale (în engleză, franceză, germană, italiană ș.a.) nu s-au apropiat, deși este dintre cele mai dense și „peste măsură“ meșteșugite se intitulează „Versuri pentru soldatul necunoscut“. Poetul se simte îngropat, precum soldatul necunoscut, într-un „ocean fără ferestre“. Este sentimentul lipsei de libertate pe care orice creator autentic îl putea mărturisi în anii de după „marea revoluție din octombrie“. Dar tristețea sa nu are numai o motivație politică, resortul existențial, filosofic este nelipsit în structura sa interioară: „Doar aici, pe pământ, nu în ceruri/ ca-ntr-o casă inundată de melos/ să-ncercăm să păstrăm existența/ prea senină, să nu o rănim/ Ceea ce eu îți vorbesc nu lua-n seamă/ dar citește-mă-n liniște, eu te rog“. Este aici o înrudire cu poetul român „dintre cei mai triști“, structural, Bacovia. Mandelștam a fost și un redevabil eseist, un mare degustător de poezie, literatură bună, filozofie, științe umaniste. La Editura Universității „Al.I. Cuza“, Iași, a apărut în anul 2002, în traducerea Liviei Cotorcea, volumul *Eseu despre Dante*. Critica a comparat eseistica lui Mandelștam cu cea a lui Montaigne, Heine, Alexandr Blok, Andrei Belîi (modernist rus), ș.a.

Cele mai importante informații din viața lui Mandelștam, ca și numeroase aprecieri despre perioada pe care a străbătut-o și despre oamenii pe care i-a cunoscut (mulți l-au iubit, mulți l-au „turnat“) se găsesc în cele trei volume de memorii publicate prima oară în Franța, în anul 1972, apoi traduse complet ori fragmentar în multe alte limbi, „împotriva oricărei speranțe“, de Nadejda Mandelștam. Născut într-o familie de evrei înstăriți în 1891, la Varșovia, poetul a locuit o perioadă la Paris, dar a preferat să se stabilească în Rusia, a cărei literatură a iubit-o cu pasiune. A participat la mișcarea artistică inițiată de Gumiliov (ce avea să fie executat ca dușman al bolșevismului) și Ahmatova (akmeistul, o „estetizare“ modernă a poeziei ruse, blamată cu furie mai târziu, de Maiakovski). A fost permanent un indezirabil pentru regim, iar pe scriitorul care s-a „înrolat“ în detașamentul celor servili, deși era un talent, indiscutabil, Alexei Tolstoi, l-a palmuit în public. Soarta sa a fost pecetluită odată cu „luarea cu asalt a Palatului de Iarnă“, în 1917. Poate că, totuși, martirajul său nu a fost zadarnic.

4.17 Cel mai original savant din istorie – Albert Einstein

Arhimede, Newton, Einstein – trei nume în istoria științei care înfruntă timpul, chiar dacă știința nu stă pe loc, iar ideile lor sunt completate, contrazise, dezvoltate de alții. Despre teoria relativității restrânse și apoi, a celei generalizate, Einstein spunea că numai el și încă doi-trei oameni puteau înțelege aplicațiile lor. Nu a avut dreptate, cosmonautica a adus argumente în favoarea unor prezumții ale savantului care, în modestia lui, nu a cerut nici recunoștință, nici răsplată pentru creația sa, mulțumindu-se cu Premiul Nobel pentru exprimarea fizico-matematică a fenomenului fotoelectric, astăzi aplicat în toată lumea. Cea mai mare suferință i-a adus-o participarea, pur teoretică, la realizarea armei nucleare, care s-a dovedit abia după al doilea război mondial o primejdie pentru pacea și condițiile de viață pe pământ. Că Einstein a fost și este o celebritate nu încapă îndoială. Până și copiii îl recunosc din postere, emisiuni Tv., caricaturi, filme de desene animate. Alături de Chaplin, chiar și Hitler (de-ar fi fost numai imagine), Napoleon ș.a., figura lui Einstein este emblematică și... „comercială“. Mari intelectuali l-au iubit și apreciat, ca de pildă, Paul Valéry care scria – „Ipoteza lui Einstein are în cel mai înalt grad meritul frumuseții. Ea este o vastă privire de ansamblu asupra fenomenelor naturii... Este un remarcabil exemplu de progres datorită teoriei pure.“ S-ar părea că marele poet francez îl invidia ca artist pe Einstein, cel care a redat într-adevăr mitul „înțoarcerii în timp“, al „devansării în timp“, fără a fi un autor de SF. Literatura a câștigat enorm de pe urma speculațiilor pe aceste teme, fără ca Einstein să participe cumva la aceste speculații. A fost silit să se autoexileze din Germania natală,

ca evreu, a fost „curtat“ de URSS, a preferat să se refugieze în S.U.A., era modest, nu-i trebuia decât toc și hârtie, ca și Vioara de care nu se despărțea. În relațiile cu femeile era reținut, poate timid, deși acasă se purta ca un tiran. Dar avea umor, vorbele lui de duh erau preluate de presă și de scriitori. Mai mult decât orice, avea personalitate, avea conștiință de om independent, liber în gândire. El spunea – „Să nu faci nimic împotriva propriei conștiințe, chiar dacă Statul ți-o cere.“ Scuza criminalilor de război invocată la Nürnberg este astfel pusă în derizoriu.

S-a născut la 14 martie 1879, la Ulm, în Germania, tatăl său fiind un mic fabricant de produse electromecanice. Pentru cei care nu știu, vom aminti că secolul XIX a fost, sub aspect tehnico-științific, secolul electricității (pile voltaice, motoare, etc.), în timp ce următorul secol avea să fie cel al energiei nucleare. Nu știm ce urmează în secolul XXI.

Einstein era un copil retras în gândurile sale, nesociabil, iar la vârsta de 10 ani și-a început „cariera“ de matematician uluindu-și dascălii și colegii prin perspicacitatea sa în domeniu.

A avut un unchi, Jakob Hermann, vestit inginer, iar vărul său, Alfred Einstein, care a trăit aproape în aceeași perioadă (1880-1952) a devenit un cunoscut muzicolog. Între anii 1896-1900, Einstein a studiat, la Zürich, fizica, a luat cunoștință de descoperirile în acest domeniu ale lui Helmholtz, Kirchoff, Maxwell, Hertz, părinți ai revoluției tehnic-științifice ce avea să marcheze tehnica din secolul XX.

În 1902 era un simplu funcționar la oficiul de brevete din Berna, dar geniul său își pregătea minuțios terenul de afirmare. Anul 1905 a însemnat prima ieșire în „scena științifică“ – pe o pagină și jumătate Einstein formulase teoria relativității restrânse, adică dependența măsurării timpului de viteza de mișcare a observatorului, fiind cunoscut faptul că nici un observator nu poate avea o viteză zero (poate Dumnezeu). Pe baza măsurărilor fizicianului Michelson (evreu american), Einstein a afirmat că viteza luminii este una singură – 300.000 km/sec. Raportul dintre viteza observatorului și cea a luminii determină orice măsurare a timpului care din mărime absolută devenea astfel mărime relativă. Se spunea, în glumă, că Einstein poate fi în orice moment, în orice colț al lumii și al universului.

Celebritatea tânărului fizician de 26 de ani crescuse fantastic, dar bigoții îi întorceau spatele. În Evul Mediu ar fi ajuns, probabil, pe rug, ca eretic. Au fost și rabini care i-au reproșat lipsa de respect pentru canoanele religiei. Menționăm că Einstein nu s-a declarat niciodată ateu, dar era un liber-cugetător. Relativismul său se referea la posibilitățile omenești de măsurare a timpului și spațiului. A devenit subiect de anecdote – i se reproșa că la Berlin umblă în haine ponosite, el ar fi răspuns că oricum îl cunoaște toată lumea, iar în provincie umblă la fel îmbrăcat pentru că nu-l cunoaște

nimeni. Îmbinând genial matematica și fizica, Einstein a propus ecuația celebră care îi poartă numele: $E = m \times c^2$, fiind primul în istorie care a unificat noțiunile de energie și materie. A fost o revoluție în fizică și în tehnica aplicată care a condus, printre altele, la tainele construcției armei atomice, ca și a centralelor nucleare, fără ca savantul să cunoască tehnica de construcție a acestora. Încercarea de a crea o teorie a relativității generalizată și a câmpului energetic unic nu a putut fi nici azi, la 50 de ani de la moartea maestrului (18 aprilie 1955) finalizată. Viitorul își rezervă soluțiile.

În 1913 era ales membru al Academiei de Științe din Berlin, pentru ca după 20 de ani, guvernul nazist să ceară eliminarea sa din acest for, iar, dacă nu se refugia, ar fi murit, probabil într-un lagăr nazist. Când dizidentul Saharov, membru al Academiei URSS a fost în pericol de a fi eliminat din acel for, sub regimul lui Brejnev, câțiva academicieni au amintit de episodul cu Einstein, astfel că Saharov, expulzat din Moscova, a rămas, totuși academician, până la sfârșitul vieții.

Pe planul vieții publice, Einstein a participat la numeroase evenimente, precum înființarea Universității ebraice, după primul război mondial, împreună cu Chaim Weizmann (care va fi primul președinte al Statului Israel, un chimist de renume, care i-a propus lui Einstein funcția de șef al noului stat), în 1931 a înființat fondul Einstein pentru lupta împotriva războiului, în 1939 s-a adresat președintelui Roosevelt pentru a sprijini crearea bombei atomice propunând și echipa de lucru – Bohr, Fermi, Oppenheimer, dar după Hiroshima și Nagasaki a regretat profund acest demers.

În domeniul matematicii a fost „demolator“ al teoriei euclidiene, demonstrând că spațiul este curb și nu există paralelismul liniilor în spațiu, confirmând astfel teoriile speculative din secolul XIX ale lui Lobacevski și Bolyai.

În articolele sale pe teme politice și morale, Einstein cerea semenilor săi să respecte propria demnitate și omenirea în care trăiesc, atât de fragilă și efemeră („Mein Welt – bild“ XX – „Imaginea mea despre lume“). În timpul celui de al doilea război mondial s-a întâlnit cu membri ai Comitetului Evreiesc din URSS, printre care și cu celebrul actor Mihoels, ce avea să fie ucis de poliția secretă sovietică în 1948. Mihoels a lăsat în memoriile sale un frumos portret al savantului.

În articolul său, „Problema evreiască“, Einstein declara că „dorința de a cunoaște, iubirea de dreptate, respingerea fanatismelor, visul de independență ca stat, toate acestea îl fac să se simtă atașat de poporul său“. Fără a fi un simpatizant fervent al sionismului, Einstein nu a respins ideea refacerii căminului național. În domeniul științific, el a fost pe poziții opuse celor care combăteau așa zisul empiriocriticism, precum Lenin. Einstein a venit cu soluția salvatoare.

Mulți fizicieni înțeleseseră că materia, spațiul și timpul nu pot fi privite ca „existențe“ separate, deși experiența milenară nu indica vreo legătură. Newton a pus

bazele mecanicii clasice în formă teoretică, așa cum Euclid, cândva, a pus bazele geometriei clasice. Primul care a făcut o legătură între timp și spațiu a fost Kepler, referindu-se la mișcarea planetelor în jurul soarelui (păstratul timpului de revoluție este proporțional cu cubul distanței față de Soare). Apoi savanții au constatat că orice mișcare poate fi pusă în parametri dependenți de poziția și viteza pe care o are cel care observă această mișcare. S-a ajuns la relativitatea mișcării.

În paralel, noțiunea de energie făcea progrese, diversele forme aveau „ceva“ în comun. Astronomii au observat că întregul sistem solar este în mișcare față de alte sisteme. De la Galilei până la sfârșitul secolului XIX, știința făcea pași uluitori, lipseau teoreticienii.

Experiența lui Michelson a fost impulsul ultim înaintea mării revoluții teoretice – viteza luminii, afirmă Einstein este singura valoare de referință, restul este relativ. Astăzi sunt experimenterii care afirmă că lumina poate avea valori de peste 300.000 km./sec. La vremea lui Einstein, constanta „c“ ca fost necesară și suficientă. Spațiul, timpul, energia, materia deveneau relative, numai viteza luminii era constantă, rezultat al proporțiilor dintre diverse măsurători. Einstein credea în această constantă ca în Dumnezeu Unic. La fel cum a crezut în teoria relativității generalizată. Ceea ce s-a adevărat fără nici o îndoială a fost posibilitatea transformării materiei în energie.

Este suficient ca numele său să intre definitiv în istorie.

4.18 Trotzki și „revoluția permanentă”

La 20 august 1940, Stalin a reușit să-l lichideze, cu ajutorul comunistilor din Mexic (mulți erau agenți ai Moscovei), pe cel mai puternic adversar al său: Lev Trotzki, după ce îl lichidase pe fiul acestuia. Trotzki a fost organizatorul puciului devenit „Marea Revoluție din Octombrie” și a pus la dispoziția bolșevicilor, în numai câteva luni, o nouă armată: „Krasnaia Armia”, care în trei ani de război civil cu forțele pro-țariste a provocat moartea a milioane de oameni. Lev Trotzki, cândva un critic înverșunat al lui Lenin, i-a asigurat acestuia o victorie de care acesta nu era sigur până în 1920. După moartea (boală? otrăvă?) „marelui” Lenin, Stalin a reușit, între 1924-1927, „să marginalizeze pe toți capii Revoluției, iar, apoi, l-a obligat pe Trotzki să se autoexileze. Acesta a creat în Vest o nouă Internațională, a IV-a, care se baza pe principiul „revoluției mondiale” (adică permanente, până la victoria „finală”), conform chemării marxiste: „Proletari din toate țările, uniți-vă!” Casa în care a locuit ultimii ani Trotzki a devenit muzeu și punct de atracție pentru turiști, în Ciudad de Mexico. Influența lui Trotzki în lume a fost considerabilă: Mao Tze Dong, Che Guevara, Fidel

Castro (la începutul activității sale), mulți comuniști spanioli (1936-1939), francezi (cei antistaliniști), germani, revoluționarii din Asia, Africa erau adepții teoriilor lui Trozki. În Gulag-ul sovietic mulți deținuți erau condamnați pentru „trozkiism“. Trozki nu și-a negat evreitatea, îl chema Lev Davidovici Bronstein (s-a născut în 1879 ca și Stalin), părinții săi erau țărani evrei înstăriți. Se bucura de mare popularitate în rândul soldaților Armatei Roșii, care respingeau orice „aluzie“ că el ar fi fost evreu (mai precis, „jid“). În timpul războiului mondial nu s-a alăturat sioniștilor dar a susținut ideea respectării drepturilor și libertății evreilor oriunde se aflau. Lev Trozki și-a expus ideile în *Viața mea* și în *Istoria Revoluției ruse*, apărute în Franța, de unde fusese cândva expulzat (în 1916).

Trozki nu a fost un mediocru, el s-a remarcat din adolescență, ca elev strălucit, apoi bun cunoscător al marxismului. Numele și l-a preluat de la un gardian al închisorii unde a stat în anii 1898-1900 (el spunea că ar proveni de la germanicul „Trotz“ – perseverență). Până la izbucnirea războiului și-a împărțit viața între exilul siberian și călătoriile în Vest, ideologic oscilând între menșevici și bolșevici. După Revoluția bolșevică i s-a propus postul de premier (Președinte de Consiliu al Comisarilor Poporului), dar a refuzat, sub motivul originii sale etnice, cu atât mai mult că Sverdlov, evreu, era președinte al noului stat – (funcție formală, puterea fiind în mâna lui Lenin, lider politic). S-a opus păcii capitulare încheiate la Brest-Litovsk, în 1918, cu Germania. Nu se știe care ar fi fost cursul istoriei în Rusia cu Trozki în frunte, dar el avea o încredere neclintită în marxism. Simptomatic este faptul că din marii lideri ai bolșevicilor în primii ani de Putere Sovietică, Stalin a lichidat în anii 1930-1940 cu precădere evrei: Kamenev, Zinoviev, Trozki, Rikov (fost premier, după Lenin), Radek (redactor-șef al „Pravdei“), păstrând, apoi, numai colaboratori servili. Trozki îl considera pe Stalin un semidoct, neștiind că era și antisemit („tătucul“, îi ura pe intelectuali înainte de toate).

4.19 André Neher și *Cheile identității iudaice*

Nu credem că poate cineva să definească identitatea unui individ în linii precise, cu atât mai mult, mai anevoios este să definești identitatea unei etnii și... mai anevoios, pe cea iudaică, a unui popor fără patrie între 70 e. a. și 1948. André Neher, unul dintre înțelepții veacului XX încearcă să ne ofere niște „chei“ de a descuia sîpetul de aur al unei identități ades discutate. Născut în Alsacia, în 1914, el a cunoscut anii celui de al doilea război mondial, a resimțit golul creat de Holocaust, a încercat și a reușit să contribuie la rigoarea, în Franța, a iudaismului, aducând discipoli din Africa de Nord,

încă franceză, apoi, în 1955 devenind titularul catedrei de ebraistică al Universității din Strasbourg (până în 1974). A colaborat adesea cu Levinas, Jankélévitch, Algazi, în această direcție, a fost membru al Congresului Mondial Evreiesc. Printre colaboratori, de-a lungul vieții mai amintim pe: Edmond Fleg, Jean Starobinski, Durkheim, Lévy-Bruhl, Raymond Aron, Derrida, Marele Rabin dr. Al. Șafran, ș.a. Modelul lui Neher a fost patriarhul Iacob în luptă cu Îngerul (Domnul). Contează lupta, indiferent de rezultat, lupta cu propriul destin, pentru a te elibera spiritual, a gândi cu propria-ți judecată. „Există o identitate iudaică?“, întreabă Neher la începutul cărții menționate în titlu (Ed. Hasefer – 2001, traducere, prefață, note de Țicu Goldstein). Nu răspunde imediat. El ne spune că Bossuet, Pascal ignorau existența evreilor, deși ei se aflau în Franța din vremea romanilor. Adăugăm că Voltaire care nu se sfiește să scrie în „Dicționarul“ său despre religie, creștinism, personaje biblice din Vechiul Testament, de pe pozițiile unui „necredincios“, ignoră, ca și înaintașii săi pe evreii din Franța, din Europa. Ca un pedagog experimentat, Neher ne arată treaptă cu treaptă, pas cu pas ce este iudaismul: evreii fără iudaism, iudaism și evrei fără istorie, istorie fără angajament vital. Istoria începe cu Abraham, primul „sionist“, afirmă Neher. Cu timpul, prin Cartea sa, prin Talmud, Zohar, iudaismul devine un monolit. Sacralitatea este mereu prezentă. Evreul ca individ este legat de originea sa, pornind de la omul „abrahamit“. Prin acesta el este solidar cu creștinul și musulmanul. următoarea coordonată este „israelitul“, pornind de la patriarhul Iacob, numit de Domnul Israel (cel ce s-a luptat cu El). De aici până la Ereț Israel, evreul cu patria sa este un pas. În continuare, Neher spune: „Ca Ebreu, evreul este în exil, ca Israelit, el este în Regat... Această contradicție face dintr-un om evreu un Evreu.“ De aici, se ajunge la definirea identității iudaice: evreul – unic și universal, terminologia fiind preluată dintr-o carte a lui Iacob Talmon: *Unicul și Universalul*. Unicitatea rezultă din textul Bibliei, ca și universalitatea. Aceste caracteristici sunt menționate și de Henri Bergson în *Deux Sources de la morale et de la religion*. Întreaga istorie a iudaismului este străbătută de dualismul unicitate/universalitate; noi am spune un dualism dialectic. Mai există și dualitatea „a fi cu cineva“ și „a fi pentru sine“. Aceasta înseamnă că „iubirea de aproapele“ nu elimină normala reacție de autoapărare-autoconservare. Iudaismul nu impune jertfa de sine. Episodul jertfei berbecului în locul lui Isaac, fiul lui Abraham este pilduitor.

În capitolul „Dimensiunea iudaică a timpului“, se afirmă că „evreul s-a născut odată cu Adam“. Apoi se vorbește de o „memorie evreiască“ și „o memorie neevreiască“. Este vorba de prima Diasporă, în 722 î.e.a., a doua Diasporă, în 586 î.e.a., a treia Diasporă, în 70 e.a., ca și despre anul 1948, anul proclamării independenței Statului Israel.

Memoria neevreiască, cu precizarea că este vorba de cea creștină, reține nașterea

lui Isus, când începe era aceasta, dispersarea evreilor ca pedeapsă pentru nerecunoașterea lui Isus ca Mesia, etc. Deci timpul istoric diferă, iar istoria evreilor ne este cunoscută din documente și din scrierile celor care au scris istoria evreilor: Isaac Jost (1793-1860), profesor la Frankfurt, Leopold Zunz (1794-1886), Heinrich Graetz (1817-1892) autorul primei istorii monumentale, în trei volume, Simon Dubnov (1860-1941), autor al unei istorii în 12 volume, extrem de apreciată de urmași. Titlul lucrării este: „Istoria universală a poporului evreu“. A se reține termenul: *universală*. Rosenzweig a propus pentru înțelegerea iudaismului scheme triunghiulare în care intră: Dumnezeu – Lume – Om și, similar, Creație – Revelație – Izbăvire. Apoi a suprapus cele două triunghiuri, formând hexagonul stelat, adică steaua lui David sau scutul lui David, „Maghen David“. Una dintre cărțile fundamentale ale lui Rosenzweig se intitulează *Steaua Izbăvirii*. Ea a fost scrisă pe front, autorul era mobilizat, fiecare scrisoare constituia o parte din această carte. În 1922, Rosenzweig este lovit de o paralizie care devine totală. Trăiește șapte ani, timp în care colaborează cu Martin Buber la traducerea Bibliei (Tanahul) în germană. Am spune că munca și spiritul l-au izbăvit de apăsarea bolii și a morții. De aici, Neher concluzionează: evreul este mereu viu, ca și iudaismul, care este dedicat vieții.

Un alt capitol se referă la raportul iudaismului cu filosofia, cu umanismul și cu mistica. Sub aspect filosofic, Biblia este străină de gândirea lui Aristotel. Este vorba de fundament și nu de metodă. Isaac Israeli (832-932), Saadia Gaon (882-942), Moise Maimonide (1135-1204), Ghersonide (1288-1344), Iosif Abo (1360-1444), Isaac Abravanel (1460-1530), iudaști sefarzi care au luminat secolele IX-XVI, împreună cu Rași (1040-1105) au adus critici filosofiei scolastice bazate pe Aristotel. Filosoful antic afirma preexistența materiei, în timp ce Platon, elevul său, afirma preexistența ideii. Biblia susține Creația ex-nihilo, nimic nu este înainte ei. În urma rupturii cu Aristotel și Platon s-au format concepțiile lui Avicenna, Averroes, învățați islamici, ca și ale lui Toma d’Aquino, Albert Magnus (în sec.XIII).

Revelația, în iudaism și, evident, în creștinism, este urmarea respectării unei etici, aceasta o afirmă și Maimonide și Toma d’Aquino.

După secole de comentarii, dispute, iudaismul cunoaște, prin Moses Mendelssohn, o nouă etapă cu dominantă umanistă. Neher îl numește „un Kant evreu“. Urmează învățați moderni, printre care dialecticianul rabin Nahman Krohmal, iar în sec. XX, neo-kantianul Herman Cohen, maestrul școlii de la Marburg, ucenicii săi, Franz Rosenzweig, Martin Buber. Ceea ce unește aceste nume și pe ale altora este ideea că „iudaismul nu este o religie, ci un mod de viață“. Credem că mai exact ar fi să spunem: „iudaismul nu este numai o religie...“, altfel s-ar înțelege că exista o contradicție iudaism/religie. Dar modul de viață include și viața religioasă, cel puțin o

presupune. Decalogul dă răspuns la aceste interpretări.

„Reabilitarea misticii, a vastului domeniu al Cabalei, de la Zohar, străbătând Iudaismul până la sabatianism și hasidism, constituie unul din faptele remarcabile din sânul gândirii iudaice moderne“, scrie Neher. Drept exemplu este dat Iacob Gordin, care a trecut într-un interval de un deceniu, de la raționalism la mistica Maharalului din Praga (rabinul Loewe, care a trăit între anii 1512-1609, și despre care se spune că a creat Golemul).

În iudaism, mistica este un mod de abordare străin de filosofie, de refuz al acesteia, deosebindu-se de mistica hindusă, creștină, ș.a. Saul din Tars, adică apostolul Pavel a fost unul din ucenicii lui rabi Gamaliel, el propovăduia superioritatea Ierusalimului față de Atena, fiind respins de filosofi atenieni. Ulterior creștinismul și-a urmat calea, iar iudaismul s-a structurat prin scrierea Talmudului. În același mod, mistica iudaică s-a despărțit de mistica creștină, păstrând rolul miracolului, al visului, al revelației prin extaz. Hasidismul din sec. XVIII era, cumva, asemănător misticismului din primele secole ale creștinătății. Printre misticii iudaici, Neher îi amintește pe Bahya ibn Pakuda Solomon ibn Gabirol, Iehuda Halevi. În sec. XIII apare Zoharul, precedat de Merkava și Sefer Iețira (Cartea Creației) de Abrahama Bulafia (1240-1292). Mai sunt citați Nahmanide (1194-1270), Hasdai Crescas, școala de Safed cu Moise Cordovero (1522-1570), Iosif Caro (1488-1575), Isaac Luria (1534-1572). Cordovero a scris *Pardes rimonim* (Grădina rodiilor), *Or iakar* (Lumina prețioasă), ambele fiind comentarii la Zohar. Iosif Caro a alcătuit cel mai important edificiu al iudaismului, la vremea sa, *Șulhan Aruh*, un ansamblu al legilor iudaice, rezumat al unei mai vaste lucrări *Beit Iosif* (Casa lui Iosif). Isaac Luria Așkenazi, numit și „Ha-ari“ (Leul) era dintr-o familie așkenazită, dar s-a născut la Ierusalim. Doctrina lurianică, a doua ca importanță, pentru Cabala, după Zohar, a fost transmisă urmașilor de discipolul său, Haim Vital. Hasidismul lui Ball Șem Tov din sec. XVIII a ajuns, în sec. XX, la o formă doctrinară prin Martin Buber Abraham Kook și Abraham Ioshua Heschel. Mistica iudaică vede Geneza ca pe o serie de încercări, forma finală fiind alcătuită din rămășițele lumilor create anterior. „Halevai șeiמוד“, spune Dumnezeu, când crează Lumea, adică. „Măcar de ar ține.“ Omul are o existență tensionată, între Neantul dinaintea creației și cel de după. Nici Neantul nu este un vid, ci parte din Divin, adică „Ein-Sof“. Misticii afirmă că Pământul se sprijină pe stâlpi (12 sau 7), stâlpii pe ape, apele pe munți, munții pe vânt, vântul pe uragan, uraganul pe brațul Domnului.

Pare metaforic tot conceptul. Rabi Eliezar ben Șama afirmă că Pământul se susține pe un singur stâlp: Dreptul. Dar, ulterior, se spune că omul drept nu există, el este în devenire, deci el nu poate fi fundament al Lumii. El trebuie cunoscut, pentru a-l învinge. Aceasta este etica misticilor.

Responsabilitatea și cunoașterea stau la baza oricărei etici. La evrei, tadicul era omul drept, ascultat de obște fie că era ori nu era rabin. Denumirea vine de la numele unui Mare Preot din Antichitate, Țadoc, cu același sens, de om drept. „Lumina a fost semănată pentru Drept, ea a fost semănată de asemenea pe cel ce revine la ea... Trebuie să cobori pentru a urca“, citează Neher din Franz Rosenzweig. Dar există și pericolul pseudo-mesianismului, fiind cunoscute cazurile lui Sabetai Zvi (1626-1676) și Jakob Frank (1726-1791), care s-au autoproclamat Mesia, fără a aduce o contribuție reală la iudaism. Există și azi, puțini la număr, sabatianiști și frankiști, ca secte mistice. A coborî în tine însuși, a cunoaște revolta metafizică sunt îndemnuri ale hasizilor care dialoghează cu Dumnezeu, fără pretenția de a fi Mesia. Din Biblie se cunosc dialogurile cu Dumnezeu, de la Abraham la Moise, la Ieremia, Eliahu, dar mai cu seamă la Iov. Dar hasizii erau mai categorici, Levi Isaac din Berdicev îi cerea socoteală Domnului că nu-i acordă Izbăvirea, Menahem Mendel din Koțk era și el un rebel, ș.a. În prezent se poate spune că evreii și-au zidit deopotrivă Timpul (Diaspora de 2000 de ani) și Spațiul (Ierusalim). „Ereț Israel este pământul lui Dumnezeu“, afirmă evreul religios, „iar Dumnezeu i-a oferit lui Israel – Ereț-ul“. Există o bază istorică pentru această afirmație: au fost permanent comunități evreiești, de-a lungul celor două mii de ani, în Ereț Israel. Au fost școli, învățați, simpli agricultori. „Sionismul este un termen nou pentru o realitate veche“, spune Neher.

În 1862, apare *Roma și Ierusalim* de Moses Hess, o carte care va impulsiona ideile sioniste, în speță, sionismul socialist. Hess fusese în Germania un inspirator al lui Marx, dar a ales, după 1848, Parisul ca loc stabil de existență. În 1875 apare cartea lui Perez Smolenskin *Am olam* (Poporul etern), în care ideea de cămin național în Palestina este declarată deschis. Leo Pinsker, Max Nordau, Misha Berdicevski, Ahad Haam crează curente care au numitor comun sionismul. Theodor Herzl va deveni liderul sionist și profetul viitoareii acțiuni de creare a Statului Israel. Pe lângă sionismul socialist, de orientare „proletară“ (lideri: Nahman Syrkin, Ber Borocho), a apărut sionismul religios, „mesianic“ ai căror lideri au fost Aaron David Gordon și rabinul Abraham Isaac Kook. Unii lideri sioniști vedeau Statul Israel ca produs al unui contract socio-religios. Desigur, realizatorii proiectului sionist au fost oamenii politici evrei, lideri ai sionismului politic: Chaim Weizmann, Ben Gurion, Golda Meir, Zeev Jabotinski, partizan al soluției radicale, în forță, nu a apucat să vadă steagul sionist în inima noului stat. Până astăzi, în Israel, se resimt ecourile disputelor dintre laici și religioși, dreapta și stânga, moderați și extremiști.

André Neher își încheie cartea cu câteva îndemnuri moral-religioase: „Lumea are nevoie de Șabat“, „Iom Kipur – sacrul său etern“, „Refuzul profetic al alienării omului“, „Respectul față de celălalt“, ș.a.

Referindu-se la Holocaust și la proclamarea în 1948 a Independenței Statului Israel, autorul conchide: „De la Auschwitz la Statul Israel. Eterna interogație a lui Iov“. În timp ce Elie Wiesel considera că însuși Domnul a fost asasinat la Auchwitz, Martin Buber considera că „Dumnezeu era în eclipsă“. Desigur, este vorba de metafore, dar „realitatea Răului“ este de netăgăduit. Evreul modern participă la un „pariu al speranței“, la „pariul cu viața“. *Cheile identității iudaice* a fost ultima lucrare a lui André Neher, ediția postumă fiind îngrijită de soția sa, Renée.

4.20 Gershom Scholem – de la tradiție la modernitate

Cu ocazia inaugurării în 1923 a Universității Ebraice din Ierusalem, Gershom Scholem, modest bibliotecar în noua sa patrie, a fost remarcat de unul dintre fondatori, Judah Leon Magnas pe baza recomandării unor învățați prezenți la ceremonie: Martin Buber, Immanuel Löw, Julius Guttmann. A fost prima promovare, importantă, în viața sa dedicată studiului Cabalei. Înainte de a fi ajuns în Orașul Sfânt, Scholem, originar din Berlin, trecuse prin Trieste, Alexandria, Jaffa. Având o solidă educație iudaică, specializat în cultura ebraică, Scholem nu cunoștea, totuși, contradicțiile din țara care abia prindea contur pentru viitorii israelieni. Tradiția orientală, tradiția est-europeană, occidental-europeană, modernismul adus de tineri coexistau fără a găsi încă necesare conexiuni. În plus, arheologii și nu numai ei, găseau, mereu, noi dovezi ale vieții spirituale din antichitate. Savantul avea condiții propice pentru studiile sale, în paralel cu activitatea de conferențiar și cadru didactic (a urcat toate treptele. Contemporan cu Walter Benjamin, Franz Rosenzweig, Scholem a avut șansa să trăiască mai mult (1897-1982), să scrie cărți fundamentale despre mistica iudaică, pe care cei doi filosofi au ocolit-o.

De asemenea, Scholem a fost un sionist fervent, ceea ce l-a adus în Ereț Israel. Prin munca sa a reușit să adune 24.000 de volume pe care le-a donat Universității Ebraice din Ierusalim. A semnat 579 de studii, traduceri, antologii din domeniul filosofiei și iudaismului, despre Cabala, gnosticism, despre mesianismul lui Sabetai Țvi, ș.a. Lui Walter Benjamin i-a dedicat o carte („Istoria unei prietenii“).

Scholem și-a început drumul de cercetător al iudaismului din frageda tinerețe, împotriva voinței tatălui său, care era un asimilist declarat, (fără a renunța la confesiunea iudaică). I-a studiat pe Graetz, Momsen (istoricul german distins cu Nobel), Nachman Krochmal, Leopold Zunz, pe Kierkegaard, Nietzsche. El nu l-a acceptat pe Hermann Cohen ca model, deși îl aprecia. Dorea o reevaluare a tradiției mistice pe care a știut s-o readucă în atenția contemporanilor. Mircea Eliade, I. P.

Culianu l-au studiat pe Scholem, iar un urmaș strălucit al acestuia este profesorul Moshe Idel, originar din România.

Scholem nu a respins numai marxismul, dar și teoriile social-democratului Karl Kautsky, care nu agreea sionismul, ca și un moștenitor al lui Kautsky, Bruno Kreisky, fost cancelar al Austriei. A cunoscut diverse personalități, le-a fost prieten, era admirat de Ben Gurion, Șmuol Agnon, Zalman Rubashov, Zalman Schocken (editorul german), Bialik (i-a dedicat un studiu cu prilejul acordării premiului „H. N. Bialik“). A fost în divergență cu urmașii Haskalei, care credeau într-o „Știință a iudaismului“ creată de L. Zunz.

A fost preocupat de problemele limbajului, de „sufletul evreiesc“ (idișe neșume), adică de psihologia evreului după două milenii de Diasporă, urmând învățăturile propovăduite de Maimonide, Nahmanide. A lăsat la rândul său o operă complexă, cercetată de numeroși iudaști.

4.21 Complexul identitar al lui Jakob Wassermann

Un „caz“ oarecum similar cu cel al lui Mihail Sebastian, l-a constituit scriitorul evreu din Germania, Jakob Wassermann. Desigur, comparația este unilaterală, condițiile existenței, ca și preocupările lor fiind mult diferite. Este vorba de dorința intelectualului evreu de a se simți „acasă“ în inima culturii care l-a format ca om capabil de a crea ceva pentru semenii săi, indiferent de faptul că acești semeni sunt sau nu evrei. *Mein Weg als Deutscher und Jude* („Drumul meu ca german și evreu“), cartea scrisă de Wassermann în 1921, nu este o simplă biografie, este o căutare nefinalizată, o întrebare căreia nu i-a găsit răspunsul. Destinul a făcut ca el să moară în noaptea dintre anii 1933 și 1934, într-o stare de adâncă disperare, într-o Germanie care nu mai era de mult „un vis de iarnă“ (cum o vedea Heine cu un secol mai devreme), ci o țară cuprinsă în brațele zvasticii, a urii de rasă, a isteriei de mărire și revanșă, declanșată de regimul lui Hitler. Ar fi avut alternativa refugiului ori a exterminării, dar țara pe care o iubise pentru cultura ei nu-l mai putea adăposti.

S-a născut la 10 martie 1873 în orașul Fürth din nordul Bavariei, într-o zonă încântătoare, cu un relief și o climă prielnică unor ocupații stabile, rodnice, dar copilăria i-a fost întunecată de situația familială, tatăl era recăsătorit, micul Jakob nu era dorit în casă, astfel că a fost trimis la Viena la un unchi pentru a învăța cum se fac afaceri. Nu se simte apt pentru asemenea treabă și fuge, hoinărește o perioadă, este înrolat în armată, unde suferă umilințe de tot felul, inclusiv și de neocolit, pe aceea de a fi „Jude“ (evreu, dar în germană se folosește de antisemiți un peiorativ ce nu merită a fi

reprodus), apoi își caută de lucru, flămânzește, astfel că partea aceasta de biografie se aseamănă cu ceea ce știm din biografiile unor scriitori precum Gorki, Hamsun, românul Panait Istrati ș.a. Salvarea și-o găsește datorită talentului de povestitor cu care îl impresionează pe redactorul unei publicații satirice, „Simplizimus“. Primul său roman, apărut în 1897, *Evreii din Zirndorf* (se referă la locurile natale) nu se bucură de mare succes, dar prozatorul nu-și pierde curajul și în anul 1909 publică romanul *Caspar Hauser*, cu o puternică amprentă morală, o chemare la înțelegerea suferinței omenești provocate de conflictul dintre puritatea sufletească și minciună, lăcomie, cruzime. Eroul este un orfan, cum s-a simțit și Wassermann în copilărie, al cărui comportament creează impresia că ar fi un impostor, candoarea sa nefiind explicabilă pentru cei cu care vine în contact. Societatea îl condamnă și îl execută. Faima scriitorului începe să crească la apariția unui alt roman, în 1919, *Christian Wahnschaffe*, tradus în S.U.A., sub titlul *The Word's Illusions*, o frescă socială având ca protagonist un evreu asimilat, baronul Christian, un suflet „dostoievskian“ care își face mea culpa pentru huzurul în care trăia și se mută într-o mahala sordidă pentru a-i ajuta pe oamenii numiți cândva de Hugo „les misérables“. În anul 1928 este publicat romanul *Cazul Mauritiu*, probabil, cel mai cunoscut din creația lui Wassermann, tradus în numeroase limbi. Succesul de public e datorat și intrigii polițiste, dar acest pretext este minor față de problema gravă supusă de autor atenției noastre – nedreptatea pe care o poate produce însuși sistemul juridic prin imperfecțiunile și rigiditatea sa, uneori cu totul inumană. Este o problemă a tuturor timpurilor, perfecționarea acestui sistem fiind condiționată de perfecționarea – dacă ea există – a naturii umane, a societății. Eroul din romanul amintit, Etzel Andergast re apare în al doilea volum care poartă chiar acest titlu, dintr-o trilogie proiectată de scriitor, al treilea volum, publicat postum avându-l ca principal personaj pe psihiatrul Joseph Kerkhoven. Deși întreaga operă a lui Wassermann aparține culturii germane, în primul rând, ca și celei universale, cărțile sale nu au scăpat de rugul pe care naștii l-au înălțat în piețele publice pentru distrugerea „literaturii decadente“. Deși a cunoscut antisemitismul, Wassermann nu a fost adeptul soluției sioniste, fiind încredințat de necesitatea exclusivă a integrării evreilor în societatea în care trăiesc, deziderat moștenit de la tatăl său care afirma că Germania este cea mai tolerantă țară din Europa și din lume, aceeași părere emițând-o cândva, cu naivitate, Thomas Mann. Istoria a contrazis cu extremă cruzime acest deziderat iluzoriu, dar Wassermann nu a mai apucat să afle despre Holocaust. Îndemnul său moral, pentru dreptate, la fel ca al tuturor umaniștilor, nu poate fi nicicum neglijat, iar cărțile sale circulă, după ce rugurile naștilor s-au stins de mult.

4.22 Ben Gurion, făuritor al Statului Israel

De la Theodor Herzl la Chaim Weizman și Ben Gurion s-a ajuns la ceea ce în 1948 s-a numit Statul Israel. Amos Oz l-a numit „un rege David al zilelor noastre“. I-a impresionat pe contemporanii săi prin inteligență, pregătire (era un „spinozist“), voință, dragoste de Sion. L-au interesat Platon, budismul (făcea „yoga“).

Născut la Plonsk (Polonia) în anul 1886, a fost educat în spirit sionist de tatăl său, a înființat, când era adolescent, Asociația „Ezra“.

În anii 1904-1906, a fost profesor la Varșovia participând activ la mișcarea Poalei Zion. În 1906, an decisiv pentru viitorul său, a făcut Alia. A fost muncitor în Galileea. În 1908 se înscrie la Facultatea de Drept a Universității din Istanbul, dar își întrerupe studiile, este expulzat la Alexandria, iar în 1915 ajunge în S.U.A. A participat și condus mișcarea Ha-Haluț, a militat pentru organizarea unei legiuni evreiești în armata britanică, se înrolează și revine în Palestina, cu scopul de a o elibera de sub ocupația otomană. Înființează partidul muncitoresc unit Ahdut Ha-Avoda. În 1920 este cofondator al Federației Sindicale, Histadrut, existentă și astăzi, pe care a condus-o între anii 1921-1935, ca secretar general.

În 1923 a vizitat URSS, dar nu a acceptat comunismul, păstrându-și poziția de social-democrat nemarxist. În 1930 fondează primul partid politic cu reală susținere populară, Mapai. A încercat să facă un pact cu Vladimir-Zeev Jabotinsky, partizan al acțiunii militare de înființare a unui Israel în granițele biblice. Histadrut și Mapai nu l-au susținut. Nici liderii arabi nu erau convinși de necesitatea unei colaborări cu sioniștii, ca și puterea mandatară britanică, obișnuită cu compromisuri în interesul coroanei britanice.

În 1935, preia conducerea la Jewish Agency, post în care va funcționa până în 1948. Împreună cu Chain Weizmann și Moșe Sharett conlucrează pentru înființarea statului evreu. În 1939, la Londra, i se respinge propunerea de a oferi un adăpost evreilor refugiați din Europa cotropită parțial de naziști.

Ben Gurion s-a dovedit un clarvăzător și un umanist, spre deosebire de unii lideri britanici și chiar, unii evrei. Guvernul britanic emite o „Carte albă“ care interzicea imigrarea evreilor în Palestina. Aceasta nu i-a împiedicat pe unii lideri religioși și politici, arabi să colaboreze cu Germania lui Hitler. În timpul războiului lansează ideea unui „commonwealth“ evreiesc, iar după război vizitează lagărele de exterminare din Europa. Hotărârea sa și a colaboratorilor săi devine un scop suprem: crearea Statului Israel împotriva voinței britanicilor. În 1946 se ocupă de formarea unor unități militare, organizate, așa cum preconizaseră înainte Jabotinsky, Arlosoroff ș.a. Astfel a luat naștere Hagana, viitoarea armată israeliană, Tsahal. La proclamarea Independenței, Ben

Gurion a fost numit prim-ministru și ministru al apărării. Va fi la conducerea politică a statului timp de 15 ani, neîntrerupt. Socialist ca formație, organizează sistemul asigurărilor sociale, a serviciilor publice, bancare, de stat. Între 1953-1955 locuiește în Neghev, o zonă deșertică, în kibuțul Zde Boker pentru a da exemplu altor cetățeni. Personalitatea lui Ben Gurion a pus o amprentă pe relațiile Israelului cu S.U.A., Europa de Vest (Franța, Germania, Anglia), ca și în politica față de vecinii arabi. În 1963, încercând să reformeze partidul Mapai se lovește de criticile vechilor colaboratori și demisionează. Creează un alt partid, Rafi care câștigă alegerile în 1965. El propune retragerea, după 1967, din teritoriile ocupate, cu excepția Ierusalimului și Înălțimilor Golan.

A murit în 1973, fiind înmormântat, conform dorinței sale, la Zde Boker. Amintim că, în tinerețe, Ben Gurion a cunoscut la Petah Tikva și Zihron Yaacov olimi (imigranți) din România, iar secretarul lui avea să fie, mai târziu, Zeev Sharef, originar din izvoarele Sucevei, ulterior ministru al Finanțelor, Construcțiilor, Comerțului (a vizitat oficial România, în 1968). Ben Gurion a avut întâlniri oficiale cu Churchill, Adenauer, De Gaulle, John Kennedy ș.a.

4.23 Un hasid al picturii – Marc Chagall

Dintre toți religioșii evrei, hasizii, ca urmași ai lui Baal Șem Tov sunt cei mai bucuroși de darurile vieții. Dumnezeu le oferă speranța și omniprezența judecății, ca la bigoții încovoiați de păcate iluzorii. Fără a fi un practicant religios, Chagall a adus în pictura europeană a începutului de secol XX, în plin expresionism, la Paris și în alte părți, suflul vieții din târgul Vitebsk (Belarus), vizitii în haine roșii, cântecul violonistului pe acoperiș, miri și mirese zburând prin aer precum cosmonauții eliberați de forța gravitației.

Despre acest „gigant“ al picturii moderne, Joseph-Emile Muller scrie în *Istoria ilustrată a picturii* (Ed. Meridiane, 1973): „Este un narator... Vorbește altă limbă decât pictorul flamand și istorisește alte povești... Cele văzute în timpul copilăriei și le amintește neconținut... Îl vor pecetlui și alte evenimente – fericirea sa familială, persecuțiile cărora le sunt victime congenerii săi, dar nimic nu va șterge imaginea plină de nostalgică duioșie pe care i-a lăsat-o patria sa. Stilul i se transformă uneori...cubismul le impune rigoarea geometrică, dar după anii '20 își face loc iar un desen mlădios. Imaginea e întotdeauna superioară verosimilului, adevărul e superior pentru că aparține pictorului... legile fizicii sunt abolite... Nu există bariere între regnuri naturale și diferite faze ale timpului. Lucruri care sunt străine în lumea exterioară, aici

se înrudesesc... ceea ce în mod normal este neînsuflețit, se însuflețește, participă, zboară, se îmbină în mod armonios“. Adăugăm aici că și culorile joacă la Chagall roluri diferite (mov, negru, roșu, galben) în funcție de contextul „narativ“, aducând originalitatea poeziei în atmosfera tabloului. „M-aș fi dus în Olanda, în sudul Italiei, în Provence și aș fi zis... Singurul lucru pe care îl vreau este să fac tablouri... Nici Rusia imperială, nici Rusia sovietelor nu au nevoie de mine. Eu le sunt de neînțeles, străin. Sunt sigur că Rembrandt mă iubește“, notează Chagall în *Viața mea* (Ed. Hasefer, 2000). Și adaugă: „Mă gândesc cu mare plăcere la părinții mei, la Rembrandt, la mama mea, la Cézanne, la bunicul meu, la soția mea“. Aceasta este lumea lui Chagall – amintirea copilăriei, familia, marea pictură. Numit „comisar pentru arte frumoase“ la Vitebsk, el îi invită pe Kasimir Malevich, Lissitzki ș.a., parte dintre aceștia devenind, în anii următori, corifei ai noii arte occidentale, la fel ca și Chagall. „Muza inspiratoare“ i-a fost soția, Bella Rosenfeld, născută tot la Vitebsk, în 1895, cu opt ani mai tânără decât Marc, căsătorită cu el în 1915. Fiica lor, Ida, a lăsat amintiri pline de tandrețe și înțelegere pentru genialul pictor. Născut într-o familie săracă (tatăl – ajuta la vânzarea scrumbiilor, de unde și obsesia viitoare a pictorului pentru motivul „pește“, mama – administra o mică băcănie, bunicul era măcelar, copii, împreună cu Marc erau nouă la număr). În Vitebsk, jumătate din populație erau evrei, existau 50 de sinagogi și multe „ieșivot“ (școli talmudice). Chagall cunoaște pictura din Occident (Cézanne, Van Gogh, Gauguin ș.a.) datorită unei burse oferite de scenograful petersburghez Leon Bakst, colaborator al lui Diaghilev, ambii celebri în Europa. Între 1910-1915 călătorește la Paris, Berlin, cunoaște pe Max Jacob, Apollinaire, Delaunay, Modigliani, iar în 1916 este prezent la Zürich, alături de Tzara și Hans Arp, la „Cabaretul Voltaire“, unde s-a născut Mișcarea DADA.

În 1923 se stabilește definitiv la Paris, își alege motivele de inspirație cu o libertate nelimitată, Gogol, la Fontaine, *O mie și una de nopți*, dar mai ales din Biblie. În 1948 îi este acordat Marele Premiu pentru Gravură al Bienalei de la Veneția. Este autorul vitraliilor reprezentând cele 12 triburi de la Sinagoga de lângă noul Spital Hadassa din Ierusalim, ca și al plafonului Operei din Paris, comandat de Malraux în 1963, unde sunt reprezentați zece compozitori celebri (Ravel, Stravinski, Ceaikovski, Adam, Mussorgski, Mozart, Wagner, Berlioz, Rameau, Debussy) peste care planează aripi îngerești sugerând Psalmii lui David.

Chagall a trăit 98 de ani fără a uita orașul natal. Așa cum scria cândva Ehrenburg, „este singurul mare pictor obsedat în asemenea măsură de locurile unde a copilărit“. De aceea tablourile sale, în pofida unui stil inconfundabil și inimitabil, par „naive“. Însuși pictorul recunoștea că el inventează, nu pictează nimic după natură, grădinile există în închipuirea sa, logodnicii (el cu Bella) zboară peste oraș, micul

negustor călătorește și el prin văzduh etc. A lucrat cu diverse materiale (ceramică, textile), a făcut portrete și artă murală (inclusiv la Metropolitan-Opera din New York), mozaicuri (v. peretele din Knesset, la Ierusalim) etc. De o hărnicie, dăruire și o cunoaștere, puțin obișnuite, a tradiției evreiești (hasidismul, în special) și universale, Chagall s-a impus ca un fenomen „natural“ în marea istorie a artelor plastice.

P.S.: Ne-am referit prea puțin la extraordinara autobiografie a lui Chagall, *Viața mea*, scrisă cu pană de autentic literat. Vom cita doar finalul, scris în 1922: „Poate, Europa o să mă iubească și, o dată cu ea, Rusia mea.“

4.24 „Floarea de cenușă“ a lui Paul Celan (1920-1970)

„Singur sunt, pun floarea de cenușă/ în paharul plin cu negrețuri coapte. Gură surioară,/ tu spui un cuvânt, care trăiește pe mai departe la ferestre,/ și ceea ce am visat se cațără pe mine în tăcere“ (Paul Celan – „Poeme“ – traducere: Luminița Graur și Ion Papuc – Ed. Crater – 1998) sunt versuri exemplare pentru creația unuia dintre cei mai importanți poeți de limbă germană din secolul XX, alături de Rilke, Trakl, ș.a. Născut la Cernăuți, orașul care a adăpostit numeroase personalități de-a lungul timpului, cosmopolit prin vrerea istoriei, astăzi cu totul sărăcit de anii dominației comuniste, sovietice, dar aflat într-o renaștere vizibilă. Celan (Antschel) a studiat în tinerețe literatura și cultura germană și franceză, apoi, în anii războiului îi mor părinții în lagărele transnistrene, iar el, refugiat în România (fapt pe care nu și l-a iertat până la moartea voluntară, provocată în exilul parizian), a fost forțat să lucreze într-un detașament de muncă pe lângă Buzău. A suferit întreaga viață de două mari complexe – cel al culpabilității față de părinții pe care a fost obligat să-i abandoneze (nici nu avea cum să-i salveze) și cel al dublei apartenențe – la evreitate, prin origine și la cultura germană („teutonă“, pentru că „moartea este un meșter din Germania“) pe care a slujit-o mereu, trecând cu un efort supraomenesc peste oroarea de a scrie în aceeași limbă pe care au folosit-o și călăii. După război, stabilit pentru doi ani la București, este prieten cu Alfred Margul Sperber (unul dintre cei mai buni traducători ai lui Eminescu în germană, totodată un poet și un mentor respectat de breasla scriitoricească), Al. Philippide (un valoros „neo-clasic“, poet, critic și istoric literar) Nina Cassian, Maria Banuș, Ov. S. Crohmălniceanu, Horia Deleanu, Petre Solomon (poet și traducător de literatură engleză), Celan fiind și el, pe atunci, preocupat de traduceri (din Cehov, Lermontov). Debutază în 1947, la „Contemporanul“ cu „Todesfuge“ (titlul a fost tradus în mai multe variante, „Fuga morții“, în sensul „fugii“ muzicale, „Tangoul

morții“, „Sonata morții“, etc.), iar la scurt timp pleacă la Paris, unde își va petrece tot restul vieții, ca poet de limbă germană.

Poezia lui Celan, ca orice poezie a unui maestru, mai cu seamă modern, trebuie citită și recită, ea nu-și pierde niciodată prospețimea, prin ineditul metaforic, dar la fiecare reluare își dezvăluie noi profunzimi. Probabil că și tradiția filosofiei germane, ca și semnul tragic, sub care i-a stat destinul, au determinat o asemenea abordare vizionară, care îl detașează de mulți alți poeți de aceeași factură, dar cu o forță de redare de mai puțin răsunet în intimitatea cititorului. Să ne oprim la câteva exemple – „Cu mult înaintea-nserării/ trage la tine cel ce-a schimbat salutul cu întunericul“... „Suflarea nopții ți-e așternutul... te trezește la viață și somn“... „Dintr-o suflare beau ochii celor ce văd și ai celor ce nu văd“ (traducere Maria-Magdalena Anghelescu, din volumele „Mac și memorie“, „Lujerele nopții“, „Din prag în prag“), „Fără liliac îți este părul/ dintr-un ochi într-altul norul trece întocmai Sodomei spre Babel/ precum frunzișul de piatră“... „Cu mâna plină de ore, așa ai venit tu la mine“... „În ochiul lui îți scufunzi sabia“... „Mâncăm merele mușilor“... „Lapte negru al zorilor bem seara“ (traducere Petre Solomon). Alăturarea unor metafore cu sensuri total opuse crează o tensiune aproape insuportabilă, din care țâșnesc eliberate razele unor noi nestemate pe care poezia dinaintea lui Celan nu le-a cunoscut. Este insuficient a spune că el este original, am adăuga faptul că geniul său poetic deschide porți necunoscute. Totodată, o vastă cultură îi susține mesajul, de multe ori versurile necesită comentarii și „descifrări“, fără a profana puritatea poetică. De pildă, „Todesfuge“, în final, cu cele două versuri „părul tău de aur, Margareta/ părul tău de cenușă, Sulamita“: ne permitem să „explicăm“ – Margareta este, probabil, eroina lui Goethe, din „Faust“, deci personifică cultura umanistă germană, în timp ce Sulamita, cea din Biblie, care a fost iubita regelui Solomon și inspiratoarea Cântării Cântărilor (după unele interpretări), reprezintă aici poporul evreu ce a trecut prin Holocaust. Andrei Corbea a publicat în 1998 o carte „Paul Celan și meridianul său“, la Ed. Polirom, în 1998, în care reușește să circumscrie universul poetic al acestui mare creator între „reperele vechi și noi ale unui atlas central-european“. Întreprinderea este instructivă, înțelegem evoluția unor concepte care au evoluat din zona Cernăuților, de pe malurile Prutului, în sudul balcanic, din vremea lui Eminescu și până la Heidegger, filosoful proeminent al culturii germane, în secolul XX.

La Paul Celan, cenușa, culoarea neagră, tonul tragic sunt dominante, ca într-un concert în care aceleași motive se succed și revin, de fiecare dată în altă ordine, în ritmuri modificate, este vorba de intimitate traumatizată: „ochiul tău negru, dintre ochi cel mai negru“.

În „Adevărul literar și artistic“ din 28 ianuarie 2003, într-un interesant eseu,

Nedeea Burcă face o paralelă între poezia lui Fundoianu și Celan, între „deschiderea“ celui dintâi, emul al lui Șestov și „încifrarea“ sensurilor la cel de al doilea, deși Celan a scris un mesaj către cititor, intitulat „Poezia-dialog“ (poezia-sticlă zvârlită în mare) încercând să găsească înțelegerea celor cărora se adresează. Cu ocazia unui seminar organizat la Cernăuți, în iunie 1998, de Institutul Francez, Institutul Goethe și Ambasada Austriei în Ucraina, poeta și eseista Magda Cârnecki a comparat, de asemenea, destinele celor doi poeți originari din Bucovina, afirmând că „astăzi Celan a căpătat o glorie mondială, în timp ce Fondane rămâne încă să fie descoperit... Fondane se angajează pe orizontala exilului terestru, exilului lăuntric... Evrei, poeți, exilați, victime ale unei istorii aberante... ei reprezintă doi versanți exponențiali ai spiritului cosmopolit european în momentul maximei sale plenitudini moderne, ilustrate de avangarda pancontinentală, dar coincizând straniu cu disoluția sa catastrofică“. Despre Celan, Lévinas a spus că a „revelat Insomnia în patul Existenței“. Cuvintele din poemul „Todesfuge“, „săpăm o groapă în văzduh“ au devenit un motiv preluat de mulți scriitori din „literatura Holocaustului“-

În „Adevărul literar și artistic“ din 29 ianuarie 2002, ca și în următoarele trei numere, Felicia Antip reia datele biografice și ecourile operei lui Celan, pe baza unui studiu scris de John Felstiner, publicat în anul 2001, la Yale University Press, „Paul Celan, Poet, Survivor, Jew“. Născut la 23 noiembrie 1920, când orașul natal (Cernăuți) cuprindea un amalgam de naționalități, din care circa jumătate erau evrei, Celan a văzut cum noțiunile de toleranță, interculturalitate se destramă treptat și ireversibil, culminând cu atrocitățile declanșate la 22 iunie 1941. „Nu dormi. Stai de veghe/ Plopii cântă, ei umblă/ alături de soldați. În șanț e sângele tău/...Lumea-i o fiară în chinurile facerii/ despuiată se chircește sub cerul nopții/ Dumnezeu e urletul ei“. Cu totul altă lume a întâlnit Celan la Paris, atât înainte de război, cât și după, i-a cunoscut pe Fundoianu (care a fost în 1944 gazat la Auschwitz), pe Tzara, Voronca, pe mulți scriitori francezi, români în emigrație, germani. Din păcate, viața de familie a poetului, căsătoria cu Gisèle de Lestrang, a cărei mamă era o habotnică (s-a și călugărit), nu a fost mai fericită decât întregul său destin. Poate că una din puținele pagini luminoase din biografia sa a fost perioada bucureșteană (1945-1947) și în special prietenia cu Petre Solomon, traducător perseverent din opera prietenului (în engleză, română), al cărui fiu, Alexandru Solomon, a realizat un film documentar, în anul 2001, cu un titlu inspirat dintr-un joc de silabe, făcut chiar de Celan – Pauloncel și Petronom, de parcă ar fi vorba de două instrumente muzicale.

Dar nu sunt, oare, poeții, „harfe“ mângâiate de adierea vântului ori lovite de sălbatice furtuni? Ne amintim și de un frumos titlu din proza lui Truman Capote, „Harfe de iarbă“... „Timpul ca o coamă de piatră/ și o amplă izvorâre a buclelor

durerii“... „În fântâna ochilor tăi/ spânzuratul își strangulează frânghia“, mostre din poezia lui Celan, din tinerețe.

Admirator al lui Büchner, fiind și laureat al unui premiu cu numele genialului dramaturg din secolul XIX, Celan a fost atras și de personalitatea contemporanului său cu mult mai vârstnic și mai longeviv, Martin Heidegger, care i-a răspuns cu afecțiune la epistole, între ei existând și un schimb de poeme (filosoful își încerca uneori puterile în poezie). Este straniu, cum un fost adept al nazismului, care nu și-a renegat niciodată rătăcirea, a reușit să înțeleagă, cel puțin parțial, drama poetului evreu, supraviețuitor al Holocaustului. La fel s-a întâmplat și cu Emil Cioran.

Paul Celan a vizitat Țara strămoșilor, Israelul, pe care îl considera „patria de neclintit împotriva tuturor ghimpilor de sârmă“. Ștefan Augustin Doinaș se întreba dacă poezia lui Celan se află între „hermetism“ și „absurd“?

Noi am spune că întreaga viață a lui Celan, cel de după al doilea război mondial, se înscrie între amintirea mamei „al cărei păr nu a albit niciodată“ și „cenușiu“ unei existențe, în care urmele fumului din crematoriile Holocaustului s-au depus din abundență, peste indiferența ori meschinele interese ale unor contemporani (precum soția poetului Yvan Goll, care l-a acuzat de plagiat pe Celan). Din acest sediment aparent amorf, ucigător, s-a născut minunata floare „Die Niemandrose“ („Trandafirul nimănu“), adică Marea Poezie.

4.25 Iosif Brodski, un om al timpurilor noastre

„Pentru trei generații a băgat frica în noi diavolul ciupit de vărsat“ scria premonitoriu Osip Mandelștam, referindu-se la Stalin și la urmările probabile ale stalinismului. De la moartea în GULAG a martirului Osip (nume rusesc sinonim cu Iosif), la nașterea, în 1940 a altui Iosif, evreul Brodski, nu a trecut mai mult de un an și ceva. Urmările stalinismului se mai văd și astăzi, mai puțin în Rusia, mai mult în alte țări, chiar și dictatorul Saddam Hussein era un admirator al „generalisimului“, Fidel Castro este și el un stalinist prin formație, astfel că vocea foștilor dizidenți și protestatarilor ruși ar trebui să se facă auzită și astăzi. Iosif Brodski, care a trăit numai 55 de ani, a fost una dintre aceste voci, nu atât împotriva „tătucului“ și urmașilor săi, cât împotriva oricărei împilări și umiliri a demnității omenești. Lupta sa a început de la vârsta adolescenței; la 15 ani renunță la programul de școlar și începe să muncească într-o fabrică, dar nu din rațiuni inspirate de educația comsomolistă, ci pentru că dorea să cunoască viața reală, din afara tiparelor impuse. În paralel învață singur ori cu profesori ocazionali mai multe limbi europene, intelectul său bogat permițându-i o

asimilare rapidă. Începe să facă traduceri din italiană, poloneză, sârbă și, în special, din engleză, editurile solicitându-i colaborarea. În 1964 este adus în fața instanței, judecătoria, o caricatură de magistrat, reproșându-i și condamnându-l pentru parazitism social. Brodski avusese curajul s-o înfrunte, spunându-i că „este poet, iar poezia vine de la Dumnezeu, nu se învață“. Prietenul lui Brodski, Iakov Gordin, care s-a impus, printre altele, cu cartea *Voci în beznă* (a se face deosebire de omonimul său, care a murit în 1909) scria că „Frica de Brodski era și frica monstruoasei pseudoculturi față de cultura autentică“. Condamnat la cinci ani muncă silnică, poetul este eliberat după un an și jumătate, la intervenția multor intelectuali și oameni politici, printre care Sartre, Ahmatova (una dintre cele mai importante poete ruse), Marșak, Ciukovski, analiști de la posturile „Vocea Americii“, „Svoboda“, ș.a. Refuzând să „colaboreze“ cu regimul și cu KGB, Brodski este expulzat în 1972, astfel că următorii 23 de ani de viață îi petrece în S.U.A., unde este primit cu tot respectul pentru înaltul său profesionalism, ca și pentru curajul său. Îi promite secretarului general al PCUS, Brejnev că se va întoarce, viu ori „pe hârtie“. S-a întors, din păcate, numai pe hârtie, astăzi poemele sale fiind cunoscute de iubitorii de poezie, ca și eseurile sale extrem de percutante, referitoare la rolul scriitorului în societate, repulsia față de dogmatism, iubirea pentru tradiția poeziei de valoare, în limba rusă, etc. În 1990, a făcut o vizită în orașul natal, Sankt Petersburg, la invitația primarului reformist Anatoli Sobceak, care i-a oferit un apartament, doar să revină definitiv în Rusia. Brodski nu mai putea să facă pasul pe care l-a făcut Soljenițan, ca și alți literați – dizidenți. Starea sănătății, ca și anii în care s-a adaptat la literatura de limbă engleză, l-au determinat să rămână în S.U.A., nu fără o strângere de inimă, pentru că el știa că „limba este un element superior și mai vechi decât statul“ (cum îi scria lui Brejnev) – „Ne risipim în lume. Doar moartea/ ne mai adună/ Înseamnă că nu există despărțiri“, scria într-un poem Brodski. „Singura religie este poezia“, afirma, iar critica literară din Rusia îl consideră tot mai mult un „al doilea Pușkin“, datorită forței verbului său, a inventivității lingvistice și metaforice. Totodată el a rămas mereu atașat tradiției strămoșilor săi, iudaismului, atașament exprimat strălucit în poemul „Cimitirul evreiesc din Leningrad“, din care cităm – „În această lume ireversibil materială/ Au învățat Talmudul, au rămas idealiști/ Poate au văzut mai departe/ Poate că au crezut orbește/ Dar și-au învățat copiii să fie mai răbdători/ Au devenit mai dârji/ Ei n-au semănat grâul/ Ei înșiși au intrat în pământ precum bobul de grâu“. Brodski a primit premiul Nobel în 1987, după Ivan Bunin, prozator de excepție, emigrat la Paris după primul război mondial, ca și după Pasternak, un alt mare poet evreu de limbă rusă. Aceștia sunt scriitorii de limbă rusă care s-au bucurat de laurii supremi. Brodski are la activul său șapte volume de versuri – *Poezii și poeme* (1964), *Stație în pustiu* (1967), *Sfârșitul unei epoci minunate* (1972), *Parte de vorbire* (1972),

Noi stanțe din august (1975), *Elegiile Romei* (1976), *Urania* (1987), ca și un volum de dramaturgie, *Marmura* (1980), de eseuri *Mai mic decât unitatea* (1986), multe alte articole și interviuri, schițe, ș.a. publicate în reviste de cultură, literatură, politică. El a fost un admirator constant al lui Dostoievski, nu numai pentru profunzimea prozei acestuia, ci și pentru puterea de stăpânire a verbului limbii ruse, tot astfel cum Dostoievski îl admira pe Pușkin pentru măiestria artistică. Spre deosebire de limba engleză, unde dominantă este alternativa „ori-ori“, limba rusă îl are pe acel „Cu toate că“, expresie a unei atitudini, după cum opiniază Brodski. Iar despre destinul său, poetul scria: „Eu am mâncat pâinea exilului, fără să las firimituri/ Le-am permis fibrelor mele oricare sunet, în afară de urlet/ apoi am șoptit/... Cu durerea mă simt solidar/ până când nu-mi va fi astupată gura cu glină/ voi rosti doar cuvinte de recunoștință“... „Cu fiecare nou anotimp/ mă felicit că exist“... „În general, nu încap în doială că o carte e mai puțin finită decât un om. Chiar și cea mai prost scrisă supraviețuiește autorului său... Apetitul pentru dimensiunea postumă este ceea ce pune în mișcare condeiul.“ De o mare forță dă dovadă poetul și eseistul în registrul ironic și satiric: „Se dezvinovățește Marx degeaba/ Eu trebuie să fiu executat în grabă“... „Palatul de Iarnă a fost luat, spune povestea/ Djugașvili stă într-o conservă de pește“... „Viața e ca untul pus pe pâine/ Noi ne gândim la mesele de mâine.“

A cita din Brodski este o aventură riscantă, construcția poemelor, de o soliditate clasică (realmente amintind de Pușkin, fără a-l „reîncarna“), fiind dificil de a fi abordată fragmentar, mai cu seamă că bogăția lingvistică nu este la îndemâna oricărui traducător.

4.26 Saul Steinberg – caricaturistul secolului XX

Înainte de a ne referi la opera „tragicomică“ a graficianului de geniu care a fost Saul Steinberg, vom trece în revistă reperele biografiei sale. S-a născut la Râmnicu Sărat, la 15 iunie 1914 și a murit la vârsta de 84 de ani. Tatăl său a fost tipograf, apoi fabricant de carton (n.n. în engleză „cartoon“ se numesc desenele animate, iar graficienii se numesc și „cartoonists“). În 1924 învață la liceul Matei Basarab din București, iar în 1932 urmează cursurile Facultății de Litere și Filosofie, părăsindu-le în 1923, când se înscrie la Milano la Facultatea de Arhitectură. Este influențat de cubism, deși epoca acestuia era la apus. Călătorește în Marea Mediterană, Grecia, Turcia. În 1936 își începe cariera la publicația „Bertoldo“ din Milano. În 1940 devine cunoscut și în Europa, cu desene, caricaturi, obținând și titlul de doctor în arhitectură. În 1941 părăsește Italia fascistă, ca urmare a înăspririi măsurilor antievreiești, ajungând în

S.U.A., Santo Domingo. Publică desene în „The New Yorker“. În 1942 se înrolează în marina militară, în anul următor fiind detașat în China, apoi în Italia. În 1946 este reporter la Procesul de la Nürnberg, locuiește un timp la Paris, în Mexic, la Hollywood, Palermo, călătorește în America de Sud, revine la Paris în 1955, străbate URSS, ajunge apoi în Alaska, urmează Atena, Bruxelles, din nou Africa, Israel, Japonia.

Saul Steinberg n-a fost un simplu globe-trotter, el și-a dedicat timpul cunoașterii oamenilor, peisajelor, graficii, expozițiilor numeroase, publicării în reviste, ziare, cărți a unei creații de sute și mii de desene de o excepțională originalitate. Printre artiștii care s-au inspirat, în România, din creația sa au fost Florin Pucă, Benedict Gănescu și, credem, Albert Poch. Nu există desen, caricatură care să nu aibă un miez umoristic-moralizator, iar estetica este impecabilă, linia sa trăiește ca și cum Dumnezeu a creat lumea din linii.

„Una din atracțiile obișnuite ale vizitelor noastre la New York era să luăm masa cu Saul Steinberg“, scria Saul Bellow, care compara umorul graficianului cu cel al lui Cehov, prin puterea de sugestie (în discursul comemorativ din 1999). O caricatură înfățișează evoluția faunei pe două scări diferite: pe o parte omul, pe cealaltă lumea zoologică, ambele scări având drept finalitate: vulturul dominator. Despre Saul Steinberg a scris colegul său de la „Matei Basarab“, criticul israelian Iosef Eugen Campus, care a corespondat cu celebrul artist. A existat și o corespondență Eugen Ionescu-Saul Steinberg, spiritele celor doi creatori fiind apropiate. John Updike, Norman Manea i-au fost prieteni și admiratori. „Eu sunt unul dintre puținii care continuă să deseneze după încheierea copilăriei“, scria despre sine artistul, considerat de Norman Manea un „dadaist“. „Desenele sale sunt inenarabile“, scria Radu Cosașu, iar Serghei Eisentein mărturisea că desenele lui Steinberg îl inspiră pentru regia de film. Rolland Barthes l-a întâlnit pe Steinberg în 1977 și a fost cucerit de arta acestuia, numind-o „un nou labirint ce nu mai are nevoie de noi“. Comparat cu Picasso, Klee, Marcel Duchamp, Saul Steinberg s-a bucurat de o celebritate meritată. Deși nu a revenit în România, el privea cu nostalgie diapozitive, fotografii, filme cu imagini din Bucureștiul interbelic, pe care nu l-a uitat. „Era un scriitor care desena“, acesta a fost genialul Saul Steinberg, originar din România, evreu, după cum se specifica în diploma de doctor în arhitectură, obținută în Italia anulului 1940.

4.27 Elie Wiesel – „flacăra speranței“

Născut la Sighet, Elie Wiesel a fost deportat, împreună cu familia, în 1944, la Auschwitz, unde au fost ucise aproape toate rudele sale (părinți, frați). A trăit, după

război, câțiva ani la Paris, apoi în S.U.A., la New York. În 1949 a fost corespondent al cotidianului israelian „Yediot Aharonot“, apoi în 1957 colaborează la Jewish Daily Forward. După o întâlnire memorabilă cu François Mauriac, care a izbucnit în lacrimi ascultându-i relatările din lagăr, Wiesel se îndreaptă spre literatură. În 1956 scrie romanul „Un di Velt geschvingn“ (în idiș, „Și lumea a tăcut“), tradus în 1958, în franceză, sub titlul *La Nuit* cu o prefață a lui Mauriac.

În 1986, Ronald Reagan îi acordă Medalia de Aur cu prilejul aniversării a 200 de ani de la declararea Independenței S.U.A., numele său fiind gravat pe soclul Statuiei Libertății. Congresul American i-a acordat, de asemenea o distincție, ca omagiu pentru modul cum a ținut trează conștiința lumii față de ororile Holocaustului. Este Doctor Honoris Causa a peste 55 de Universități din lume, a fost profesor la Universitatea din Boston, a primit numeroase distincții internaționale; tot în 1986 a fost distins cu Premiul Nobel pentru Pace, deși putea să primească același premiu și pentru literatură. Elie Wiesel este și un mare scriitor. Dintre cele 40 de cărți publicate, amintim: *Noaptea, Zorile, Accidentul, Cerșetorul din Ierusalim, Al cincilea fiu, Toate fluviile curg spre mare, Și marea nu se umple, Testamentul, Celebrări hasidice, Celebrări biblice, Celebrări talmudice, Nebuna dorință de a dansa*, ș.a., multe dintre ele traduse în românește și comentate în presa culturală. La ultima vizită, când s-a înființat sub președinția sa Comisia de studiere a Holocaustului în România, Wiesel s-a exprimat ambiguu, fapt exploatat de cercurile negaționiste, antisemite. El a dorit să sublinieze participarea regimului antonescian la Holocaust, fără a incrimina poporul român, pe care îl respectă, ca umanist recunoscut. Însuși Wiesel a spus cândva că fanatismul poate fi un grav pericol și atunci când pornește din cercuri evreiești.

Întrebările puse de Wiesel-copil, de Wiesel-omul matur sunt existențiale. „Omul se ridică, pe sine, spre Dumnezeu prin întrebările pe care le pune“... „Poate muri Dumnezeu în sufletul unui copil?“, este cea mai gravă întrebare. Wiesel s-a ridicat deasupra disperării din anii Holocaustului, a devenit un luptător, dar și un umanist, un antiextremist.

Când a primit Nobel-ul, Wiesel a declarat: „Nu am dreptul să vorbesc în numele celor morți... Am văzut copii condamnați să nu îmbătrânească niciodată, bătrâni care nu mor, ei au dispărut, asta e tot... O memorie rănită... căutând să înțeleagă și să se facă înțeleasă.“

Wiesel nu a uitat niciodată chipul tatălui său, pe care nu l-a cunoscut îndeajuns. Scriitorul avea 16 ani când aproape toată familia i-a fost ucisă. Nici Sighetul copilăriei nu mai este azi ceea ce a fost. Puțini evrei mai locuiesc în Maramureș. Holocaustul nu a ucis numai oameni, el a distrus locuri, tradiții, a oprit, pentru unii, timpul.

Wiesel și-a căutat salvarea în scris, dar și în tradiția hasidică. Hasizii știau să

danseze, să se bucure chiar și atunci, când flăcările, marginea prăpastiei era aproape. Nu spune cântecul că „lumea e un podeț îngust, dar nu ne este teamă“?

Neuitat va fi și momentul bar-mitzvei, când Elie a primit în dar, un ceas. Ceasul n-a mers în favoarea copilului de 13 ani, dar copilul a rămas în viață. Chemat ca martor la procesul călăului din Lyon, Klaus Barbie, Wiesel spunea: „Nu simt față de acuzat nici un fel de ură. Nu l-am întâlnit niciodată. Dar am întâlnit asasini ca și el... Nu toate victimele lui Hitler erau evrei, dar toți evreii erau victime... Toți care au suferit alături de noi, creștini ori laici sunt frații noștri.“ Acesta este adevăratul Elie Wiesel. El consideră că numai condamnarea crimelor poate asigura supraviețuirea omenirii după Holocaust. Este greu de explicat cum, după milenii de civilizație, barbaria a intervenit în toată sălbăticia ei, în istoria Europei și a omenirii.

Vizitând Wannsee, locul de agrement de lângă Berlin, unde, în ianuarie 1942, capii naziști (eșalonul secund) s-au întâlnit spre a preciza „soluția finală“, Elie Wiesel încearcă să înțeleagă cele petrecute. „E cu puțință să fie adevărat?“ Cinicii negaționiști spun că nu este adevărat. Wiesel este unul dintre miile de martori, dintre supraviețuitori. Adresându-se Domnului el spune: „Dă-ne altă minte, ca să Te putem înțelege.“ Așa spuneau și evreii după pogromurile lui Bogdan Hmielnički. Nu păcatele evreilor i-au pedepsit, numai fanaticii religioși ar putea afirma o asemenea absurditate. Elie Wiesel a fost numit de contemporani „flacăra speranței“.

Preluând vorbele Ecleziastului „Toate fluviile curg spre mare și marea nu se umple“, Elie Wiesel readuce vocea înțeleptului în miezul unui „ev nebun“, al unor vremuri însângerate. Vocea sa este necesară ca și vocea Ecleziastului.

4.28 Actualitatea ideilor lui Martin Buber

Cititorul de limbă română are la îndemână o interesantă carte scrisă de Marin Buber în 1923 (în limba germană), publicată în traducere românească de Editura Humanitas, în 1998, *Eu și Tu* în colecția de filosofie coordonată de Sorin Vieru. Introducerea la varianta românească era scrisă de regretatul poet și om de aleasă cultură, Ștefan Augustin Doinaș. Martin Buber este considerat și astăzi mai puțin un filosof și mai mult un interpret al tradiției iudaice. Dacă judecăm cu atenție contribuția fiecărui filosof, putem constata că nimic nu a fost nou sub soare, fiecare filosof are un înaintaș pe care îl poate interpreta în modul său propriu. Tradiția iudaică este o sumă de judecăți, de „legi“, de cutume, iar existența ei este o parte a existenței spiritului uman, a istoriei universale. Buber a fost un mare cunoscător al hasidismului, în 1908 el a publicat una dintre cele mai originale cărți în acest domeniu, *Legendele lui Baal-Șem*, o

„rescriere“ a tezaurului spiritual creat de inițiatorul hasidismului și de urmașii săi, după ce în 1906 publicase *Povestirile rabinului Nahman* (carte tradusă în românește la Editura Hasefer). Vom încerca să explicăm de ce a fost original Martin Buber și de ce ideile sale sunt actuale. Născut la Viena în 1878, el a avut o pregătire solidă din fragedă tinerețe, în domeniul iudaismului (bunicul său era un învățat recunoscut în lumea evreiască est-europeană), iar sionismul a fost pentru Buber prima chemare ca aspirant la valorile moderne ale poporului evreu. Spre deosebire de Th. Herzl, el a evitat politizarea sionismului, punând accentul, ca și Ahad Ha-Am, pe educația tinerilor și pe cultură, în genere. Nimeni nu poate nega rolul covârșitor al lui Herzl în promovarea ideii de Stat evreu, dar era nevoie și de un îndemn la pregătirea prin cultură a acestui pas important în istoria evreilor. Buber a găsit în hasidism o sursă de inspirație pentru calea aleasă – anume, desprinderea de nevoile „materiale“, de scopurile imediate și apropierea de ideea autoperfecționării, autoeducației, sub veșnica lumină a Cuvântului, a credinței în ceva mai presus de „pământesc“, condiție a păstrării ființei umane în normalitatea morală. „Cuvintele trebuie rostite astfel, ca și cum cerul s-ar deschide în tine. Tu nu trebuie să porți pe limbă cuvântul, ci tu trebuie să exiști în el“, este îndemnul pe care îl rostește Baal Şem Tov, interpretat de Martin Buber și credem că are perfectă dreptate. Cu trei ani înainte de a muri, în 1962, Buber a publicat la editura Schocken Books din New York o carte în care și-a sistematizat „descoperirile“ în domeniul hasidismului – „Ten rungs“ (Zece trepte), titlu inspirat de cunoașterea Cabalei, dar cartea având un fundament preponderent etic. În prefață este citat un învățat, Yehudi, care spune că a repeta cuvântul „justiție“ înseamnă a urma această chemare, evitând „injustiția“. Aparent simplu, sensul afirmației este profund moral – de obicei, unui act de dreptate nu-i urmează obligatoriu un alt act de dreptate, injustiția fiind mereu prezentă, ceea ce ni se pare a fi real. Menirea învățaților este de a păstra simțul dreptății, de a-l păzi prin cuvânt și credință în această dreptate.

Buber a fost un adept al ideilor socialiste, un adversar al oricăror războaie, a militat pentru pacea cu arabii, dar contribuția sa în plan cultural a fost prioritară. Împreună cu Franz Rosenzweig a elaborat criterii de translație a Bibliei în limba germană, act temerar, dacă ne amintim că lui Martin Luther îi aparține versiunea literară în limba germană a Vechiului și Noului Testament. Buber a tradus în germană originalul ebraic, ceea ce nu a făcut Luther. Între anii 1938-1951 el a trăit și a predat filosofia socială în Ereț Israel, unde a publicat în ebraică o carte importantă *Credința profetică*. Ceea ce îl deosebește pe Buber de alți învățați ai secolului XX este tendința permanentă de a aduce credința în intimitatea omului, după exemplul hasidic. El aprofundează ideea de Dumnezeu prin personalizarea imaginii, introduce dialogul ca mijloc de cunoaștere și autocunoaștere, înțelegerea „eternului“ prin trăirea intensă a

zilei, a cotidianului, fără a părăsi o clipă principiile eticii biblice, ale eticii în genere. Max Dimond l-a numit pe Martin Buber „un existențialist evreu“, caracterizare care nu se poate aplica altor învățați contemporani cu el. Numeroși teologi creștini au preluat și dezvoltat ideea „dialogului“ dintre om și Dumnezeu, de la Martin Buber. Indiferent de modul cum este apreciată filosofia sa, dacă a fost sau nu a fost filosof, Martin Buber și-a îndeplinit menirea pe acest pământ – a făcut tot ce i-a stat în putință de a ne face să ne apropiem între noi și totodată de Binele spre care tindem asimptotic de mii de ani.

PARTEA II

EVREII DIN ROMÂNIA

Cap. 1 Demografie, evoluții (sec. I-XIX)

Prima dovadă a existenței evreilor pe teritoriul actual al României este o monedă din bronz, emisă de Simon Bar-Kochba în anii 133-134 e.n. Bar-Kochba a fost conducătorul ultimei răscoale a evreilor din Palestina împotriva romanilor. O altă dovadă este o diplomă militară acordată unui veteran din Caesarea, oraș construit de romani în Palestina. Mai sunt și alte dovezi, din sec. II-IV. Din surse indirecte se presupune că primii evrei au venit în Dacia în sec. I î.e.a. (fiind comercianți) prin Tomis, Romula (azi, Caracal), Dierna (Orșova), Pojejena. Legiunea XIII Gemina, cu combatanți din Palestina a venit în sec. I. e.n. prin Orșova, spre Apulum (Alba Iulia), Potaissa (Turda), Porolissum (Zalău). Legiunea era însoțită de comercianți evrei. Până în sec. XV, prezența evreilor în Țările române nu este clar dovedită, dar sporadic au fost, desigur, evrei pe acest teritoriu, unii cunoscuți ca medici, tâlmaci, reprezentanți cu diverse însărcinări. De asemenea, după distrugerea Kaganatului khazarilor în sec. XI-XII au venit pe teritoriul românesc mase de khazari iudaizați, așa-numitul „cel de al treisprezecelea trib“. Prezența acestora este simțită în mitologia populară, prin denumirea de „Uriași“, „Oameni roșii“, „Jidovi“. Numeroase localități românești au ca rădăcină cuvântul „jidov“, care, până în secolul XIX nu avea nuanță peiorativă. De asemenea apare denumirea de „Cozari“, „Coziacii“. Până în sec. XIX evoluția demografică nu a fost urmărită; se știa că în Transilvania la anul 1725 erau aproape 10.000 de evrei. În Moldova populația evreiască a crescut în sec. XIX de la 20.000 la

200.000, iar în Valahia de la 10.000 la 70.000. Începând din sec. XVI au venit, de la sud de Dunăre, evreii sefarzi de limbă ladino. Evreii așkenazi, de limbă idiș au venit din Polonia, Galiția, Rusia, țările de limbă germană. În sec. XX, în toate județele și centrele județelor existau comunități evreiești .

Cap. 2 Viața comunitară

În București evreii au fost prezenți încă din 1550, existând atestări documentare. În același timp ei se stabilesc și la Iași. Negoțul practicat de evrei convenea domnitorilor, boierimii și favoriza legăturile cu Poarta otomană, cu alte puteri vecine. Așa-numita cămătărie, adică împrumutul de bani cu dobândă, care era de fapt o activitate bancară în formă primară, era încurajată de principii europeni și se regăsea în viața economică a Țărilor Române.

Pogromurile lui Hmielnițki, în sec. XVII au silit refugiul în aceste locuri a unei părți din evreimea Ucrainei, Galiției, Poloniei. În sec. XVII se formează comunități în Timișoara, Cernăuți, Suceava. În sec. XVII-XIX viața comunitară evreiască se organizează, există școli, sinagogi, cimitire, se țin registre de evidență. În Țara Românească, Moldova, forul suprem al evreimii este „hahambașia“, instituție creată după model turcesc. În Banat și în Bucovina există un staroste-jude. În Transilvania era Landes-rabinatul.

În 1756, domnitorul Moldovei, Constantin Racoviță numea un Hahambașa, prin hrisov domnesc. În acte se scria: „breasla jidovească“, care nu era un peiorativ. Uneori apăreau acuzații de „omor ritual“, dar cazurile nu au fost frecvente, ca în Evul Mediu occidental. Domnitorul Mihail Racoviță, în sec. XVIII s-a lăsat antrenat într-un proces de acest gen, spre oprobriul reprezentanților unor țări europene. S-a dovedit că motivul nedeclarat erau lăcomia și jaful. În Banat, politica antievreiască a Mariei Theresa a fost abandonată de fiul acesteia, Iosif II.

Printre personalitățile evreiești în sec. XVI-XVII amintim pe rabi Josef del Medigo (1591-1655) care a trăit la Iași, circa 11 ani și a fost înmormântat la Praga, lângă celebrul rabin Loew. Tot la Iași a locuit rabinul Nathan Hannover, care în 1660 a condus o ieșivă. Între 1706-1711 păstorește obștea ieșeană rabinul Petahia ben David Lita, venit din Galiția, un erudit iudaist.

În Muntenia, eruditul Daniel de Fonseca, personalitate europeană sprijină sub aspect cultural acțiunile Principelui Nicolae Mavrocordat. Evreii s-au remarcat ca meșteșugari, chiar artiști populari (olari, iconari). Cimitirele sunt dovezi ale existenței și coexistenței evreo-române, pietrele tombale, multe din ele fiind executate de meșteri

români.

În spațiul transilvan a fost o efervescentă viață culturală, schimb de cărți, înființarea unor biblioteci, în sec. XVI-XVIII, în special de literatură religioasă (Tora, Talmud, Midrașuri).

Cap. 3 Emanciparea, modernitatea (sec. XIX-XX)

Revoluțiile de la 1848 au adus în țările europene semne indubitabile de modernizare sub toate aspectele.

Evreii din Țările Române au privit cu încredere și speranță acest proces, personalități din rândul lor participând direct (Daviciou Bally, C. D. Rosenthal, Barbu Iscovescu, ș.a.).

Încă din 1817, Calimachi-Vodă dăduse o prăvilă (Codul Calimachi) prin care „Jidovii au voie să cumpere case și dughene în orașe“).

Iuliu Barasch, Iuliu Popper sunt în a doua jumătate a veacului XIX personalități de tip modern, primul trăind în București ca deschizător de noi căi pentru evreimea locală, celălalt, Popper ca explorator ajuns până în Țara de Foc. În 1859, locuiau în București circa 5000 de evrei, iar la anul 1900 erau 40.000, adică aprox. 15% din populația Capitalei: Evreii din Ardeal au primit drepturi cetățenești, în cadrul Austro-Ungariei, în anul 1867. În Regat (Moldova și Muntenia), mai exact în Principatele Unite ce vor deveni regat după războiul de independență (1877), situația evreilor era incertă. Constituția din 3 iulie 1866, prin art. 7 prevedea drept de cetățenie pentru străini de rit creștin. Era una dintre cele mai retrograde prevederi din Europa, care avea ca scop frânarea imigrației evreilor din țările vecine. Evident, imigrația nu s-a redus, iar drepturi cetățenești s-au acordat abia în 1923, prin noua Constituție. În cultura română s-au afirmat mari filologi, Moses Gaster, H. Tiktin, Lazăr Șăineanu, în economie o serie de întreprinzători au adus un impuls în industrie, comerț, finanțe. Se acorda cetățenia în cazuri speciale.

La Războiul de Independență din 1877 și la cel de Întregire a Neamului au participat mii de militari evrei.

Mauriciu Brociner a fost alături de Valter Mărăcineanu în Războiul din 1877, apoi a ajuns la Curtea regală, a fost avansat la gradul de general (în rezervă). A murit în 1946. În paralel cu emanciparea evreilor a apărut și antisemitismul doctrinar (deosebit de cel teologic) inițiat de filosoful Vasile Conta. În 1923, când se vota Constituția modernă a României, Corneliu Zelea Codreanu îl împușca mortal pe prefectul Manciu, din Iași. „Căpitanul“ cum avea să fie numit în cadrul Mișcării Legionare pe care o

inițiasse, împreună cu tatăl său, prof. Zelinski, a fost achitat din motive greu de înțeles. Pentru evrei dilema era: ghetoul spiritual ori asimilarea. Drama „Manasse“ a lui Ronetti-Roman, pusă în scenă la Teatrul Național în 1904, exprima această dureroasă alternativă. Mihail Sebastian, care s-a considerat un om al acestui pământ, un „om de la Dunăre“ (Brăila, locul de naștere) a întâmpinat prejudecata lui Nae Ionescu, care considera că „evreul trebuie să sufere“. Eliade, Cioran, Camil Petrescu, Ion Barbu se asociază „idealurilor“ legionare fiecare suferind, în felul său, o evoluție. A. C. Cuza rostește de la tribuna Parlamentului discursuri provocator-antisemite. În decembrie 1937, formează cu Octavian Goga un guvern cu obiective rasiste, fâțiș antisemite. Evreii își pierd drepturile câștigate prin Constituție. Carol II impune dictatura regală în februarie 1938, încearcă o apropiere de Occident, apoi de Hitler, iar la 4 septembrie 1940 este izgonit din țară de generalul Antonescu, venit la putere alături de Horia Sima, noul șef al Legiunii, după uciderea lui Codreanu în 1938, la ordinul lui Carol II. În iunie, 1940 României i se smulg Bucovina și Basarabia, iar la Dorohoi are loc un pogrom provocat de un locotenent violent antisemit. Până la izbucnirea războiului, în 22 iunie 1941, când România alături de Germania nazistă, pornește „campania în Răsărit“, evreimea a avut câțiva lideri de mare valoare: dr. Adolf Stern, Șef Rabinul dr. I. J. Niemirower, dr. Wilhelm Filderman, și tânărul Șef Rabin din 1940, dr. Alexandru Șafran. În România Mare locuiau circa 800.000 de evrei.

Sionismul era reprezentat prin numeroase organizații de tineret, de adulți, de femei, de orientări diferite (stânga, dreapta, religioși).

Guvernul Antonescu a introdus măsuri severe, antievreiești, prin legi, decrete, toate direcționate spre degradarea economică, socială, politică a populației evreiești sub sloganul luptei contra „iudeo-bolșevismului“, noțiune absurdă pentru cine cunoaște elementele iudaismului. Prin intrarea României în război, politica antievreiască devine Holocaustul din România.

Cap.4 Holocaustul și noua dictatură postbelică

Numărul evreilor uciși în cadrul derulării soluției finale nu poate fi stabilit cu precizie. Exterminarea sălbatică a unor colectivități întregi a fost realizată fără întocmirea de certificate de deces. Recensămintele și analizele statistice au dus la estimarea unui număr de circa 6 milioane de evrei uciși în Europa ca urmare a derulării „soluției finale”.

În România, Holocaustul a început odată cu războiul. Între 28 Iunie - 1 Iulie 1941 au fost declanșate pogromul de la Iași și „încărcarea”

evreilor în trenurile morții. În urma acestei acțiuni au fost uciși circa 12 000 evrei. Au urmat asasinările în masă comise de trupele române și de unitățile germane de ucigași în uniformă (Einsatzgruppen) care înaintau în nordul Bucovinei și în Basarabia, cărora le-au căzut victimă zeci de mii de evrei. Aceeași soartă au avut-o și evreii din teritoriul situat între Nistru și Bug, pus sub administrație românească și denumit Transnistria.

La 9 Octombrie 1941 au început deportările din teritorii care nu au fost niciodată sub ocupație sovietică (Bucovina de Sud și fostul județ Dorohoi). Aceeași soartă au avut-o evreii din Basarabia și Bucovina de Nord care au supraviețuit execuțiilor în masă. Numărul celor ce și-au pierdut viața în teritoriile aflate sub administrația guvernului Antonescu în timpul celui de al

II-lea război mondial, pentru vina de a se fi născut evrei, este estimat la peste 280 000.

Neuitați vor fi martirii acestui masacru „tăcut”, cum a fost numit impropriu, pentru că nimeni nu știa „nimic”. După cum nu va fi uitată Viorica Agarici și alți Drepti ai Popoarelor. Oamenii politici au încercat să intervină, între ei chiar Iuliu Maniu, Gh. Brătianu, dar fără rezultate. Regina-mamă Elena, mitropolitul Ardealului Bălan au avut mai mult succes.

După 1942, Antonescu a redus și apoi a oprit deportările, din cauza dezastrului de la Stalingrad. El a încercat o pace separată, gest disperat, care nu i-a salvat viața. În 1946 a fost executat la Jilava după un proces în care a fost declarat criminal de război, ca aliat perseverent al lui Hitler.

La terminarea războiului, în România (fără Basarabia, Bucovina de Nord, Cadrilaterul, dar cu Ardealul de Nord recuperat) trăiau 400.000 de evrei, adică 50% din populația antebelică, însă granițele, cum am arătat, erau altele. Regimul instaurat în prezența trupelor sovietice era de tip totalitarist.

În noiembrie 1946, alegerile sunt falsificate, în 1947-1948 liderii partidelor neafiliate polului PCR sunt arestați ori fug în Occident, la 30 decembrie 1947 regele Mihai este izgonit, în 1948 PCR și PSDR (stânga) se unifică într-un partid unic, PMR, Gheorghiu-Dej, Vasile Luca, Ana Pauker, ș.a. devin noii conducători. Securitatea creată de ofițeri ai NKVD și colaboraționiști din cadrul Siguranței preiau controlul absolut, sub conducerea PMR, adică a unor lideri ce se mai luptă pentru putere. În 1952, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Ana Pauker sunt excluși din PMR, Gheorghiu-Dej devenind, practic, dictator cu o camarilă restrânsă.

Industrializarea, socializarea forțată a agriculturii crează un sistem bazat pe o desfacere în țările socialiste, în primul rând în URSS. „Războiul rece” a durat circa 30 de ani. Evreii au primit, în parte, cu bucurie noul sistem, care prin legislație excludea antisemitismul, dar alții au plecat în Israel în anii 1946-1949, apoi s-a oprit emigrarea. În 1959 s-a reluat această emigrare, cu diverse restricții, iar, în 1968, dictatorul

Ceaușescu a reușit „performanța“ să obțină dolari pentru fiecare evreu emigrat în Israel.

Din 400.000 de evrei în 1945, astăzi sunt în jur de 10.000. România era, înainte de război, a patra țară din lume ca număr de evrei (locuitori ai ei). Cifrele sunt grăitoare. După 1989 au început să vină unii evrei din Israel originari din România.

Cap.5 Păstori spirituali ai evreilor (sec. XVI-XIX)

În sec. XVI, unul dintre fruntașii evreimii sefarde din Imperiul Otoman, don Josef Nasi a susținut venirea la tronul Moldovei a lui Alexandru Lăpușeanu, apoi a intervenit în favoarea fiului acestuia, Bogdan. Puțin numeroși în nordul Dunării, evreii cunoșteau fama acestui învățat. În București s-au găsit pietre tombale evreiești din sec. XVII ceea ce înseamnă că existau slujitori de cult, implicit, și păstori spirituali. În anii domniei lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714), secretar și preceptor al fiilor domnului era un evreu din Florența, Anton del Chiaro. În scrierile sale a deplâns starea materială a unor conaționali și, desigur, nivelul lor cultural.

Despre comunitățile din Moldova, unde populația evreiască a fost mai numeroasă, se știe mai multe. La Dorohoi există pietre tombale din sec. XVII, iar comunitatea a fost condusă de rabini. Se știe că la anul 1824 a fost înmormântat Matatiah Calman, fiul rabinului din Ștefănești. În jurul lui 1850 a fost rabin la Dorohoi Moșe Zvi (mort în 1886), apoi Haim Taubes (până în 1909), Berl Drimer (până în 1940), Refuel Gluckman. Hasidismul și-a pus amprenta pe viața spirituală a tuturor comunităților din nordul Moldovei în sec. XVIII-XIX. Se mai cunosc nume de rabini dorohoieni, din surse indirecte: Șemaia, Menahem Mendel, Șlomo, Așer Zelik, Israel, Iehoșua, Baruh, Iaakiv, Iehuda (sec. XVIII).

În prima jumătate a sec. XIX în târgurile moldovenești Burdujeni, Lespezi, Frumușica (Botoșani), Ștefănești funcționau hahami ori rabini ca păstori ai obștii. Orașul Roman are legendele lui. Astfel, în vremea lui Bogdan Chiorul, fiul lui Ștefan cel Mare a fost adusă la Roman o Toră care a fost cunoscută ca o comoară a Sinagogii din lemn, fiind mistuită de flăcări în incendiul din 1830. Se presupune că din sec. XVI erau acolo slujitori ai cultului mozaic. Înainte de 1825 a fost rabin în oraș Iancu Beres. S-au construit o serie de sinagogi de-a lungul secolului. Între personalitățile rabinice din cele trei zone românești, se remarcă Nathan Hannover, în Moldova din sec. XVII, Malbim în sec. XIX, în Muntenia și Moldova reunite și Aron Chorin în Transilvania. În relațiile domnitorilor cu evreii, în prima jumătate a sec. XIX exista funcția de hahambașa, turco-ebraic, însemnând „cap religios“.

Prin modernizarea vieții sociale și politice, apariția presei evreiești de limbă

română, a avut loc o renaștere spirituală, a apărut sionismul, comunitățile evreiești s-au apropiat între ele. Marile personalități au venit în sec. XX.

Cap. 6 Atitudinea față de evrei în istoria literaturii române

Printre momentele de caldă prietenie între un mare scriitor român și un merituos scriitor evreu putem aminti de relația dintre I. L. Caragiale și Ronetti-Roman. S-au cunoscut la Iași, la ședințele „Junimii“ și s-au împrietenit pe viață. Era în anul 1878, iar Maiorescu a semnalat prezența lor în jurnalul personal. Tot Maiorescu avea invitați la cină, adeseori, pe Eminescu, Caragiale, Ronetti-Roman ș.a. Deși publicistica lui Eminescu conținea acuze considerate astăzi antisemite, omul Eminescu a știut să aibă prieteni printre intelectuali evrei: Moses Gaster, Ronetti-Roman ș.a. Despre evrei s-au exprimat cu considerație și apropiere sufletească Ion Heliade Rădulescu, Al. Macedonski, Mihail Sadoveanu, N. D. Cocea, Panait Istrati, ș.a.

Profesorul George Voicu a studiat și „antisemitismul literar“, printre alte forme de antisemitism. Ne vom opri la câteva exemple.

La Hașdeu și Eminescu, accentul cade pe politic, creațiile lor nefiind afectate de această manifestare.

La fel este cazul Xenopol, istoric care a publicat articole antisemite, tratând istoria evreilor și românilor cu mai mare obiectivitate.

Regretabilă a fost atitudinea față de Moses Gaster, H. Tiktin, Lazăr Șăineanu din partea autorităților și unor intelectuali din România.

Deși erau filologi, savanți de frunte, ei au fost nevoiți să-și părăsească țara natală din cauza persecuției ori marginalizării.

Drama „Manasse“ a lui Ronetti-Roman a fost elogiată de Pompiliu Eliade, Ilarie Chendi, Al. Davila (directorul Teatrului Național din Iași, Mihail Dragomirescu, N. D. Cocea, Tudor Arghezi. În „Semănătorul“ din martie 1905, un oarecare I. Scurtu punea succesul dramei pe seama „oculței evreiești“.

Au urmat atacurile lui Nicolae Iorga și A. C. Cuza, în aceeași direcție. În 1913, E. Lovinescu ia apărarea lui Ronetti-Roman și a piesei sale. În 1906, Iorga afirmă că evreii nu au ce căuta în literatura română, necunoscând bine limba. Generalizarea, era păguboasă și falsă totodată (vezi Gaster, ceilalți filologi evrei).

Iorga vorbea de un „instinct al limbii“, luând exemplul lui Eminescu. Dacă amintim aici că Pușkin și Lermontov, mari poeți ruși aveau antecesori din alte etnii (străbunicul lui Pușkin era negru, bunicul lui Lermontov scoțian), iar în literatura franceză, americană au fost destui originari din alte etnii, este limpede că Iorga

dezvolta o teorie rasistă. Ca să nu mai înșirăm aici toate ipotezele originii lui Eminovici-Eminescu, Alecsandri, Hașdeu, ș.a. însuși Xenopol, curios, xenofob într-o oarecare măsură, avea nume grecesc, iar Garabet Ibrăileanu un mare critic român, era armean. Antim Ivireanul, unul din părinții culturii române era gruzin, etc.

Iorga a renunțat ulterior la o parte din teoriile sale, dar a apărut „curentul ortodoxist“ al lui Nae Ionescu, Crainic, ș.a. care considerau creștinismul ca o condiție a apartenenței unui scriitor la literatura română, ca și în politică, economia, viața socială.

A. C. Cuza, de care s-a apropiat poetul Octavian Goga a rămas exclusivist, fervent antisemit, ambii reușind să „retrogradeze“ politica de stat în România cu aproape un secol: evreii nu erau îndreptățiți să fie cetățeni români.

Aceasta s-a reflectat și în viața culturală, literară. Numeroși scriitori evrei au fost marginalizați. Deja în anii '20, Fundoianu, Tzara, s-au stabilit în Franța, marele Blecher era neglijat și din cauza bolii sale, iar Sebastian a suferit în 1934 șocul datorat cinismului lui Nae Ionescu.

În critica literară, Dobrogeanu Gherea a fost adeseori pus la index, nu numai din cauza vederilor sale marxiste, dar și a originii evreiești.

Astăzi situația nu este mult schimbată. Istoriile literare ale lui Marian Popa, Ion Rotaru. Chiar și a lui Alex. Ștefănescu acordă spații limitate creatorilor români de origine evreiască. Dar scriitori ca Șt. A. Doinaș, Radu Cîrneci, George Bălăiță, Mircea Cărtărescu au exprimat păreri obiective despre evrei. Regretabilă este atitudinea față de Norman Manea, care a vizitat România în 1997 și 2008, a fost bine primit de mediul universitar (a primit titlul de Doctor Honoris Causa la București și Cluj), de unele publicații, dar nici Uniunea Scriitorilor, nici Academia Română nu s-au grăbit să-l invite la întâlniri prietenești, chiar neprotocolare, așa cum merita, drept cel mai tradus autor român în străinătate. Ori poate din acest motiv.

Cap. 7 Antisemitismul, combătut de intelectuali români

Hannah Arendt numea, eronat și exagerat, România drept „cea mai antisemită țară din Europa“. Desigur, două secole de manifestări antisemite, ca și Holocaustul produs de regimul antonescian, pot duce la concluzii pesimiste asupra relațiilor evreo-române, în acest răstimp. Dar nimeni nu poate afirma că antisemitismul este o manifestare românească, un specific național. Această apreciere se poate susține oricând. Oferim câteva citate ilustrative în sens pozitiv:

ION HELIADE RĂDULESCU, cărturar cu orizont european, spunea în preajma anului 1848: „Ei sunt poporul cel mai dezmoștenit, cel mai implicat pretutindeni.“

ALEXANDRU MACEDONSKI: „Se poate zice că a fi antisemit înseamnă a nu fi patriot.“

I. L. CARAGIALE: „Sunt o sumă de oameni care văd în cultura antisemitismului o excelentă întreprindere.“

NICOLAE TONITZA: „Văd în elementul evreiesc un stimulent și nu o primejdie.“

MIHAIL SADOVEANU: „În vremea guvernării Antonescu, m-am simțit umilit și crud jignit ca român de ororile ce s-au petrecut.“

N. D. COCEA: „Cum să-i urăsc pe evrei, când neamul lor ne-a dat pe Sulamita, Cântarea Cântărilor, Răzvrătirea Profeților, Tânguirile lui Iov... Să ne slăbească antisemiții, ei, care n-au dat omenirii decât hoți, ucigași și cretini.“

PANAIT ISTRATI: „În țară ori în afară, eu am trăit cu acest popor, căruia omenirea îi datorește o parte din progresul ei...“

TUDOR ARGHEZI, inițiat în teologia creștină înainte de a fi poet: „Evreii au dat creștinilor un Mântuitor. Ei au dat pe însuși Dumnezeu Unicul.“

Istoricul LUCIAN BOIA: „Din păcate, pierzându-și evreii, românii au pierdut, fără să-și dea seama, nu numai un ferment economic..., dar și o parte din sufletul românesc.“

MIRCEA CĂRTĂRESCU, component al noii generații de scriitori români: „Trebuie să fie cumplit de greu să fii evreu, să simți clipă de clipă povara privirii suspicioase a celorlalți.“

Acad. FLORIN CONSTANTINIU: „Manifestările antisemite de astăzi, într-o Românie cu o comunitate restrânsă de populație evreiască, sunt continuarea unui curent antisemit care s-a făcut simțit în țara noastră încă din ultimul sfert al sec. XIX. Nu cred că trebuie pusă nici o surdină în prezentarea, condamnarea Holocaustului. Uciderea a mii de evrei nevinovați în România constituie o crimă ce trebuie asumată și osândită.“

ANDREI PLEȘU: „În Vechiul Testament, evreii sunt oglinda umanității... Porunca noastră [n.n. – a creștinilor] supremă este iubirea aproapelui. Suntem datori față de cei în mijlocul cărora s-a rostit pentru prima oară această poruncă.“

CONSTANTIN BĂLĂCEANU-STOLNICI: „Antisemitismul nu are nimic cartezian... aceste acuzații hibride... se impun printr-un iraționalism care ar fi umoristic, dacă nu ar fi servit la fundamentarea atâtor fărâdelegi tragice.“

RADU BELIGAN: „Viața mea a stat sub semnul admirației și iubirii pentru evreii care au avut un rol considerabil în cultura românească.“

Î.P.S. NICOLAE CORNEANU, Mitropolitul Banatului: „Pentru un creștin, antisemitismul este cu totul inacceptabil.“

NICOLAE BREBAN: „Pentru mine evreii înseamnă poporul care a creat această

uriașă carte, Biblia...”

Cap. 8 Un episod sângeros al Holocaustului

A scrie despre Holocaust, astăzi, pare o reluare a unor teme, episoade cunoscute. Filmul vizionat la sediul Institutului Național de Studiere a Holocaustului în România în ziua de 27 iunie 2008 a produs un moment inedit în recepția noastră. Este un interviu filmat (operator – Al. Câlțea) realizat de dr. Hary Kuller cu colonelul Ovidiu Anca, în anul 2004, cu circa o lună înainte de decesul acestuia la vârsta de 94 de ani. Colonelul Anca a fost subalternul direct al generalului Trestioreanu, comandant militar în Odesa din 16 octombrie 1941, când trupele române au intrat în oraș și în zilele masacrului, 23-27 octombrie.

După cum se știe, o parte din evreii basarabeni s-au refugiat la Odesa în perioada 22 iunie 1941 (ziua intrării României în război) până în octombrie a aceluiași an.

În ziua de 22 octombrie 1941, fostul sediu NKVD, unde s-a stabilit comandamentul român, a fost zguduit de o explozie puternică, au murit un număr de ofițeri români, iar, din seiful în care fusese amplasat explozibilul, au zburat în aer bancnote, ruble, dolari. Se pare că o localnică a prevenit pe militarii români de iminența unui atentat, dar vorbele ei nu au fost luate în seamă. În cursul nopții 22-23 oct., de la București, sub directă intervenție a mareșalului Antonescu (autoproclamat în grad, în august 1941), a sosit cablograma ordinului pentru represalii: 200 de evrei uciși pentru fiecare ofițer român ucis, 100 pentru fiecare subofițer, 50 pentru fiecare soldat, total 22.500 evrei „programați” pentru execuții.

Deja în dimineața zilei de 23 oct., când generalul Macici a sosit pentru a conduce represaliile (cu trimitere la unele „prevederi ale convenției de la Haga din 1920”?) fuseseră spânzurați 120 de evrei. A urmat măcelul (casele creștinilor, spre a fi protejate au fost însemnate cu o cruce roșie), evreii basarabeni care nu aveau nici o legătură cu atentatul orgnaizat de NKVD au fost mitraliați, apoi cele nouă barăci de la Dalnik, lângă Odesa au fost incendiate, fiind uciși mii de evrei.

Acestea sunt faptele istorice, relatate, în parte, de un martor, colonelul Ovidiu Anca, după 53 de ani, în 2004.

La procesul din 1946, mareșalul Antonescu a recunoscut, în parte, existența masacrului, dar s-a referit la Convenția de la Haga, deși nici o convenție din lume nu poate justifica masacrarea populației civile, deci necombatante, în plus, a evreilor, față de care politica genocidară era o componentă esențială a concepției lui Antonescu, a acoliților săi, care se simțeau solidari cu Germania nazistă.

Din film se reține și regretul martorului ardelean de origine, care nu se considera antisemit, nici prin educație, nici prin convingeri proprii. Colonelul Anca s-a adresat și negaționiștilor pe care îi blamează deschis: masacrul a avut loc, și a fost îngrozitor.

S-a vorbit și de o provocare posibilă, știindu-se că W. Filderman s-a adresat în scris, pe 19 oct. 1941 fostului său coleg de liceu, mareșalul Antonescu, cerând oprirea deportărilor și a represiunilor împotriva evreilor. Dintre cei care nu au susținut politica mareșalului se numără generalul Iosif Jacobici, destituit în ianuarie 1942, primarul Odesei ocupate, Gherman Pinteș ș.a.

La discuțiile moderate de generalul Mihai Ionescu, directorul INSHR, au participat: dr. Al. Florian, director științific, dr. Andrei Pippidi, directorul Institutului de Istorie Recentă, regizorul Radu Gabrea, dr. Liviu Beris, președintele AERVH, dr. Lya Benjamin de la CSIER, Leonard Zăicescu, supraviețuitor al pogromului de la Iași, av. Iulian Sorin, prof. dr. George Voicu și prof. dr. Mircea Botescu de la Universitatea București, publicistul, politologul Mihai Dinu Gheorghiu, sosit de la Paris, Sibile Binun, din partea sectorului cultural al FCER, studenți, masteranzi.

Cap. 9 Rezistența liderilor evrei din România anilor 1941-1945

La 19 august 1941, ambasadorul S.U.A. la București, Franklin Mott Gunther raporta Departamentului de Stat despre măsurile brutale, antievreiești luate de regimul lui Antonescu odată cu declanșarea războiului. Un an mai târziu, Abraham Silberstein, reprezentantul la Berna al organizației de întrajutorare, Agudath Ezra primea un raport din România, pe căi secrete, despre deportări, exterminări și pericolul aplicării „soluției finale“ în România, după ce „Bukarester Tageblatt“ din 8 august 1942 anunța cu entuziasm că România va deveni „juden rein“ (fără evrei). La 17 decembrie 1941 Federația Uniunilor Comunităților Evreiești a fost desființată și a fost creată Centrala Evreiască, controlată de Gustav Richter din partea Reichului și de Radu Lecca din partea română.

Centrala era condusă de dr. Nandor Gingold, evreu convertit și de Mathias Grünberg-Willman, rolul lor fiind cu totul ambiguu, dacă nu compromișător. Șef Rabinul dr. Al. Șafran și avocatul W. Filderman, trecuți în „ilegalitate“, au rămas să lupte pe orice cale pentru salvarea conaționaliilor. Pe lângă rolul de susținători ai vieții spirituale (religie, învățământ), le revenea sarcina de a prelua refugiați evrei din Polonia, Ungaria, Slovacia, ca și de organizare a emigrației ilegale în Palestina. A. L. Zissu, lider al sioniștilor a participat la aceste acțiuni.

De soarta evreilor din Nordul Ardealului ocupat de horthyști aveau să se ocupe dr.

Ernest Marton, fost membru al Parlamentului român, Ernest Hatsegi și Jacob Guttfried. Rezultatul a fost salvarea a numeroși evrei refugiați în România în perioada 1940-1941, dar și în anii următori. La 10 mai 1944, Ion Antonescu a semnat un ordin prin care se prevedea împușcarea oricărui refugiat. De ce atât de târziu? Nu se știe. Un rol pozitiv în acțiunile de salvare l-a jucat nunțul papal Msr. Andrea Cassulo, de la București, un bun prieten al rabinului Al. Șafran. În iunie 1944, când evreii din toate teritoriile ocupate de fasciștii maghiari erau deportați în Polonia, cei trei lideri, dr. Al. Șafran, W. Filderman și A. L. Zissu și-au coordonat acțiunile de a interveni la diverse foruri, personalități, organizații.

După 23 august 1944, au fost reluate și intervențiile la oficialitățile americane pentru salvarea evreilor din Nordul Ardealului și din Ungaria. Succesele au fost, din păcate, minime. Aliații erau preocupați mai mult de operațiuni militare, „uitând“ de soarta celor din lagărele de exterminare.

Eforturile Șef Rabinului Al. Șafran au fost elogiute, după război, de liderii sioniști Th. Lavi, Itzhak Artzi ș.a. Dr. Filderman, care a fost deportat o perioadă la Moghilev, iar un fiu al său a pierit în lagărul de la Sachsenhausen, a fost amintit de asemenea, pentru aportul adus. Cei doi au reușit să plece din România comunistă. Soarta lui A. L. Zissu a fost mai grea. A zăcut în închisori, fiind eliberat în 1956, când a plecat în Israel, unde a murit după câteva luni. Un lider despre care s-a scris mai puțin a fost Mișu Benvenisti, președinte al organizației sioniste, arestat și el, o perioadă, de regimul antonescian. În anii 1943-1944, Mihai Antonescu a avut frecvente contacte cu liderii evrei, fiind însărcinat, desigur, de mareșal să câștige bunăvoința Aliaților.

Cap. 10 Din istoria sionismului în România

Din păcate nu există o istorie completă a sionismului în România, deși evreii din această țară au fost în primele rânduri, de la începuturile acestei mișcări politice.

Sionismul cultural, religios și politic nu are în final decât un singur obiectiv – făurirea și apărarea Statului Israel.

S-a scris despre sioniștii români, specialiști din țară și din Israel au făcut adesea referiri. Amintim aici pe regretatul Itzhak Artzi (a scris cu emoție despre parașutiștii evrei din 1943-1944), pe Th. Lavi (Loewenstein) autor al unei „Istории a sionismului“, ș.a. De pildă Itzhak Artzi a fost membru al organizației de tineret „Hanoar Haționi“, a colaborat în timpul războiului cu Mișu Benvenisti, A. L. Zissu, Bernard Rohrllich, sioniști de vază.

Se știe că regimul comunist a interzis mișcarea sionistă și a arestat, interogat,

persecutat sute de sioniști, mulți murind în lagăre, închisori. În interbelic sionismul a fost activ nu numai în Vechiul Regat, ci și în Transilvania. Astfel dr. Haim Weissburg (1892-1959) a inițiat un curent sionist în cadrul Uniunii naționale a evreilor din Transilvania (1918, Cluj), „Keren Kayemet“ era activ, Aliana a fost destul de intensă, organizația tinerilor „Hașomer“ a înființat publicația „Uj Kelet“, era și organizația religioasă „Mizrahi“, ș.a. Fără a fi un sionist activ, Șef Rabinul dr. I. I. Niemirower a scris despre sionismul cultural, în spiritul lui Ahad Haam. Nici Adolf Stern, dintr-o generație anterioară, nu a fost străin de sionism. În timpul celui de al doilea război mondial, mișcarea sionistă a contribuit la numeroase emigrări ilegale, a ținut legătura cu organizații evreiești din afara României. În 1942, în urma unui absurd proces, au fost executați trei tineri sioniști: Leon Zalman, Puiu Elias, Iancu Moscovici, pentru propagandă antiantonesciană (au scris pe bancnote un slogan antifascist). În proces a fost implicat și confratele nostru, astăzi, dr. Al. Elias. Inculpații nu împliniseră nici 17 ani.

România a fost unul din leagănele sionismului încă din 1881-1882 când s-a organizat prima emigrație de coloniști. Imnul „Hatikva“ s-a născut la Iași în 1876 prin inspirația lui Naftali Imber. Despre Aliaua română în primele decenii ale sec. XX au scris Barbu Lăzăreanu, Axelrad-Luca (versuri), Ronetti-Roman, ș.a.

Printre primii sioniști în România trebuie menționați Samuel Pineles (1843-1928), venit din Polonia, rabinul Iosef Hacoheh din Moinești stabilit încă în 1863 în Palestina (un „presionist“), Eliezer Rokeach din Ereț Israel (via Rusia), dr. Karpel Lippe, Naftali Popper, tatăl celebrului Iuliu Popper. Congresul de la Focșani (1882) a premers cu 15 ani primului Congres Mondial. Sionist de la Basel. Moses Gaster a fost apropiat de idealurile sioniste, prieten cu Th. Herzl (fiul său a purtat numele Theodor Herzl Gaster). În 1914 se constituie Uniunea studenților sioniști „Hasmonaea“, care va edita o publicație cu același nume, în interbelic. „Poalei Zion“, „Hașomer Hațair“ au fost organizații de stânga, dar sionismul avea și militanți de dreapta, laici (Betar) religioși (Bnei Akiva), etc. Cel mai consecvent a fost A. L. Zissu, care după 1944 a plătit cu ani de închisoare pentru poziția sa. A murit, extrem de bolnav după eliberarea în 1956.

Cine dorește să urmărească evoluția sionismului în România are la dispoziție, printre altele o lucrare de mare utilitate Istoria evreilor din România în date (2 vol. de la începuturi până în 1944) apărută la Ed. Hasefer – 2000, ediția îngrijită de dr. Hary Kuller.

Cap. 11 Antisemitism și falsificarea istoriei

Guvernul Goga-Cuza a „făcut“ istorie între 29 decembrie 1937-10 februarie 1938. La 21 ianuarie 1939 a fost publicat Decretul Lege privind revizuirea cetățeniei române. Acest act anticonstituțional (era în contradicție cu Constituția din 1923) lovea în primul rând în populația evreiască, după ce aceasta se bucurase de dreptul elementar obținut în 1923, la presiunea Occidentului. În plus, în România veniseră refugiați din Polonia, Cehia, Germania, Austria, de teama persecuțiilor naziste. A intrat în funcțiune mecanismul corupției birocratic-balcanice.

Când Goga a fost demis împreună cu A. C. Cuza de către Carol al II-lea, poetul a exclamat: „Israel, ai învins“. Regretabilă xenofobia lui Goga, dar evreii nu au învins, calvarul lor abia începea. Sionismul nu dăduse încă roadele așteptate, Palestina era sub mandat britanic, evreii erau împiedicați permanent de britanici să ajungă în Ereț Israel.

Patriarhul-premier Miron Cristea, ca și ministrul de interne, Armand Călinescu, au evitat excesele antisemite, iar Armand Călinescu a trecut la represiuni antilegionare, cu acordul lui Carol al II-lea, care fusese refuzat de Mișcarea legionară, în dorința sa de a o controla direct. La 1 septembrie 1939 începe războiul Germaniei cu Polonia și, implicit, cel de-al doilea război mondial. La 1 septembrie 1939, Armand Călinescu este asasinat de legionari, ca și un predecesor al lui, I. G. Duca. Legiunea practica asasinatul politic concomitent cu demagogia antiliberală și agitația pogromistă, antisemită.

Astăzi, noii legionari și unii istorici „slabi“ la propriul obiect, neagă aceste realități indubitabile.

Evreii din Polonia s-au refugiat, în parte, în România, de teama atât a naziștilor, cât și a sovieticilor. Tot parțial, ei au reușit să ajungă în Palestina. Regimul de la București nu s-a opus acestei emigrații. Ocuparea Basarabiei, Bucovinei de Nord și ținutului Herța în zilele de 28 iunie-3 iulie 1940 a blocat orice emigrare. Sovieticii au procedat ca ocupanți și nu au admis nici o concesie. La sfârșitul anului murea șef rabinul dr. I. J. Niemirover. La înmormântare au venit oficiali români. În ianuarie 1940, Carol al II-lea a vizitat Chișinăul, fiind întâmpinat cu căldură și de reprezentanți ai evreimii locale.

Până la ocupația sovietică, nu au existat fricțiuni între evreii basarabeni, bucovineni și oficialitățile românești. Ostilitatea antiromânească a evreilor era o invenție a lui Antonescu, a antisemiților de atunci și de astăzi. A. C. Cuza perora în Senat, la 29 martie 1940, pentru „rezolvarea problemei jidovești“ după modelul nazist. A. C. Cuza nu era singur, de părerea lui erau destui oameni politici, clerici, intelectuali (obtuzi, dacă putem admite), ca și oameni fără carte. Între antisemitismul pornit din Senat, de la București, din Iași, din Chișinău și „internaționalismul“ sovietic, care ștergea formal orice deosebire dintre etnii, era dificil să alegi.

URSS a trimis agenți în România și înainte de ocupația din iunie/iulie 1940 și după. Etnia acestor agenți nu conta: polonezi, ucraineni, evrei, ruși, români, P.C. din România acționa, cu numărul infim de membri, în afara României, pentru că în interior comuniștii erau arestați și ținuți sub urmărirea Siguranței. Dar și Germania nazistă avea agenți de diferite etnii, cu excepția evreilor, care acționau pe teritoriul României. Orice provocare putea fi pusă cu ușurință pe seama „iudeo-bolșevismului“. Pogromul din Dorohoi (iunie 1940), din București (ianuarie 1941), Iași (iunie/iulie 1941) au stat sub falsa acuză de „pactizare cu inamicul“. În Bucovina, Basarabia, ca și în Transilvania, regimul de la București a dus o politică destul de inabilă și ineficientă în anii 1919-1940, mulți funcționari venind „de la centru“ pe capul locuitorilor obișnuiți cu alte regimuri. Acest aspect l-a subliniat și Iuliu Maniu într-o scrisoare adresată lui Antonescu, la 18 iulie 1941, adică la aproape două luni de la începerea războiului cu URSS. Astfel se explică și lipsa entuziasmului față de eliberatori, în acele zile. Când Antonescu a ordonat uciderea populației evreiești la Odesa, după explozia produsă la comandamentul român al trupelor de ocupație, el nu a acționat ca un militar, ci ca un rasist. Explozia era rezultatul acțiunii unui comando sovietic, care nu avea legătură cu evreii civili din Basarabia. Dar metoda era împrumutată de la aliații naziști, care pentru un militar ucis ucideau 100 de civili, în primul rând evrei. Antonescu nu s-a răzbunat pe evrei pentru așa-zisa lor „trădare“ (a cui?), cum afirmă unii nestimați intelectuali cu ifose de imparțialitate, inclusiv istorici, scriitori, publiciști; Antonescu a înțeles, ca și Hitler, că numai diabolizarea noțiunii de evreu poate menține moralul militarilor. Rezultatul? Istoria le-a răspuns pe măsură. Dar cu ce preț?

Cap. 12 Parlamentarii evrei din România

Claudia Ursuțiu, despre care nu avem datele necesare (erau utile în cuprinsul cărții, pe coperta IV) a publicat la Editura Fundației pentru Studii Europene (Cluj-Napoca, 2006) volumul: *Senatori și deputați evrei în Parlamentul României (1919-1931)*, cu subtitlul: „Între reușită și eșec“.

Cuvântul înainte este semnat de prof. univ. dr. Ladislau Gyemant care recomandă lucrarea, aceasta fiind teza de doctorat a autoarei. În „Considerații preliminare“ sunt amintite studii ale lui Th. Lavi, M. Landau, apărute în publicația „Toladot“ din Tel Aviv ca și *Parlamentari evrei în forul legislativ al țării (1919-1940)*, (Ed. Hasefer, 1998), elaborată de Centrul de Studiere a Istoriei Evreilor din România. Teza de doctorat are în vedere o expunere mai detaliată, pe o perioadă de numai 12 ani (1919-1931), a activității parlamentarilor evrei. În 1930, minoritățile etnice în România constituiau

30% din totalul populației, acestea fiind alcătuite din unguri, germani, evrei, ruși, ucraineni ș.a. Constituția din 1923 a încercat să reglementeze, printre altele și relațiile interetnice și situația încetățenirii în condițiile formării României Mari. Evreii nu constituiau o masă omogenă, evident, diferențele fiind determinate de istoria zonelor, fostelor provincii dunărene, transcarpatine, evreii din Basarabia, Bucovina, Muntenia, Maramureș, Bihor, centrul Ardealului, Banat. Tradiția, obiceiurile, limba, gradul de integrare ori asimilare erau specifice acestor zone aflate sub diverse administrații de-a lungul secolelor: română, rusă, austriacă, maghiară (și austro-ungară). Nici vechimea evreilor în aceste zone nu era aceeași. Deși prezența evreilor a fost constatată din vremea dacilor și romanilor, imigrațiile evreiești au evoluat continuu în special în secolul XIX, din Galiția, Ucraina, Rusia. Aceste aspecte au fost în atenția parlamentarilor evrei ca lideri comunitari, purtători de cuvânt, reprezentanți ai obștii evreiești. Scena politică pentru acești parlamentari a fost dominată de două personalități: W. Filderman, un asimilist moderat și A. L. Zissu, partizan al autonomiei culturale de tipul celui propus de Ahad Haam, părintele sionismului cultural. Filderman era dispus să unească în organizația pe care o conducea (U.E.R., din 1923) diverse mișcări, inclusiv sioniști. Zissu era intransigent. Deși aveau o poziție comună în fața recrudescenței antisemitismului, cei doi lideri nu au colaborat. Deputații U.E.R. și cei sioniști s-au succedat în Parlament. În 1922, Adolf Stern este ales pe lista Partidul Țărănesc al lui Mihalache, la fel Nathan Lerner, deputat de Hotin, Iacob Pistiner, socialist, Șef Rabinul din Basarabia Iehuda Țirelson este și el ales ș.a. Stern se îndepărtează de U.E.R., Filderman îi ia locul. În 1927, U.E.R. încheie un pact electoral cu P.N.L., datorită lui Filderman. Horia Carp, la început susținător al acestuia, se apropie de sionismul propovăduit de Zissu. În 1931 ia ființă Partidul Evreiesc, care preia rolul politic de reprezentanță a evreimii, de la U.E.R. Din păcate, unii lideri evrei au intrat în jocul Maniu-Vaida Voievod-Goga, ultimii doi fiind de orientare naționalist-xenofobă. Printre sioniști se remarcă Mayer Ebner, lider în Bucovina, deputat în 1926-1927.

Nu vom continua cu prezentarea cărții, lăsând cititorii să parcurgă un valoros studiu. Indicele de nume conține autori, personaje politice importante ca de exemplu: Jean Ancel, Argetoianu, Artzi, Auschnitt, Brătianu (Ion, Vintilă), Carol II, H. Carp, A. C. Cuza, M. A. Halevy, Andrei Oișteanu ș.a. De reținut este faptul că autoarea a delimitat corect o perioadă aparent calmă, dar care conținea sâmburii otrăviți ai viitoarelor acte antisemite, culminând cu Holocaustul. Nu este de mirare că Ion Coja, azi, afirmă (citat în carte la pagina 319) că „evreii au atât de mult negustoria în sânge, încât au făcut până și din antisemitism o afacere“. Atunci cum se explică asasinarea studentului evreu David Falik, în 1926, agitațiile legionare din 1927, cu sloganuri

antisemite, „Cărticica“ lui Zelea Codreanu cu promisiunea de a „rezolva problema jidovească“, legile rasiste din 1938, Transnistria din 1941-1944, Pogromurile de la Dorohoi (1940), București (1941), Iași (1941)? Din păcate, deputații evrei din 1919 până în 1940 nu au putut opri acest „diabolic marș al urii“.

Cap. 13 Un secol de modernism

Spiritul inovator al evreului eliberat de prejudecățile ghetoului, dar și de ancestralul antievreism, atunci și acolo unde acest sentiment era învins de cultură și de morală, s-a manifestat din plin în literatură și în artă, în numeroase țări europene, inclusiv România, ale cărei legături culturale cu Occidentul datează de mai multe secole.

În anul 2003, de pildă, s-a împlinit un veac de la nașterea unuia dintre corifeii avangardismului, Victor Brauner evreu româno-francez, fratele cunoscutului folclorist Harry Brauner, victimă a prigoanei comuniste. În 2005, s-au împlinit 80 de ani de la nașterea, la Botoșani a lui Jean-Isidor Goldstein, cunoscut ca poet francez sub numele de Isidore Isou, un continuator al lui Tristan Tzara, nume de mare răsunet în avangardism, cel ce a decretat în 1916 apariția DADA-ismului, la Cabaretul Voltaire din Zürich. Tot în 2003, s-au împlinit o sută de ani de la nașterea lui Ilarie Voronca, poetul care avea să se sinucidă la Paris, în 1946, nu înainte de a scrie un *Mic manual de fericire perfectă*. În 1902, se năștea la București, Alexandru Binder, poet și antologator de poezie avangardistă, ce va semna cu numele de Sașa Pană, de profesie medic militar.

Modernismul în literatură și artă a fost un ecou al marilor revoluții din Europa secolului XIX, continuate cu războaie și revoluții sângeroase în secolul XX. Numeroși scriitori evrei de limbă română au aderat la modernism, chiar dacă nu și-au declarat zgomotos acest demers, Felix Aderca, Camil Baltazar, Ury Benador, Ion Călugăru (înainte de 1944), Sergiu Dan, Emil Dorian, Leon Feraru (de mult plecat peste ocean), marele B. Fundoianu, ucis la Auschwitz, Enric Furtună, timidul și puțin-trăitorul D. Iacobescu (1893-1913), B. Luca, Virgiliu Monda, Barbu Nemțeanu, Eugen Relgis, scriitor și sociolog de orientare socialistă (stabilit în America de Sud), chiar și A. Toma, cel de dinainte de război, mulți alții au scris în maniere ce se deosebesc radical de clasicismul veacului XIX, din literatura română (în Franța ruptura s-a produs mai devreme).

Desigur, numele de cea mai mare rezonanță în acest domeniu este cel al lui Tristan Tzara (Samuel Rosenstock, unul dintre pseudonime fiind S. Samyro) născut în 1896 la Moinești, unde este sărbătorit în fiecare an.

A decedat în 1963, la Paris, fără prea multe ecouri, astăzi fiindu-i totuși recunoscută întâietatea ca părinte al DADA-ismului. A participat și la Rezistența Antifascistă Franceză, alături de Eluard, Aragon, Soupault, Queneau. Un corespondent, în plan jurnalistic, a fost Brunea-Fox (1889-1977), iar „bucovineanul“ (de fapt, din Herța), B. Fundoianu s-a apropiat de modernism pe căile lecturii și contactului direct cu lumea pariziană. Max Blecher artistul plurivalent (poet, prozator, grafician) și, suferind de o boală nemiloasă, a îmbrățișat cu toată puterea talentului resursele, poate „psihanalitice“, ale avangardismului european.

În pictură, după clasicizanții din secolul XX Iscovescu, Rosenthal, evreii au dat nume precum Iser, Jacques Harold, M. H. Maxy, Margareta Sterian, Alexandru Ziffer, Marcel Iancu, Vasile Cazar ș.a., toți moderniști în mai mare ori în mai mică măsură. Între artiștii români și evrei a existat o permanentă comunicare, o comuniune de aspirații artistice și umane. Astfel, celebra „fabulă“ a lui Urmuz a fost tradusă în engleză de Miron Grindea, care a publicat-o în revista „Adam“ în 1967, Ion Vinea îi dedica poemul *Tuzla* lui Marcel Iancu, Brâncuși le făcea portretul lui Fundoianu, Marcel Iancu, Stephan Roll (Gh. Dinu). Despre avangardă au scris cu multă atenție și înțelegere Ion Pop, Ov. S. Crohmălniceanu (editat postum la Ed. Hasefer), există memorii, corespondențe scrise de Geo Bozga, Geo Dumitrescu, Gherasim Luca, Tașcu Gheorghiu, Virgil Teodorescu, M. R. Paraschivescu. Au existat legături cu artiști, oameni de cultură din alte țări (Franța, Germania, Rusia), mulți emigranți ori originari din aceste țări (Breton, Chagal, Arp, Matisse, Picasso, Kandinsky ș.a.). Un avangardist recuperat cu întârziere de Sașa Pană a fost Ionathan X. Uranus (Mihail Avramescu), evreu convertit, autor al unui *Eseu poliautobiografic* ș.a. Paul Celan în poezia scrisă în română era un modernist, iar în limba germană este unul dintre cei mai studiați autori ai secolului trecut. A început să fie „recuperat“ H. Bonciu, la Editura Polirom fiind publicată în 2005 o proză quasi-necunoscută *Bagaj – Pensiunea doamnei Pipersberg*. Printre cei care au susținut modernismul nu trebuie uitat Ionel Jianu, eseist, critic de artă refugiat după 1944 în Occident. Un studiu însoțit de o antologie a avangardismului literar românesc a publicat Nicolae Bârna la Editura Gramar, în 2003. În aceeași mare „mișcare“ artistică și-au înscris numele și artistul plastic Jules Perahim, nonagenar, trăitor în Franța, poetul Al. Lungu din Germania, regretat avangardist, stabilit cândva în Israel, „beatnic“-ul Andrei Codrescu din S.U.A., ca și unul dintre cei mai importanți graficieni din secolul XX (1914-1999) Saul Steinberg, născut la Râmnicu Sărat, decedat în Manhattan, prieten cu Eugen Ionescu, Norman Manea și mulți alții.

Cap. 14 Cărturarul evreu-român Moses Schwarzfild

Moses, Wilhelm și Elias Schwarzfild, fiii lui Benjamin Schwarzfild, au dat culturii române mai mult decât o întreagă pleiadă de scriitori, jurnaliști, savanți, datorită energiei și competenței lor. Moses Schwarzfild s-a născut la Iași, la 21 decembrie 1857, a absolvit liceul la Iași, a urmat cursurile Facultății de Litere și Filosofie și ale Facultății de Medicină din București. A debutat în „Revista israelită“, condusă de fratele său Elias, în anii 1874-1875, apoi a colaborat la Analele Societății istorice „Iuliu Barasch“. Între anii 1877-1893, a redactat „Anuarul pentru israeliți“, cea mai cuprinzătoare publicație evreiască în România. În 1881, a publicat o lucrare despre Cilibi Moise. A criticat modul cum Alecsandri prelua poezia populară. În 1890, a înființat săptămânalul „Egalitatea“, care a apărut până în 1940. În 1914, publică o monografie „Iuliu Barasch“ („Cercul Libertatea“). A recurs și la pseudonime: Ben Brill, Ploșteanu ș.a., colaborând la presa evreiască, bogată în titluri, înainte și după primul război mondial. „Contemporanul“ a publicat articole ale neobositului jurnalist.

S-a ocupat de literatura populară evreiască și românească. Scrierile sale au inspirat pe cercetătorii din acest domeniu, iar în ultimele decenii, Andrei Oișteanu a recurs la moștenirea lui Moses Schwarzfild. În 1944, A. Axelrad-Luca a prefațat o monografie „Moses Schwarzfild“ semnată de D. Wertenstein, publicată la București și reeditată în 1958, la Ierusalim, sub numele ebraizat al autorului Israel Bar-Avi. Reținem din această monografie câteva amănunte interesante. La Școala Trisfetite (Trei Ierarhi), Moses Schwarzfild l-a avut profesor pe Ion Creangă, care, desigur, i-a stimulat interesul pentru folclor. Un alt dascăl, „în particular“, i-a fost Petre Ispirescu. În 1873, când avea doar 16 ani, publică o serie de aforisme în „Perdaful“, condus de Mihai Eminescu, Negruzzi. În 1877, la București, este secretar al Societății „Sinai“, condusă de

B. V. Vermont, apoi secretar la Spitalul „Caritas“. Moses Schwarzfild utiliza cuvântul „israelit“, în loc de „evreu“ și „iudeu“, care i se păreau improprii. Merită o analiză această aserțiune.

În „Anuarul pentru israeliți“ a publicat versurile primului poet de limbă română, de origine evreiască, Josef Brociner, nuvelele lui Elias Schwarzfild, primul evreu-prozator de limbă română, studiile lui Iacob Psantir, primul istoric evreu de limbă română. Moses Schwarzfild a făcut mari pași, în publicistica sa, de valorificare a literaturii evreilor de limbă română. Au colaborat la „Anuar“, Gaster, L. Șăineanu (Schein), Candrea-Hecht, Marco Brociner, Ronetti-Roman, Steuerman-Rodion, B. Giordano, Karpel Lippe, Braunstein-Mebașan ș.a. Sub influența lui Gaster, Moses Schwarzfild publicase, în 1877, „Literatura poporană israelită“. Cea mai mare parte a vieții și-a dedicat-o săptămânalului „Egalitatea“ (1890-1940, an în care a fost interzis).

Şef Rabinul dr. I. J. Niemirower a avut o mare admirație pentru Moses Schwarzfild, a participat la aniversările sale, mai târziu l-a ajutat să-și găsească un domiciliu stabil, dar, expropriat de locuință în 1943, savantul se stinge din viață, la vârsta de aproape 86 de ani.

A lăsat neterminat un studiu extins despre „Scriitorii evrei în România în decursul timpului“ (inclusiv cei plecați din țară). Această lucrare nu a fost continuată de nimeni, din păcate, Neterminat a rămas și studiul „Colectivitatea evreiască sub unghiul tezaurului popular“.

Moses Schwarzfild a fost activ în mișcarea sionistă, fiind, scurt timp președinte al „Federației sioniștilor din România“. Înconjurat de prieteni precum Ioan Massof, Iacob Groper, prof. Wallenstein, D. Wertenstein ș.a., Moses Schwarzfild a murit, bolnav fiind, la 11 octombrie 1943. A lăsat pe masa de lucru o sumedenie de manuscrise neterminate.

Cap. 15 Poetul B. Fundoianu – în galeria ilustrațiilor literați

Fundoianu merită să fie citit și recitat. La deschiderea volumului *Poezii* (Editura pentru Literatură - 1965), volum apărut după o lungă perioadă de ocultare a operei sale în România, citim: „Tu, care ai sporit cenușa cuptoarelor naziste“ (Virgil Teodorescu). Primul poem, „Paradă“, primul vers: „Ca un paing, urâtul se rupe dintre ațe“. „Gheara leului“, vorba latinului, se simte de la început. Poemul este de largă respirație, are 20 de strofe, ceea ce pentru un tânăr poet fără o mare experiență a artei într-ale stilului înseamnă ceva. Urmează „Herța“ (1917. când Fundoianu nu împlinise 19 ani) cu versul de neuitat: „În târg miroase a ploaie, a toamnă și a fân“, care depășește ca expresie săltărețele versuri ale lui Minulescu, Topârceanu. Ele au o notă gravă, profundă.

La începuturile sale Fundoianu era un poet bucolic, poate unul dintre cei mai înzestrați. Se revarsă în poemele sale miresmele pădurilor bucovinene, sunetul tălângilor, aburul câmpiei umede. Este departe versul său de cel al lui Alecsandri: „Dulce Bucovină, veselă grădină“. Scrie Fundoianu: „E ziua cea din urmă, de calm, de mușuroaie/ și cerul cade, moale, cum ar cădea o foaie“. Poetul avea 19 ani, dar era în pas cu poezia modernă, europeană. La aceeași vârstă el scria „Psalmul leprosului“, preluând un motto din Levitic. Cităm un vers: „O, dac-ai fi și Tu lepros ca mine, Doamne“. Un alt poem de largă respirație: „Monologul lui Baltazar“, apoi „Psalmul lui Adam“.

Fundoianu avea forță, avea resurse: lexicul, cunoașterea Bibliei, iar mai târziu a filozofiei. În 1933, apare ciclul „Ulisse“ în limba franceză (traducere: Virgil

Teodorescu, în 1965). Îl domină tristețea: „cărarea inimii se-ndreaptă spre Père-Lachaise“. Dedică poeme lui Armand Pascal, Ilarie Voronca („Ulisse“ este și titlul ales de acesta pentru propriul ciclu.).

Un alt ciclu, „Titanic“ apare în 1937, care începe cu versurile: „Un vis spăimântător mă urmărește: un lucru nestatornic cu numele de Terra“ și se încheie astfel: „Venit-a oare, vremea răscoalei neîntrerupte/ venit-a vremea nebuniei și-a urii? Negreșit“.

Poate cel mai fulminant mesaj este conținut în „Exodul“: „Să stăm de vorbă, oameni aflați la antipozii“, care se încheie cu o prevestire, parcă, a morții ce avea să-l ajungă în lagărul nazist: „Aveam și eu... un chip/ de om la fel ca voi - și-atât“.

Despre poetul Beniamin Fundoianu au scris G. Călinescu, Gala Galaction, Eugen Lovinescu, Al. Piru, Dumitru Micu, Mircea Anghelescu, Mihail Petroveanu, Marin Bucur, Mircea Martin, Ion Pop, Ov. S. Crohmălniceanu, Leon Volovici, Carol Iancu, exegeți francezi, ș.a.

Născut în Iași la 14 noiembrie 1898, Beniamin Wexler a trăit primii ani ai vieții în ținutul Herța, a debutat ca Eminescu, la vârsta de 16 ani, în 1923 se stabilește la Paris, studiază filozofia și Cabala, cunoaște pe Șestov și pe avangardiști, este iubit și apreciat de lumea literaților. Îi fac portretul Brâncuși, Marcel Iancu, M. H. Maxy, poetul este și filozof și critic literar, eseist.

Alături de Tzara, Voronca, Eugen Ionescu, Cioran, Benjamin Fondane a intrat în galeria ilustrațiilor literare francezi originari din România.

Cap. 16 Despre Sebastian se va mai scrie

Peste numele lui Sebastian nu s-a așternut niciodată o liniște totală, iar apariția în 1996 și apoi 1997 a „Jurnalului“ său a reactualizat până la incandescență prezența sa spirituală. În „Dilema veche“ nr. 4/6 februarie 2004, H. R. Patapievici scrie: „Cu ce a greșit Gabriel Liiceanu, care a fost bănuțit de antisemitism pentru o declarație de solidaritate simbolică, făcută suferințelor lui Mihail Sebastian la Templul Coral?“ Aproape că nu există dezbateri despre dubla identitate evreu-român, despre Holocaust și Gulag în România, pentru ca numele lui Sebastian să nu fie pomenit. Deși însuși autorul nu s-a gândit, probabil, la o asemenea furtunoasă postumitate, experiența sa de viață, scrisul său s-au bucurat de o atenție specială. Chiar și condițiile morții, într-un accident (probabil), au fost puse sub semnul îndoielilor, al unor aluzii la asasinat.

De ce a devenit „un contencios inflamabil“ acest „caz“? Cumva „noi, românii“, la care un coleg i-a strigat: „Care noi, jidane?“

În scurta sa viață, de 38 de ani, Sebastian nu a cunoscut violența antisemită, nu a fost deportat, dar a suferit efectele legilor rasiale, la un moment dat nu a putut să-și pună semnătura pe propria creație, iar după război dacă ar fi trăit mai mult, nu se știe de nu ajungea în închisoare ori ar fi fost ostracizat pentru „atitudine mic-burgheză, dușmănoasă statului socialist“. „Dicționarul enciclopedic român“ din 1966 îl menționează totuși, deși se scrie că romanele sale (*Femei*, *Accidentul*, *Orașul cu salcâmi*) sunt „psihologizante“ (nu era bine!), dar dramaturgia este lăudată („Jocul de-a vacanța“, „Steaua fără nume“, „Ultima oră“) pentru că „relevă setea de puritate a oamenilor în cadrul societății burgheze“... „satirizează moravurile marii burghezii afaceriste“, etc. Sub o asemenea încărcătură, dacă nu venea anul 1989, apoi „Jurnalul“, numele lui Sebastian ar fi fost încet acoperit de praful înecăcios al propagandei „comuniste“.

Despre relația sa cu Nae Ionescu, profesorul admirat o perioadă, de Sebastian, nu s-a vorbit mult timp. O carte comentată favorabil și de Z. Ornea, *Mitul Nae Ionescu* de George Voicu, scoate în lumină caracterul legionaroid al acestui „formator de opinie“. „Jurnalul“ lui Sebastian a bulversat lumea literară românească, ca și pe cea a istoricilor, prin franchețea, subiectivismul produs de sensibilitatea rănită a intelectualului evreu-român fiind în final o garanție a interesului și valabilității ca „document de suflet“ al acestuia. În schimbul de „focuri“ au fost implicate numele lui Cioran, Eliade, Eugen Ionescu, Camil Petrescu, ș.a. Poate, de aceea, și declarația lui Liiceanu, „Sebastian, mon frère“, publicată și în revista „22“ din 29 aprilie 1997 a trezit atâtea reacții contradictorii. În „Jurnalul“ său, Sebastian a deschis o cutie a Pandorei, istoria politică românească a apărut în altă lumină. Însăși noțiunea de „toleranță“ a fost pulverizată, „puritatea scopului“, naționalismul, extremismul au fost altfel privite.

Trebuie amintit că nici unele cercuri intelectuale evreiești nu l-au agreat pe Sebastian, care a scris „Cum am devenit huligan“, deși firea sa era departe de violența, atât de verbală, cât și fizică. Revelația scriitorului a avut loc în anii 1940-1944, el a văzut Holocaustul cu „ochiul minții“, nu a avut soarta lui Fundoianu, nici a altor milioane de evrei, dar nota la 10 noiembrie 1942, în „Jurnal“ – „M-a străbătut o clipă gândul că într-o noapte ca asta am putea fi toți măcelăriți în casele noastre.“ Era atmosfera creată de interzicerea pentru evrei a practicării unor profesii (avocatură, educație școlară, artă, literatură, publicistică, etc.), legea chiriilor, confiscarea aparatelor de radio (mai târziu în timpul „comunismului“ nu aveai voie să ascuți „Vocea Americii“ și „Europa liberă“), munca obligatorie doar pentru evrei (cu scopul de a-i umili), interzicerea părăsirii orașului, a țării, „zvonurile“ (adevărate, de fapt) despre execuții, deportări, etc. Cândva, Sebastian scrisese – „Nu suportasem niciodată nici o umbră de echivoc asupra calității mele de evreu“. Profesorul Nae Ionescu știa

acest lucru, poate că-l și admira, în ciuda rasismului său „ideologic“.

Pe plan cultural, ca mulți alți intelectuali, Nae Ionescu avea o atitudine stranie – recunoștea aportul evreilor, dar îl considera, istoric, încheiat, iar în plan politic îi considera „nocivi“. Cu zece ani înainte de a muri, când avea doar 28 de ani, Sebastian a susținut la Institutul Francez din București o conferință (în limba gazdelor) pe tema „Specificul național“, în care punea accentul pe aspectul psihologic al opțiunii, încercând să elimine culoarea socio-politică a acestui „specific“. Din păcate istoria nu i-a dat dreptate, alții au politizat până la crimă, până la Holocaust, problema apartenenței la evreitate.

În disputa actuală din jurul lui Sebastian s-a implicat și criticul literar Alexandru George, care într-o serie de articole publicate în „Adevărul literar și artistic“, ca și în „Luceafărul“ a pus în lumină relațiile scriitorului „evreu de la Dunăre“ cu intelighenția vremii sale, ca și cadrul politic al acelei perioade. „Căci tâlharii și jidanii/ Ne tot sug, ne sug mereu“, cântau în gura mare legionarii „simpli“ dar „antisemitismul nu era întotdeauna o ură generală și indistinctă față de evrei, ci împăca acest sentiment cu amabilitatea și prietenia față de exemplele evreiești în parte“, explică Al. George, ceea ce ne face să înțelegem că există o deosebire între ceea ce a simțit Sebastian și ceea ce a avut de suferit un intelectual precum Liiceanu în vremea comunismului.

În „De două mii de ani“, Sebastian rezumă antisemitismul vulgar (altul, credem că nici nu există) în trei „acuzatii“ – „masonerie, cămătărie, omor ritual“, iar ca „argumente“ – piatra și revolverul. El condamnă totodată încercarea de a te renega ca evreu. Este imposibil, pentru că nu te poți lepăda de propria umbră. Numele lui Sebastian a fost pomenit de mai multe ori și cu ocazia unui interesant simpozion internațional organizat la București de Institutul Goethe în zilele de 9-11 decembrie 2002, cu tema „Identitate evreiască și antisemitism în Europa centrală și de sud-est“. Andrei Oișteanu, Magdalena Boianțiu s-au referit la „cazul“ Sebastian în comunicările lor. Istoricul Carol Iancu nu-l uită nici el în lucrarea *Evreii din România, de la emancipare la marginalizare* (Ed. Hasefer – 2000).

Starea în care a fost adus scriitorul român Mihail Sebastian (Iosif Hechter) se aseamănă cu aceea descrisă de un maestru al prozei care a fost Liviu Rebreanu în povestirea „Ițic Ștrul dezertor“, numai că Sebastian nu a rămas între liniile inamice. El și-a păstrat fără temere o patrie – cultura română, cultură care nu putea să-l trădeze pentru că ea face parte din cultura universală ca și tot ce a creat frumos și rațional omul pe acest pământ prea des semănat cu ură și nedreptate. Despre Sebastian s-a scris și se va mai scrie, el este o figură emblematică.

Cap. 17 „Renumele“ lui Tristan Tzara
(16.04. 1896-24.12.1963)

Despre Tristan Tzara (Sami Rosenstock) s-a scris enorm, dar renumele său depășește cu mult impactul propriu-zis al operei sale în poezia lumii. Un caz asemănător s-a întâmplat cu André Breton. „Revoluțiile“ din artă și literatură par mai importante decât actul de creație, în sine, ceea ce nu înseamnă că Tzara nu a fost și un valoros poet. Când a murit, în decembrie 1963, el era un poet uitat, cum scria presa franceză, deși opera sa fusese editată (în 4 volume), avea numeroase titluri publicate. Din 1935 el se depărtase de suprarealism, de DADA pe care o crease în 1916, la Zürich. Publicul era interesat de volumele pe care le oferea, datorită ilustrațiilor executate de Miro, Picasso. Tzara a fost un poet dificil pentru cititori, dificil pentru el însuși, fiind un singuratic prin natura sa. Susținător al ideilor comuniste, el nu era un fanatic precum Aragon, care devenise isteric, cu timpul. „Eu mă cunosc, eu sunt același/ eu caut încă/ parcurg piste“, scria el, cu amărăciune, după intervenția sovietică la Budapesta, în 1956. Avea încă forță, ca în anii '30, când scria „Unde beau lupii“, „Omul aproximativ“ (reluat după ani): „Mi-ați lăsat tinerețea înfometată/ nimic n-a strivit floarea mirajului/ nimic n-a oprit suflarea visului“, scria cândva, adăugând (profetic?): „Lumea s-a oprit la linia de plecare“. În 1955 el a compus poemul „Înaltei flăcări“, ca un epitaf eroic.

Critica franceză a reușit să-l „integreze“ pe Tzara într-un peisaj mai larg decât cel al avangardismului, pornind de la Nerval, apoi Apollinaire și, spre final, Soupault. Desigur, este amintit pe parcurs și Jarry.

Tzara a evoluat de-a lungul carierei sale, de la etapa 1912-1915 (versuri reeditate la „Cartea românească“ sub titlul „Primele poeme“), apoi DADA, apoi etapa 1935-1963, cea mai fertilă, dar mai puțin luată în seamă ori mai puțin înțeleasă.

Tristan Tzara n-a fost singur la începuturile sale și apoi, în perioada „dadaistă“. L-au premers, l-au „însoțit“ Urmuz, Adrian Maniu, Ion Vinea. La vârsta de 16 ani el publica la „Simbolul“ alături de Macedonski, Minulescu, Emil Isac.

Cuvântul „DADA“ ales de Tzara din Larousse înseamnă căluț-jucărie și provine de la îndemnul copiilor ce urcă pe un căluț de lemn. El a fost rostit de creatorul dadaismului la 8 februarie 1916, când acesta nu împlinise încă 20 de ani. Marcel Ianco, Hugo Ball, Emmy Hennings, Hans Arp, ș.a. s-au alăturat mișcării, fiind „co-autori“. Renumele dadaismului și al lui Tzara a trecut Oceanul, în S.U.A., Brazilia, iar după al doilea război mondial, în Israel.

În timpul vieții, Tristan Tzara a avut șansa să fie editat, jucat pe scenă, să apară în numeroase publicații, în filme. Ov. S. Crohmălniceanu amintește și de episoadele

persecuției antisemite, rasiale, ale lui Tzara în Franța, înainte de 1939, dar, în special, în timpul ocupației germane, când putea fi oricând arestat și deportat. Printre prietenii lui Tzara, de-a lungul timpului s-au numărat Man Ray, Max Ernst, Salvador Dali, Yves Tanguy, alți artiști plastici, ca și poeții André Breton, Paul Eluard, Louis Aragon, ș.a. Creația sa în limba română a fost tradusă pentru francofoni de Claude Sernet, Serge Fouchereau.

În 1946, Tzara a vizitat România, la Gara de Nord din București, întâmpinându-l Sașa Pană, Ștefan Roll cu soția, Medi Dinu, Ion Pas, George Ivașcu, ș.a. Poetul nu s-a repatriat, avea motive.

Laurențiu Ulici afirma în 1996, la Academie, cu prilejul centenarului nașterii: „Tristan Tzara... a fost o premoniție a unei reintegrări europene“.

Henri Béhar spunea în același an, la Sediul UNESCO din Paris: „Tzara este unul dintre marii poeți ai secolului XX“. Béhar a publicat *Oeuvres complètes* în șase volume la Ed. Flammarion (1912-1924/1925-1933/1934-1946/1947-1963/ reluări din 1924-1963/ *Le secret de Villon*). În 1971, Ion Negoïtescu scria: „Tristan Tzara al nostru“, referindu-se la scrierile în limba română ale acestuia.

În Israel, la Ein Hod există un muzeu unic: „Ianco-Dada“, unde își găsește locul și Tzara, deși el a murit la Paris. Într-o mărturisire destinată prietenilor din România el amintește cu nostalgie de natalul Moinești, orașul ce-i păstrează memoria. Înainte de a încheia, dorim să amintim pe cei care au ajutat să ni-l apropiem pe Tzara: Ov. S. Crohmălniceanu, Laurențiu Ulici, Petre Răileanu, Radu Bogdan (despre Tzara și Picasso), Geo Șerban, Nicolae Țone, Alexandru și Magdalena Boiangiu (au tradus o biografie a poetului, din limba franceză, de François Buot), Florin Manolescu (autor al *Enciclopediei exilului românesc*), Al. Mirodan (în „Dicționarul neconvențional“), Radu Cernătescu, Ion Pop (a tradus *Omul aproximativ* și alte scrieri, la Ed. Univers – 1996), fără a uita Societatea Culturală „Tristan Tzara“ din Moinești, pe unul dintre inițiatori, inimosul prof. Vasile Robciuc, ș.a.

Cap. 18 Norman Manea: Gloria ascendentă a unui exilat

În ultimii ani numele prozatorului și eseistului Norman Manea, plecat din România în 1986, este tot mai des întâlnit în presa românească, după ce cariera sa în Vest a devenit o certitudine. Motivele afirmării sale, insuficient susținute în țară, înainte de 1989, ca și ale plecării sale, sunt ușor de ghicit – inaderența la rigorile propagandei „peceriste“ și, probabil, originea sa etnică, fiind cunoscută orientarea național-comunistă din ultimul deceniu al existenței regimului de la București.

Într-un interviu acordat traducătorului Sean Cotter, și reprodus în „Observator cultural“ (nr. 172/10 iunie 2003), scriitorul face unele mărturisiri inedite despre experiența sa începând cu stabilirea în patria adoptivă, S.U.A., în anul 1988. Este remarcabil faptul că Manea scrie și astăzi în limba română, ocupându-se cu asiduitate de găsirea unor traducători „pe gustul său“ pentru versiunile în engleză, franceză, germană și italiană. Altfel nici nu s-ar explica celebritatea pe care a cucerit-o în mediile respectivelor limbi.

Într-unul din volumele publicate înaintea plecării din țară *Pe contur* (1984), Norman Manea afirma că „Unitatea spirituală a unui popor este, înainte de toate, una de limbă“, ceea ce concordă cu atitudinea multor intelectuali evrei „naturalizați“ în limba română. Un exemplu ilustru este Z. Ornea, care afirma și confirma prin activitatea sa acest deziderat. „Am luat cu mine Patria“, declară Manea, considerând că scriitorii se deosebesc în primul rând prin limbă și nu prin „etnie“, religie, sex, convingeri politice sau erotice“. „Pentru cine a supraviețuit Holocaustului și dictaturii comuniste, supraviețuirea literară ar putea să pară o chestiune frivolă“, spune el într-un interviu. Totodată el recunoaște că supraviețuirea scriitorului, în orice condiții, este devorantă prin consumul enorm de energie și iluzii.

Spre deosebire de Iosif Brodsky, care a adoptat limba engleză, ca și de Milan Kundera, care a început să scrie în franceză, Manea nu a vrut să-și „standardizeze“ stilul, preferând să-și rescrie unele proze (de exemplu, romanul *Plicul negru*, ciuntit cândva la presiunea cenzurii din România) decât să scrie direct în engleză.

Este de asemenea interesantă relația lui Norman Manea cu lumea germană, pe care a cunoscut-o, locuind o perioadă acolo și vizitând-o în multe rânduri. „Holocaustul a înlănțuit definitiv Germania de destinul evreiesc...“. Heine credea că evreii și germanii sunt două popoare etice ale Europei, care vor constitui o citadelă a spiritualității. Ironia sa mereu vie dispăruse cu totul când afirma că până și vechea Palestină fusese o „Germanie a Orientului“, citează Manea într-un interviu publicat în revista „22“ (nr. 27/4 iulie 2000). Într-un cimitir, evreiesc din Berlin, cineva i-a spus: „Aici este întreaga istorie a Germaniei“. Manea îl citează și pe Gershom Scholem, care afirma că „dialogul evreo-german a fost mereu într-o singură direcție“. Și totuși, la 20 de ani de la Holocaust, Hannah Arendt afirma că se simte în continuare germană, prin educația și cultura asimilată. Aceasta este drama identității duble a evreului din Diaspora. Chiar și Norman Manea, revenit din Transnistria la Rădăuți, după război, începe să învețe limba germană cu un profesor particular. „Nazismul nu acoperă și nu esențializează întreaga istorie germană... dar nici nu este cu totul străin poporului german (cum susțineau comuniștii)“, opinează scriitorul.

Născut la 19 iulie 1936, la Burdujeni-Suceava, Norman Manea a fost deportat cu

familia în decembrie 1941, în Transnistria. După război a locuit la Rădăuți, apoi a absolvit Institutul de Construcții din București și a lucrat ca inginer până în anul 1974. Debutul literar a avut loc mai devreme, în 1966, în „Povestea vorbii“ a lui Miron Radu Paraschivescu, publicând în continuare zece volume de proză și eseuri. A fost distins cu Premiul Asociației Scriitorilor din București și Premiul Uniunii Scriitorilor (acest premiu a fost anulat de Consiliul Culturii în 1984), reafirmându-se după stabilirea în Occident, unde a primit o serie de premii prestigioase în S.U.A., Italia etc. Heinrich Böll, laureatul Premiului Nobel, la care aspiră cu îndreptățire acum și Norman Manea, i-a marcat prezența în Germania, prin publicarea unor traduceri și prin prietenia sa generoasă.

După 1989, i-au apărut în România *Plicul negru* (ediție revăzută, Editura Fundației Culturale Române), *Octombrie, ora 8, Despre clovni – Dictatorul și artistul, Fericirea obligatorie* (Editura Apostrof-Cluj), *Casa melcului* (Editura Hasefer – 1999), cea mai recentă apariție fiind *Întoarcerea huliganului* (Editura Polirom – 2003). Principalele teme abordate de Manea, cum observă și scriitorul româno-american (cu traseu asemănător) Matei Călinescu, sunt exilul, Holocaustul, dictatura comunistă, adică experiențe personale transpuse într-un epic original, care i-a adus elogiul la superlativ din partea multor critici și oameni de litere din țări cu tradiție culturală solidă.

Norman Manea și-a început dizidența încă din 1981, criticând deschis, într-un interviu publicat în revista „Familia“ din Oradea, lipsa de democrație reală și obediența unor scriitori în fața regimului dictatorial. A fost și este un caracter integru, exprimându-și opiniile cu înțelegerea limpede a poziției sale de scriitor român de origine evreiască.

În anul 1998, revista „22“ publica în nr. 23 un scurt eseu „Incompatibilitățile“ în care Manea se referea la „cazul“ lui Mihail Sebastian, cu care încearcă să se identifice, desigur, în alte coordonate de timp, cu motivații puțin diferite (Manea a simțit efectul antisemitismului latent, practicat de regimul comunist).

Citându-l pe Freud, Norman Manea susține că într-un evreu care nu cunoaște limba Bibliei și nici nu este religios rămâne mult din ceea ce înseamnă identitate evreiască.

Este un punct de vedere realist, aplicabil la numeroși evrei.

„Indiferent dacă îmi place sau nu, indiferent dacă place altora sau nu, rămân un scriitor român“, a declarat totodată Manea și s-a ținut de cuvânt.

Cărțile îi stau mărturie.

Cap. 19 Norman Manea – „Sertarele exilului“
– dialog cu Leon Volovici –

Cităm: „Am scris o literatură apăsătoare personală“, despre care am aflat, chiar din recenziile favorabile, că este dificilă, cam aparte și oarecum ermetică. În sfârșit, ca un adaos, sunt și evreu“.

„Antisemitismul derivă dintr-o atitudine globală, care se adoptă nu numai față de evrei, ci față de oameni în general, de istorie, de societate.“

„El este mai curând o pasiune decât o concepție asupra lumii. Impermeabil la rațiune și experiență, nu dintr-o convingere puternică ci, mai curând întemeindu-și forța pe impermeabilitate.

Ralea, citat de Manea, cerea cu 50 de ani în urmă, combaterea bizantismului, fanariotismului, șireteniei, pehlivăniei, scepticismului trivial, jovialității zeflemiste...„Revendicăm puțin sentimentul tragic.“ Ralea cerea generației tinere să lupte pentru etică. „Dacă mergem la rădăcina rădăcinilor, ajungem la suferința de a fi om, pur și simplu“, adaugă Manea. Apoi îl preia pe Sartre: „Evreul nu este liber de a fi evreu“... Dar există un specific evreiesc, un imperialism pasionat al rațiunii.“ Levinas spunea: „A recunoaște pe om în om și nu în natură.“ Manea vine cu o pildă: Rabinul din Berdicev l-a întrebat pe un ateu la ce ieșivă a studiat. Ateul nu a avut răspuns și rabinul a întrebat atunci: cum poți nega ceva ce nu cunoști?

În carte sunt relatate acțiuni de falsificare a istoriei în publicațiile „Magazin istoric“ (cu ghilimele duble), „Săptămâna“, în anii '70-'80, Norman Manea luând poziție față de ele, dar nefiind sprijinit de confrăți, de conaționali. Trebuie să recunoaștem că noi ne-am obișnuit cu un tip de antisemitism discret, oficial, non-violent, dar antisemitism, în acei ani. Saul Bellow spunea: „Asimilarea a fost un eșec, la ce te poți asimila în această eră decadentă?“ Manea completează: „În democrație nu e nevoie de asimilare.“ Și adaugă: „Pentru mine, condiția de evreu înseamnă a rămâne om, în pofida prea multor adversități.“

Ortego Y Gasset: „Viața noastră este un dialog“ (între un individ și personajul său, în cazul scriitorului).

Aflat în Israel, Norman Manea simte frustrarea de a nu fi cunoscut mai devreme țara: „regăsire și pierdere“, „nu curge nici lapte, nici miere“. Principalele preocupări ale statului, agricultura și armata. În viitor, probabil, spune Manea, se va acorda mai multă atenție vieții spirituale. Ierusalimul în amurg: „pulsează, parcă, o oră sfântă“. Despre Israel: „Nicăieri nu mi-a apărut mai fantastică încercarea de a renaște“.

Referitor la estul Europei lipsesc scriitori ca Bellow, Malamud, Roth care să redea atmosfera, cum au făcut-o aceștia în U.S.A. Norman se simte apropiat de

Bassani, Bellow, Kafka, Babel, Blecher, Schulz, Musil, acesta din urmă fiind un favorit“, deși, cum spune Manea, nu era evreu, nu avea nimic iudaic. În România a avut prieteni pe Lucian Raicu, Virgil Duda (fratele lui Raicu), Florin Mugur, pe care-l considera un mare talent. Discuția cu Leon Volovici se continuă cu tragedia, oportunismul, deziluziile unor participanți la edificarea comunismului în România, la raportul marxism/iudaism (raport falsificat de unii comentatori, marxismul fiind inspirat, probabil, din creștinismul primitiv). Referindu-se la „socialismul real“, Manea scrie: „Inestimabilul tribut de sânge pe care s-a întemeiat bizara cetate militarizată, împrejmuțată cu ziduri, umilită de lipsuri și împânzită de iscoade“. Aceste „iscoade“ – turnători, au pervertit prin autoperversiune o întreagă societate minată de suspiciuni, teamă. Dar „nevoia omului de vis și de dogme rămâne. Statornice rămân și poftele, dorința de bunăstare și prestigiu“.

Spre deosebire de antisemitismul din Rusia, care se manifesta violent (pogromuri), zgomotos, în România el se practica sub direcția cercurilor politice, prin încălcarea, îngrădirea drepturilor evreilor. Este opinia lui Dobrogeanu-Gherea în corespondența sa cu Korolenko. Se vorbește apoi despre antisemitismul din România socialistă, reacția unor scriitori neevrei la atitudinea antisemită a „Săptămânii“ lui Barbu, chiar din „Flacăra“ lui Păunescu. Articolul „Idealuri“ în „Săptămâna“ din 5 sept. 1980 este o mostră de antisemitism aprobat de ideologia PCR („patriotism gheșeftar“, „irozi străini intereselor acestei nații“, „leneviții profeți și iude“). Cine era autorul acestui infam atac se știe. Interdicția de a ocupa posturi în administrație, industrie era o măsură discriminatorie, deliberată.

Manea amintește de broșura anti-călinesciană a lui Brătescu-Voinești, din 1941, în care acesta se exprima deschis ca antisemit, acuzându-l pe Călinescu de lipsa simțului patriotic. Antisemitismul era în ochii prozatorului echivalent cu patriotismul, în lupta împotriva dominației evreiești. Copilul de 5 ani, Norman Manea, era deportat în Transnistria, spre a-și „exercita dominația“.

Cartea-dialog cu Leon Volovici, deși datată în 1982-1983 și destinată „sertarului“, este de mare actualitate și dezvăluie tare existente și azi în societatea românească. Ea nu este o pledoarie „pro domo“, nici un manifest anti-xenofob, este o mărturie și un avertisment. Iar nivelul dialogului este demn de numele a doi intelectuali aleși, fără complexe, în afara iubirii nesfârșite de adevăr.

Cap. 20 Politica mitului ori mitul politicii?

Andrei Oișteanu se declară un discipol al lui Mircea Eliade și un prieten, coleg

de generație, cu Ioan Petru Culianu, ucis în condiții neelucidate în U.S.A., în urmă cu 16 ani. Mircea Eliade este sărbătorit anul acesta, ca și Mihail Sebastian la împlinirea a 100 de ani de la nașterea lor.

Prieteni, i-a despărțit o prăpastie: Eliade era un admirator al Căpitanului și oarecum al Germaniei naziste, Sebastian nu putea fi așa ceva, din motive etnice, dar și etice: era un democrat. Și totuși, Eliade l-a apărat pe Sebastian după atacul voalat (rău voalat) al lui Nae Ionescu, care și-a „argumentat“ superioritatea, deși nu era superior, sub aspect creativ, lui Sebastian. Nu insistăm pe acest aspect, deși trebuie amintit că Nae Ionescu ca și Eliade aveau aceiași idoli.

La editura Polirom a apărut Religie, politică și mit de Andrei Oișteanu, care și-a adunat articolele, le-a revizuit, completat, despre Mircea Eliade (acesta i-a scris personal, apreciind aportul etnologului din România) și despre I. P. Culianu, om de o rară noblețe și înaltă competență profesională.

Scriind despre Eliade, Oișteanu explică: „Era prăbușit psihic din cauza victoriei aliaților“. Abia în 1954, Eliade vine cu unele critici de genul: „Național-socialismul apare ciudat de stângace“. Eliade gândea în anii '30 ca Nae Ionescu, A. C. Cuza, adică „a fi român înseamnă a fi ortodox“. Este specificul fascismului (adică legionarismului) din România. În 1937, Eliade scria despre o „revoluție creștină“, vedea în Garda de Fier „o sectă mistică“.

Corect. Andrei Oișteanu critică încercarea lui Sorin Alexandrescu de a explica eroarea istoricului religiilor Mircea Eliade. El spune că era și un slab om politic. Mai mult, Eliade nici nu era un creștin fervent, fiind înclinat spre o neutralitate de cercetător. Atunci, de unde iubirea pentru Legiune? Autorul propune noțiunea de „păgânno-creștinism“, amintește de „tracomanie și zalmoxism“ și credem că are dreptate. Eliade se simțea exaltat de eroismul legionarilor Moța și Marin, căzuți în Spania, priviți prin prisma „legendei meșterului Manole“, a unei morți „educative“ pentru alții. Deci: „cultul morții“, „jertfa creatoare“. Amintim că acesta era și limbajul Führerului în Germania. Prea puțin se vorbește azi de sincronismul legionarismului și nazismului, desigur, cu specificul fiecărei ideologii, determinate de tradiția locală.

Dar, după opinia multor cunoscători ai operei lui Eliade, ca de pildă S. Damian, I. P. Culianu, savantul istoric era un om de stânga non-marxistă, între gazetăria sa și opera de cercetare nefiind nici o legătură.

Probabil că, la fel ca la Eminescu, avem un caz de dedublare.

Într-un alt articol se vorbește despre „eclipsa rațiunii“ la Ion Antonescu și „miopia politică“ la Mircea Eliade, adică o analiză a cărții lui Sorin Alexandrescu, Paradoxul român.

În continuare este vorba despre corespondența Eliade-Oișteanu, urmărirea

acesteia de către Securitate, Mircea Eliade despre mișcarea „hippie“, influența unor droguri asupra creației literare a lui Eliade. În alt articol se vorbește despre „complexitatea“ chestiunii: a fost sau nu a fost Eliade pronazist, proantonescian, prolegionar, rasist, etc.? Evident, nu există un răspuns. O bună parte din carte se referă la „istoria istoriei religiilor“, la personalități ca I. P. Culianu, ca și la înaintașii Gaster, Hașdeu, Cartoian, Candrea, Blaga, Romulus Vulcănescu, etc. Este o carte extrem de interesantă, iar obiectivele ei pot fi puncte de plecare pentru alte cărți.